

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EBÜ'L-HASEN EL-MÂVERDÎ VE EBÛ YA'Î EL-FERRÂ'NIN
EL-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE ADLI ESERLERİNİN
MUKAYESESİ
(İmamet Ve Yargı Konuları Örneği)

Musa Kazım BAKIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman:

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Konya – 2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

“Musa Kazım BAKIR” tarafından hazırlanan “Ebü’l-Hasen el-Mâverdî ve Ebû Ya‘lâ el Ferrâ’nın el-Ahkâmü’s-Sultâniyye Adlı Eserlerinin Mukayesesi (İmamet ve Yargı Konuları Örneği)” başlıklı bu çalışma 30 / 06 / 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Saffet KÖSE	(Başkan)	İmza
Prof. Dr. Orhan ÇEKER	(Üye)	İmza
Doç. Dr. Mehmet Akgül	(Üye)	İmza

KISALTMALAR.....	7
ÖNSÖZ	8

GİRİŞ

MÜELLİFLERİN HAYATLARI İLMİ KİŞİLİKLERİ, ESERLERİN YAZILMA SEBEPLERİ MUHTEVA METOD VE USLÛBU VE MUKAYESEDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

I-EBÛ'L-HASEN el-MÂVERDÎ	10
A- İsmi Nisbeleri ve Künyesi.....	10
B- Doğumu, Yaşadığı Dönem ve Yetiştirilmesi.....	10
C-Vefâtı	11
D-İlmi Şahsiyeti	12
1-Hocaları.....	12
2-Öğrencileri	12
3-Eserleri	13
II- EBÛ YA'LÂ el-FERRÂ	15
A-İsmi Nisbeleri ve Künyesi.....	15
B-Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	15
C-Vefatı	16
D-İlmi Şahsiyeti	16
1-Hocaları.....	17
2-Öğrencileri	17
3-Eserleri	18
III- el-AHKÂMÛ'S-SULTÂNİYYE'LERİN YAZILMA SEBEPLERİ.....	20
A- Mâverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si.....	20
B- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın Ahkâmü's-Sultâniyye'si.....	22
IV- el-AHKÂMÛ'S-SULTÂNİYYE'LERİN MUHTEVA METOD VE ÜSLÛBU	22
A- Mâverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si.....	22
B- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si.....	24
V-el-AHKÂMÛ'S-SULTÂNİYYE'LERİN MUKAYESESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM
İKİ ESERİN İMAMET KONULARININ MUKAYESESİ

I- İMAMETİN TARİFİ.....	26
II- İMAMETİN VÜCÛBİYETİ.....	26
III- EHLÜ'L-HAL VE'L-AKD DE ARANAN ŞARTLAR	27
IV- İMAMDA ARANAN ŞARTLAR	28
V- İMAMIN SEÇİLMESİ.....	29
VI- BİR YERDE İKİ İMAMIN İMAMETİ	35
VII- VELİAHD USÛLÜYLE İMAM TAYİNİ.....	37
VIII- VELİAHDİN BABA VEYA OĞUL OLMASI.....	37
IX- VELİAHDİN İMAMETİ KABUL ETMESİ	38
X- VELİAHDİN AZLİ	38
XI- BİRDEN FAZLA KİŞİNİN VELİAHD TAYİN EDİLMESİ.....	40
XII- BÜTÜN MÜSLÜMANLARIN İMAMIN NİTELİKLERİNİ BİLMESİ.....	44
XIII- İMAMIN HALİFE OLARAK İSİMLENDİRİLMESİ	45
XIV- İMAMIN YAPMASI GEREKEN ŞEYLER (GÖREVLERİ)	45
XV- İMAMIN AZLEDİLMESİ	45
A- İmamın Adaletten Ayrılması.....	45
B- Bedeninde Noksanlıkların Oluşması	47
1- Hissi (beş duyu organından ve akılda meydana gelen) eksiklikler	47
a) İmamlığa Engel Olanlar	47
a1- Aklın Gitmesi.	47
a2- Görme Duyusunun Kaybolması	47
b- İmamlığa Engel Olmayanlar	48
Koku ve Tat Duyularının Kaybolması.	48
c- İhtilafı Olanlar	48
c1-Sağırılık ve Dilsizlik.....	48
c2-Kekemelik Ve Duyma Ağırlığı.....	48
2- Azaların Kaybolması	49
a- İmametın Başlangıcına ve Devamına Engel Olmayanlar.....	49
a2- Kulakların Kesik Olması	49
b- İmametın Başlangıcına ve Devamına Engel Olanlar.....	49

c- İmametın Başlangıcına Engel Olan Ancak Devamına Engel Olup Olmadığı Konusunda İhtilaf Edilen Noksanlıklar	49
d- İmametın Devamına Engel Olmayan Ancak Başlangıcına Tesiri Konusunda İhtilaf Edilmiş Noksanlıklar	50
3- Hukuki Tasarruf Eksiklikleri	50
XVI- İMAMIN GÖREVLİ MEMURLARI.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ ESERİN YARGI (KAZÂ) KONULARININ MUKAYESESİ

I-GENEL YARGI İŞLERİ.....	51
A- Kadıda Aranan Şartlar	51
1- Erkeklik.	51
2- Akıl.	52
3- Hürriyet	52
4- İslam.....	52
5- Adalet.	53
6- Gözü ve Kulağı Sağlam Olmak	53
7- İlim	53
B- Bir Mezhepte Olan Birinin Diğer Bir Mezhebe Mensup Kişilere Kadı Olarak Tayin Edilmesi.....	54
C- Kadı'nın Atanması	55
1- Atama Lafızları.....	55
2- Atamanın Sıhhatinin Şartları.....	55
3- Atanmış Kadı'nın Azli.....	55
D- Kadı'nın Genel Kazâi Konulara Bakmakla Görevlendirilmesi.....	56
E- Genel Yetkili Kadı'nın Bakacağı Davaların Sınırlandırılması	59
F- Bir Yerde İki Kadı'nın Tayin Edilmesi.....	61
H- Kadı'lığa Atanma İsteği	61
K- Kadı'nın Kadı Olma İsteği Nedeniyle Mal Dağıtması	64
II- MEZALİM MAHKEMELERİ.....	65
A- Genel Mezâlim Uygulamaları	65
B- Mezâlim Mahkemelerinin Görevleri.....	67

C- Mezâlim Mahkemesinin Muhakeme Usûlü	69
D- Delillerin Kuvvet ve Zayıflık Açısından Eşit Olması	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖNCELİK VE ASIL OLMA BAKIMINDAN İKİ ESER

I- MÂVERDÎ’NİN ESERİNİN ORJİNAL OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLER VE DELİLLERİ	73
II- FERRÂ’NİN ESERİNİN ORJİNAL OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLER VE DELİLLERİ	85
III- GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	88
SONUÇ	93
BİBLİYOGRAFYA	95

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhisselâm
b.	: bin / İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
ç.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
İSTEM	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi
md.	: maddesi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve devamı
ve dğr.	: ve diğerleri
yy.	: yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Klasik İslâm hukuk sisteminde kamu hukuku-özel hukuk ayırımına yer verilmediğinden, Batı hukukunda özel ve kamu hukuku alanına giren konular fıkıh kitaplarında “münâkehat” (aile hukuku), “muamelât” (borçlar, ticaret ve usûl hukuku), “ukûbat” (ceza hukuku) ana bölümleri altında veya tâli bölümler halinde ele alınıp incelenmiştir. Bununla birlikte, devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili hükümler, birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve pratik hayatta duyulan ihtiyaç sebebiyle sonraları beraber ele alınıp incelenmeye başlanmış ve bu konuya dair müstakil eserler meydana getirilmiştir. Bu açıdan devlet başkanı, devletin esas teşkilâtı, idarî, malî, kazâî yapısı ve işleyişiyle ilgili hükümlere *el-ahkâmü's-sultâniyye* denildiği gibi, bu terim, adı geçen konuları ele alan hukuk dalına ve ilgili bazı eserlere de ünvan olmuştur. Özellikle devlet başkanlığı ve vezirlik ile ilgili müstakil ve telif bakımından daha erken dönemlere ait eserler yanında genel olarak esas teşkilât ve idare hukuku, mali hukuk ve arazi hukuku, adlî teşkilât ve usûl hukuku, ceza ve harp hukukuyla ilgili konuları bir bütün halinde ele alan ve bu türün ilk örneklerini teşkil eden iki önemli eser vardır.¹

Günümüze kadar gelmiş ve her ikisi de *el-Ahkâmus-sultâniyye* adını taşıyan iki eserden biri, hicri beşinci asırda yaşamış meşhur Şâfiî fakihi Ebü'l-Hasen el-Mâverdî'ye (ö. 450/1058), diğeri de çağdaşı olan Hanbelî fakihi Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya (ö. 458/ 1066) aittir. Tertip şekilleri ve muhtevaları birbirine oldukça benzeyen bu iki eserin hangi açılardan ve ne şekilde birbirlerinden ayrıldıkları konusu araştırmaya değer bir konudur. Ancak iki eserin tamamının mukayese edilmesi, çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı örnek olarak kitabın temelini oluşturan imamet ve yargı konularını seçmeyi uygun bulduk. Zikri geçen eserlerdeki bu iki konunun mukayese edilip, tertip şekilleri ve içerikleri bakımından birbirlerinden ayrıldıkları noktaları ayrıntısıyla ortaya koymak çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Bununla birlikte eserlerin müelliflerinin hayatları ve ilmi kişilikleri hakkında gerekli bilgileri tespit etmek ve birbirinin çağdaşı olan iki müellifin birbirlerinden ne ölçüde etkilendiklerini, ortaya koymak çalışmamızın kapsamı içinde değerlendirilmiştir.

Esasını bu konunun teşkil ettiği çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmuştur. Giriş bölümünde Mâverdî ile Ferrâ'nın hayatları, yaşadıkları dönem ve ilmi kişilikleri ele alınmış, aynı zamanda *el-Ahkâmus-sultâniyye*'lerin yazılma sebepleri, bu iki

¹ Erkal, Mehmet, “el-Ahkâmü's-Sultâniyye”, *DİA*, I, 555.

eserin muhteva, metod ve üslubu ve mukayesede takip etmiş olduğumuz yöntem hakkında da bilgi verilmiştir. Birinci bölümde iki eserin imamet konuları, ikinci bölümde ise yargı (kazâ) konuları mukayese edilmiş ve aradaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise iki eserin hangisinin önce yazıldığı ve hangi müellifin diğerinden etkilendiği konusundaki tartışmalar ele alınmış, sonra da görüşlerin ve delillerin değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmamın hazırlanması esnasında kıymetli alakalarını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Saffet KÖSE'ye teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bana maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Hilal'e en samimi teşekkürlerimi sunarım.

Muvaffakiyet ancak Allahtandır.

Musa Kazım BAKIR
Konya-2009

GİRİŞ

MÜELLİFLERİN HAYATLARI İLMİ KİŞİLİKLERİ, ESERLERİN YAZILMA SEBEPLERİ, MUHTEVA METOD VE ÜSLÛBU VE MUKAYESEDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

I-EBÛ'L-HASEN el-MÂVERDÎ

A- İsmi Nisbeleri ve Künyesi

Şâfiî mezhebinin büyük fakihlerinden biri olan Mâverdi'nin tam adı Ali b. Muhammed b. Habib Ebû'l-Hasen el-Basrî el-Mâverdî'dir. Nisbeleri ise el-Mâverdî, akda'l-kudât (baş kadı), el-Basrî ve eş-Şâfiî şeklindedir. Künyesi de Ebûl-Hasen şeklinde zikredilmektedir.²

Müellife Mâverdi nisbesinin verilmesinin sebebi kendisi ve ailesinin gül suyu üretimi ve ticaretiyle uğraşıyor olmaları nedeniyledir. “*Mâü'l-verd*” gül suyu anlamına gelir; bu tamlamadan Mâverdî nisbesi oluşmuştur.³

B- Doğumu, Yaşadığı Dönem ve Yetiştirilmesi

İmam Mâverdî 364/974 yılında Basra'da dünyaya geldi. Mâverdî Şâfiî fukahasının müctehidlerinden, mezhebinin hafızı, yüksek derece ve mertebe sahibiydi.⁴

Mâverdî Abbâsîler döneminde halife Kâdir-Billâh (ö.422/1031) ve oğlu Kâim-Biemrillâh (ö. 467/1075) zamanlarında yaşadı. Abbâsîler dönemi gerek dil ve edebiyat gerekse İslami ilimler açısından parlak bir dönem olarak bilinmektedir. Özellikle Abbâsîlerin ilk iki yüzyılı fıkhnın tedvin edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Emevîler'in İslam dinini ve hukukunu ihmal ettiklerini kendilerinin ise İslam hükümlerini hayata hâkim kılacaklarını iddia ederek iş başına gelen Abbâsîler biraz da bu vaatlerini yerine getirme düşüncesiyle İslami ilimleri ve fıkhnı deseteklemek mecburiyetini hissettiler. Gerek bu anlayış gerekse genişleyen İslam ülkesinde yeni birçok meselenin ortaya çıkması ve bunların fikhî hükümlerinin tesbiti ihtiyacı, buna bağlı olarak Hicaz ve Irak başta olmak üzere İslam ülkesinin birçok bölgesinde fıkhnın büyük bir gelişme göstermesi, bu ilim dalının bir bütün

² Hatîb el-Bağdadî, XII, 102-103; İbn Hallikan, III, 282; Sübkî, V, 267; Dâvûdî, I, 423; Taşköprîzâde, I, 298; İbnu'l-İmâd, III, 285-286; Zirikli, V, 146.

³ İbn Hallikan, III, 282; Zirikli, V, 146; Bilmen, I, 229.

⁴ Hatîb el-Bağdadî, XII, 102-103; İbn Hallikan, III, 282; Sübkî, V, 267; Zirikli, V, 146.

olarak ortaya çıkmasına ve tedvin edilmesine ve aynı zamanda müctehid hukukçuların farklı yorumlarına dayanan muhtelif mezheplerin teşekkülüne yol açtı.⁵

İşte ilmi ve fikri cereyanın bu kadar yoğun yaşandığı bir dönemde yaşayan Mâverdî küçük yaşlardan itibaren ilim hayatına başladı. Döneminin âlimlerinden Arapça, tefsir, hadis, fıkıh ve usûlü fıkıh gibi şeri ilimleri tahsil etti. Hasan b. Ali el-Cîlî, Muhammed b. el Mualla el- Ezdî ve Muhammed b. Adiy el-Minkâri'den hadis dinledi. Fıkıhı özellikle Ebu'l-Kâsım el-Saymerî ile Ebû Hâmid el-İsferâînî'den aldı.⁶ Edebiyat tahsilini ise Ebû Muhammed el-Bâkî'nin huzurunda tamamladı. Basra ve Bağdat'taki tahsilini tamamladıktan sonra müderris oldu. Kısa bir süre Ustuvâ'da başkadı olarak tayin edildi daha sonra Bağdat'a gitti. Burada Abbâsî halifesi Kadir-Billah'ın ile Büveyhi emirleri ile arasında elçilik görevinde bulundu.⁷ Bu elçilik görevleri sırasında Mâverdî'nin yaşadığı şu hâdise onun kişilik yapısı ve ahlaki meziyetlerini yansıtan ilginç bir örnektir:

429/1037 yılında Celâlüddeve İbni Büveyh (ö.435/1044) “Şehinşah-Melikulmulûk” ünvanlarını almak ister. Bu istek halkın tepkisini çeker. Gelişmeler üzerine mesele hakkındaki fetvası sorulan Mâverdî, olumsuz yönde görüş bildirir ve böyle bir isteğe sert tepki gösterir. Önceleri Celâlüddeve ile yakınlığıyla bilinen Mâverdî bu olaydan sonra onunla ilişkisini keser. Bir gün Celâlüddeve Mâverdî'yi huzuruna çağırır. Ve ona şöyle der: “Benim kanaatim odur ki, sen birine dostluk gösterseydin mutlaka bana gösterirdin. Seni bu duruma dini gayretin ve din konusundaki hassasiyetin sevk etmiştir. Bu itibarla benim nazarımda senin sevgin daha da artmıştır.”⁸ Bu olay, onun ilmi her şeyin üstünde tutan kişilikli bir alim olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

C-Vefâtı

Mâverdî, 30 Rabi'ü'l-evvel 450/27 Mayıs 1058 tarihinde Bağdat'ta 86 yaşında vefat etti. Cenazesi vefatının ertesi günü birçok ilim ve devlet adamının katıldığı namazın ardından “Bâb-ı Harb” kabristanına defnedildi.⁹

⁵ Yıldız, H.Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 42-43.

⁶ Hatîb el-Bağdadî, XII, 102-103; İbn Hallikan, III, 282; Sübkî, V, 267-268.

⁷ Sübkî, V, 270; Zirikli, V, 146.

⁸ Sübkî, V, 270-272; Bilmen, I, 427-428.

⁹ Hatîb el-Bağdadî, XII, 103; İbn Hallikan, III, 284; Sübkî, V, 267-268; Taşköprizâde, I, 298; Zirikli, V, 146; Bilmen, I, 427-428.

D-İlmi Şahsiyeti

Mâverî'nin küçük yaşlardan itibaren ilim dünyasına girdiğini Arapça, tefsir, hadis, fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerini tahsil ettiğini ifade etmiştik. Mâverî'nin ders aldığı hocaları, kendinden ders alan talebeleri ve ilim dünyasına kazandırdığı eserlere bakacak olursak şunları görmekteyiz:

1-Hocaları

Hadis ilmindeki hocaları şunlardır:

1. Hasan b. Ali Muhammed el-Cîlî
2. Muhammed b. Ali el Minkârî
3. Muhammed b. Mualla el-Ezdî
4. Ca'fer b. Muhammed el-Bağdâdî¹⁰

Fıkıh ilmindeki hocaları:

1. Ebu'l-Kasım es-Saymerî
2. Ebû Hâmid el-İsferâînî¹¹

2-Öğrencileri

1. Ebû Bekir Hatîb el-Bağdâdî¹²
2. Abdülmelik b. İbrahim Ebu'l-Fadl el-Hemezânî¹³
3. Ebu'l-Fadl Muhammed er-Rebeî el-Mevsîlî¹⁴
4. Ebu'l-Hasen el-Abderî¹⁵
5. Kâdî Ebû Abdillâh¹⁶
6. İbn Hayrûn¹⁷
7. Abdülkerim Ebû Mansûr el-Kuşeyrî¹⁸
8. Abdülvâhid b. Abdülkerim b. Hevâzin¹⁹
9. Ubeyyü'n-Nersî²⁰

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, XII, 102; Sübkî, V, 267.

¹¹ İbn Hallikan, III-282, Sübkî, V, 268; Taşköprizâde, I, 298; İbnu'l-İmâd, III, 286.

¹² Hatîb el-Bağdâdî, XII, 103; Sübkî, V, 317.

¹³ Sübkî, V, 162-164.

¹⁴ Sübkî, V, 102.

¹⁵ Sübkî, V, 257.

¹⁶ Sübkî, V, 348.

¹⁷ Zehebî, XVIII, 68.

¹⁸ Sübkî, V, 105.

¹⁹ Sübkî, V, 225.

²⁰ Zehebî, XVIII, 67.

10. İbn Kâdîş²¹**3-Eserleri**

1- el-Hâvi'l-kebîr: Mâverdî'nin Şâfiî fikhına dâir hacimli eseridir. İki ayrı neşri yapılmıştır: nşr. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut 1414/1994, I-XXIII); Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *ez-Zâhir*'i ile birlikte nşr. Mahmud Mataracı ve dğr.(Beyrut 1414/1994). Eserin çeşitli bölümleri ayrıca basılmış olup bazıları şunlardır: *Kutâlû ehli'l-bağy* (nşr. İbrahim b. Ali Sandıkçı), (Kahire 1987); *er-Radâ'* (nşr. Âmir Saîd ez-Zeybârî), (Beyrut 1416/1996).²²

2- Tefsiru'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-'uyûn): Müellif bu eserinde Kur'ân'ın tamamı yerine sadece gerekli gördüğü ayetleri tefsir etmiştir. Eser hem rivayet hem dirayet tefsiri özelliği taşır. Müellifin hukukçuluğu ahkâm ayetlerinin tefsirine yansımıştır. *Tefsiru'l-Kur'ân*'ın çeşitli neşirleri yapılmıştır: nşr. Hıdır Muhammed Hıdır (Kuveyt 1402/1982, I-IV).²³

3- Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn: Mâverdî'nin ahlâka dâir meşhur eseridir. İslam ahlâkının bir miktar grek felsefesi ve daha çok Fars hikmeti katılarak fıkıhçı titizliği ve edip inceliğiyle işlendiği kitap ilki 1299 tarihinde İstanbul'da olmak üzere onlarca defa basılmıştır: nşr: Mustafa es-Sekkâ-Muhammed Şerîf Sükker (Beyrut 1408/1988). Eser Ayrıca Selahattin ile Abdin Sönmez (İstanbul 1978) ve Ali Akın (İstanbul 1979,1982,1998) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁴

4- Kavânînu'l-vizâre ve siyâsetü'l-Mülk (el-Vezâra-Edebü'l-vezîr): Kitapta vezirliğin tanımı ve çeşitleri, vezirin nitelikleri, yetkileri, yükümlülükleri ele alınmakta ve bu makamın sahiplerine öğütler verilmektedir. Eserin birçok baskısı vardır: Kahire 1348/1929, 1414/1994; Muhammed Süleyman Dâvûd-Fuâd Abdülmünim Ahmed (İskenderiye 1922, 1396/1976, 1398/1978, 1411/1991).²⁵

5- el-İkna': Rivayete göre halife Kâdir-Billâh dört mezhebin otoritelerinden birer muhtasar fıkıh kitabı hazırlmalarını istemiş, Mâverdî *el-Hâvî*'sinin delillere yer vermyen *el-İknâ'* adlı muhtasarını hazırlayıp takdim etmiş ve halife en çok onu beğenmiştir.²⁶

6- Nasîhatü'l-Mulûk: Yönetimin ve yöneticilerin nasıl olması gerektiğini anlatan eserin birçok baskısı yapılmıştır: nşr. Hıdır Muhammed Hıdır, Kuveyt 1403/1983;

²¹ Sübkî, V, 268; İbnu'l-İmâd, III, 286.

²² Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 184.

²³ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 185.

²⁴ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 185.

²⁵ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 185.

²⁶ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 185.

Muhammed Câsim el-Hadîsî (Bağdad 1406/1986); Fuâd Abdülmünim Ahmed (İskenderiye 1988). Ayrıca Mustafa Sarıbiyık, üzerinde doktora çalışması yaptığı eseri (1996, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) Türkçe'ye çevirmiştir. (*Siyaset Sanatı*, İstanbul 2000).

7- Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer: "Sulta"nın mahiyeti, yapısı, felsefesi ve işleyiş kurallarına ilişkindir. Eserin birçok baskısı vardır: Muhyî Hilâl es-Serhân, (Beyrut 1401/1981); Hasan es-Sââtî (Beyrut 1982); Rıdvân es-Seyyid (Beyrut 1987).²⁷

8- A'lâmü'n-nübüvve: Peygamberlik müessesini aklın ışığında ispatlamaya çalışan bir kitaptır. Yapılmış baskıları: Kahire 1319/1330, 1391/1971; Abdurrahman Hasan Mahmud (Kahire 1407/1987); Muhammed Şerif Sükker (Beyrut 1402/1992).²⁸

9- Emsâlü'l-Kur'ân: Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi ile (Ulucami nr. 1268) Leiden Kütüphanesi'nde birer yazması mevcuttur.²⁹

10- el-Emsâl ve'l-hikem: 300'er hadis, mesel ve beyit içeren bir derlemedir. Eserin yapılmış baskıları: nşr. Fuâd Abdülmünim Ahmed (İskenderiye 1402/1981, Devha 1403/1983).³⁰

11- el-Ahkâmü's-Sultâniyye:³¹

Çalışmamızın konusunu oluşturan Eserin tam adı "*el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*"dir. Eser ilk olarak Maximilian Enger tarafından 1853'te "*Mawerdîi constituiones politicae*" adında Bonn'da yayınlanmıştır. Daha sonraları da İslam dünyasında birçok tahkikli baskısı yapılmıştır: Muhammed Fehmi es-Sercânî (Kahire 1978); Ahmed Mübarek el-Bağdâdî (Kahire-Kuveyt 1409/1989); Abdurrahman el-Umeyre (Kahire 1994-1995) bunlardandır.

Fransızca Çevirileri: trc. Edmond Fagnan, *Les status gouvernementaux* (Alger 1915, 1984; Paris 1982); Léon Ostorog, *el-Ahkâm es-Soulthânîya: Traité de droit public musulman*, (Paris 1901-1906, 1925, Beyrut 1982).

İngilizce Çevirileri: trc. Wafaa H. Wahba, *The Ordinances of Government: A translation of al-Ahkâm as-Sultaniyya* (Reading 1996); trc. Asadullah Yate, *al-Ahkâm as-sultaniyyah: The Laws of Islamic Governance* (London 1416/1996, 2001); trc. Darlene R. May, *Al-Māwardî's al-Ahkām al-Sultāniyyah: A Partial Translation with introduction and*

²⁷ Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, 185.

²⁸ Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, 185.

²⁹ Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, 185.

³⁰ Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, 186.

³¹ Dâvûdî, I, 423; Taşköprizâde, I, 298; İbnu'l-İmâd, III, 286; Zirikli, V, 146.

Annotations, Indiana University, basılmamış doktora tezi (Bloomington 1978). S. Keijzer, *Mawerdi's publiek en administratiefregt van den Islam* (Den Haag 1862) ismiyle de Flemenkçe'ye çevrilmiştir

Eser Ali Şafak tarafından 1976 yılında *el-Ahkâmu's-sultâniyye: İslamda Hilafet ve Devlet Hukuk*, (İstanbul, 1396/1976, 1994) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir..³²

II- EBÛ YA'ÎÂ el-FERRÂ

A-İsmi Nisbeleri ve Künyesi

Hanbelî mezhebinin önemli fakihlerinden biri olan Ferrâ'nın tam adı Ebû Ya'îâ Muhammed b. Hüseyin b. Halef b. Ahmed el-Ferrâ'dır. Nisbesi olan el-Ferrâ, kürk satmasına nisbetle verilmiştir. Künyesi de kaynaklarda Ebû Ya'îâ şeklinde zikredilmektedir..³³

B-Doğumu ve Yetiştirilmesi

Ebû Ya'îâ el-Ferrâ 27 veya 28 Muharrem 380 / 26-27 Nisan 990 tarihinde Bağdat'ta dünyaya geldi. Abbâsî halifeleri Kadir-Billah ve Kâim-Biemrillâh zamanlarında yaşadı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilmi hareketliliğin çok yoğun olduğu bir dönemde yaşayan Ferrâ'nın babası Ebû Abdullah, dönemin büyük alimleri arasında yer alıyordu. Ferrâ ilk bilgilerini küçük yaşta ondan aldı. Ancak on yaşındayken 390/999 tarihinde babasını kaybetti..³⁴

Anne tarafından dedesi de büyük bir alim olan Ferrâ, ilk derslerini babası ve dedesinden aldı..³⁵ İlk olarak 422 veya 421 yılında akda'l-kudât Ebû Abdillâh İbn Mâkulâ'nın yanında şahitlik (noterlik)³⁶ yapması yönünde görev teklifi aldı. Ferrâ ilk önce bu teklifi reddetti. O sıralar İbn Mâkulâ'nın oğlu Zeynüddin yanında şahitlik (noterlik) yapıyordu. Ferrâ'nın kadılık teklifini reddetmesi üzerine Zeynüddin Ebu'l-Kâsım, İbn Bişran'a babasının yanında şahitlik (noterlik) yapmasını teklif etti. İbn Bişran daha önceleri bu görevi reddetmesine rağmen kabul etti. halife Kâdir-Billah 11 Zilhicce 422'de, Zeynüddin de 428 yılında vefat ettiler. Zeynüddin'in (Kâdı Ebû Ali) vefatı üzerine İbn Mâkulâ yanındaki Ebû

³² Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, 185.

³³ Hatîb, II, 256; İbn Ebi Ya'îâ, III, 361; Sem'ânî, IV, 52; İbn Esîr, *el-Lübâb*, II, 413; *el-kamil*, X, 52; Zehebî, XVIII, 89; Safedî, III, 7-8.

³⁴ İbn Ebi Ya'îâ, III, 361-364.

³⁵ İbn Ebi Ya'îâ, III, 363.

³⁶ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'îâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 254.

Mansûr b. Yusuf ve Ebû Ali b. Cerde'ye şahitlik (noterlik) görevini Ferrâ'ya teklif etmelerini istedi. Bunlarda aynı mezhebe mensup olmaları ve yüksek ilminden dolayı Ferrâ'ya yanlarında şahitlik yapmasını teklif ettiler. Ferrâ da ısrarlar üzerine kerhen de olsa bu vazifeyi kabul etti.³⁷ Hatîb el-Bağdadî (ö.463/1070), ve İbnü'l-Esîr (ö.630/1233), Ferrâ'nın akda'l-kudât Abdullah ed-Demeğânî'nin yanında da şahitlik (noterlik) yaptığını belirtirler.³⁸ İbn-i Mâkulâ 447/1055 de vefat edince halife Kâim-Biemrillâh boşalan Dârülhilâfe ve Harîm kadılığı için son derece güven ve saygı duyduğu Ferrâ'ya teklif etti. Önce olumsuz cevap veren Ferrâ ısrarlar üzerine tören alaylarına, sultanı karşılama merasimlerine katılmamak, saraya çıkmamak ve sorumlusu olduğu Nehrümuallâ ve Bâbülezc'deki kaza merkezlerine de ayda birer gün gitmek şartıyla bu görevi kabul etti. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ o tarihten sonra Harîm kadılığı yapmaya başladı.³⁹ Ardından bu görevine Harrân ve Hulvân kadılığı da eklendi.⁴⁰

C-Vefatı

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ 19 Ramazan 458/14 Ağustos 1066 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Cenazesi Bâb-ı harb mezarlığına Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) yakınına defnedildi.⁴¹

D-İlmi Şahsiyeti

İlk derslerini babası ve dedesinden alan Ferrâ, babasının vefatından sonra Bağdat'taki Dâru'l-Kazz denilen mevkiye yerleşti. Hanbelî mezhebine temayülü on yaşında başlayan Ferrâ, burada Hırakî'nin *Muhtasar*'ından bazı bölümleri okuduğu İbn Mukdeha adında bir alimle tanıştı. İbn Mukdeha'nın yanında fikhî eğitimine devam ettikten sonra hocası onu Ebû Abdullah b. Hâmid ile tanıştırdı. Ferrâ, bu hocasının derslerine hocası vefat edinceye kadar devam etti. İbn Hâmid'in Ferrâ'nın mezhebinin fakihi olması noktasında oldukça önemli bir yeri vardır.⁴²

İbn Hâmid'in derslerine katıldıktan sonra Hanbelî mezhebini benimsemiş olan Ferrâ'yı hocası, Ahmed b. Hanbel'in mezhebi üzere verdiği fıkıh ve fıkıh usûlü dersleri için yerine bıraktı. İbn Hâmid vefat edince fıkıh derslerini Ferrâ vermeye başladı. Hanbelî fıkıhında otorite olan Ferrâ mezhep taasubuna katılmayarak gerektiğinde mezhep imamının

³⁷ İbn Ebi Ya'lâ, III, 368-369-370.

³⁸ Hatîb el-Bağdadî, II, 256; İbn Esîr, *el-kamil*, X, 95.

³⁹ Hatîb el-Bağdadî, II, 256; İbn Ebi Ya'lâ, III, 372-374; Zehebî, XVIII, 91.

⁴⁰ Zehebî, XVIII, 90; Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 254.

⁴¹ İbn Ebi Ya'lâ, III, 372-374.

⁴² İbn Ebi Ya'lâ, III, 364-365.

görüşlerine aykırı bazı ictihadlarda bulunan bir âlimdi.⁴³ Ayrıca kırâat-ı aşere, fıkıh ve hadis ilimlerinde de yeteneğe sahipti. Bağdat'ta Mansûr Camiinde Cuma namazlarından sonra Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın minberinde dersler verir, hadis yazdırırdı. Ders halkasında büyük izdiham oluşan Ferrâ'nın derslerine devrin ileri gelenleri, kadılar, noterler v. b. katılırdı. Ferrâ, Mekke ve Şam'da da bazı âlimlerden ders aldı.⁴⁴

Ferrâ'nın bunlardan başka ders aldığı hocaları, kendinden ders alan talebeleri ve ilim dünyasına kazandırdığı eserlere bakacak olursak şunları görmemiz mümkündür:

1-Hocaları

1. Ebu'l-Kâsım Musa b. İsa es-Sirâc
2. Ebu'l-Kâsım Ali b. Ma'rûf
3. Ebu'l-Kâsım b. Habâbe
4. Ebu't-Tayyib el-Muntâb
5. Ebû Tâhir el-Muhallis
6. Ebu'l-Kâsım İsa b. Ali el-Vezîr
7. Ebu'l-Kâsım b. Süveyd
8. Ebu'l-Kâsım es-Seydalânî
9. İbn Ebi'l-Fevâris
10. Kadı Ebû Muhammed el-Ekfânî
11. Ebû Abdullah en-Nisâbü'rî
12. Ebu'l-Hasan el-Hemmâmî
13. Ebu'l-Feth b. Ebu'l-Fevâris⁴⁵

2-Öğrencileri

1. Ahmed b. Ali İbn Sâbit
2. Abdulaziz el-Âsî en-Nahşebî
3. Ömer b. Ebu'l-Hasan ed-Dâhestânî el-Hayyât
4. Hibetullah b. Abdulvâris eş-Şirâzî
5. Ahmed b. Hasan ibn Hayrûn
6. Ebu'l-Huseyn el-Bağdâdî
7. Ebû Ali b. el-Bennâ

⁴³ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 254.

⁴⁴ Zehebî, XVIII, 90; İbn Ebi Ya'lâ, III, 375.

⁴⁵ İbn Ebi Ya'lâ, III, 366-367.

8. Ebu'l-Vefâ ibn Fevâris
9. Ebu'l-Hasen en-Nehrî
10. Ebu'l-Feth Ebu'l-Berekât eş-Şiblî
11. Ali b. amr ed-Darîr el-Harrânî⁴⁶

3-Eserleri

Ebû Ya'îlâ el- Ferrâ'nın ilim dünyasına kazandırmış olduğu bazı eserler şunlardır:

1- et-Ta'liku'l-kebîr fi'l mesâilî'l-hilâfiyye beyne'l-eimme: İlm-i hilafı ile ilgili bir eserdir. Ele aldığı meselelerde önce Ahmed b. Hanbel ve talebelerinin icthadlarıyla diğer mezheplerden paralel görüşleri ortaya koyduktan sonra muhalif fikirlere geçmektedir. Daha sonra Hanbelîler'in delilleriyle muhaliflerinin delilleri arasında karşılaştırma yaparak genellikle kendi mezhebine ait olanları savunur. On bir cilt olduğu kaydedilen eserin İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde (Feyzullah efendi nr.695) ve Kahire'de Dârü'l-kütüb'il-Mısriyye'de (Fıkhü'l-Hanbelî nr.140) birer yazması mevcuttur.⁴⁷

2- Kitâbü'r-Rivâyeteyn ve'l-vecheyne: Fırû-i fıkıh, usûl-i fıkıh ve akaid olmak üzere üç cüzden oluşmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed nr. 1121) bir nüshası bulunan eserin fırû-i fıkıhla ilgili kısmı Abdülkerim b. Muhammed el-Lâhim tarafından *el-Mesâilü'l-fıkhiyye min kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-vecheyne* adıyla üç cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1985).⁴⁸

3- el-Câmi'u's-sağîr: Hanbelî fıkhiyle ilgili bir eser olup Kuveyt'te Vizâratü'l-evkâf'ta bir nüshası vardır.

4- Şerhu Muhtasari'l-Hırakî: Hırakî'nin *el-Muhtasar* adlı fıkha dair eserinin şerhi olup tamamı altmışdört bölümden meydana gelmektedir. Eserin Dimaşk Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de iki ciltlik bir nüshasının II. (nr. 57) ve üç ciltlik bir başka nüshasının III. cildinin (nr. 58) yazmaları mevcuttur.⁴⁹

5- el-'Udde fi usûli'l-fıkıh: Hanbelî usûl-i fıkıhına dair temel kaynaklardan biri olup aynı zamanda bugüne ulaşan ilk Hanbelî fıkıh usûlü kitabı sayılmaktadır. Eser Ahmed Alî el-Mübârekî tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1980 I-III; Riyad 1414/1993 I-V). Müellif eserini *Muhtasari'l-'Udde* adıyla ihtisar etmiş, ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁵⁰

⁴⁶ Zehebî, XVIII, 90; İbn Ebi Ya'îlâ, III, 382-383.

⁴⁷ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁴⁸ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁴⁹ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁵⁰ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

6- el-Kifâye fî usûli'l-fıkh: Beş ciltlik bir eserdir. Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de (Usûlü'l-fıkh nr. 365) IV. cildinin yazma bir nüshası ile Câmiatü'd-düveli'l-Arabiyye Ma'hedü'l-mahtûtât'ta (Usûlü'l-fıkh nr. 90) bunun bir kopyası bulunmaktadır. Müellif eserini *Muhtasarü'l-Kifâye* adıyla ihtisar etmiş, ancak bu eser de günümüze ulaşmamıştır.⁵¹

7- el-Emr bi'l-ma'rûf ve'nehy 'ani'l-münker: Yirmi dokuz Fasıldan ibaret olup Dımaşk Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de kayıtlı mecmuanın (nr. 42) 96-125 varakları arasında bir nüshası mevcuttur.⁵²

8- Mesâilü'l imân: İman meseleleriyle ilgili dokuz soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır. Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de kayıtlı mecmuanın (nr. 42) 63-95 varakları arasında bir nüshası bulunan eser Mesûd b. Abdulazîz el-Halef tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Riyad 1410/1990).⁵³

9- Muhtasarü'l-Mu'temed fî usûli'd-dîn: Kelâm ilmine dair olup kendisine nisbet edilen *el-Mu'temed* adlı eserin muhtasarıdır. Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de (Tevhid nr. 45) yazma bir nüshası bulunan eseri Vedî' Zeydân Haddâd *el-Mu'temed fî usûli'd-dîn* adıyla neşretmiştir (Beyrut 1972, 1974).⁵⁴

10- el-Ahkâmü's-sultâniyye: Tezimizin konusunu oluşturan kitaplardan bir diğeri olan Ebû Ya'lâ el- Ferrâ'nın bu eserinin tam adı "*el-Ahkâmü's-sultâniyye*" şeklindedir. Eserin ismi Mâverdî'nin eserinden az da olsa farklılık arz etmektedir. Çünkü Mâverdî'nin eserinin tam adı yukarıda da belirttiğimiz gibi "*el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*" şeklindedir. Eser Muhammed Hâmid el-Fıkî tarafından 866/1462 tarihli bir yazma nüshası esas alınarak Kahire'de 1357/1938 tarihinde yayımlanmıştır. Eserin daha sonraki baskılarına da esas teşkil eden bu neşirde metinde geçen hadislerin tahriri, müellifin hal tercümesi ve ayrıntılı bir konu fihristi bulunmaktadır.⁵⁵

Ferra'nın kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri şunlardır: Ahkâmu'l-Kur'ân, İzâhu'l-Beyân, Uyunu'l-Mesâil, el-Muktebes, er-Red ale'l-Eş'ariyye, er-Red ale'l-Bâtıniyye, er-Red ale'l-Mücessime, İbtâlü't-te'vil li ahhâri's-sıfât, İbtâlü'l-Hıyel, el-Fark beyne'l-âl ve'l-ehl, el-Mücerred fi'l-Mezheb.⁵⁶

⁵¹ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁵² Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁵³ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁵⁴ Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

⁵⁵ Erkal, Mehmet, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", *DİA*, I, 557.

⁵⁶ İbn Ebi Ya'lâ, III, 383-384; Kallek, Cengiz, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *DİA*, X, 255.

III- el-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE'LERİN YAZILMA SEBEPLERİ

A- Mâverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultânîyye'si

Mâverdî'nin devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplayan *el-Ahkâmü's-Sultânîyye* adlı eseri hem İslam uleması hem de çoğu şarkiyatçı tarafından bilinen ve üzerinde durulan bir eserdir. Mâverdî kitabının mukaddimesinde kendisine itaat etmenin zorunlu olduğu kişinin emrine uyarak kitabını telif ettiğini ifade eder. Mâverdî'nin beyanına göre bu emrin gerekçesi, siyaset ve idareyle ilgili hükümlerin, fıkıh eserlerinin farklı konuları arasına serpiştirilmesi nedeniyle ortaya çıkan zorluktur. Yani işlerin yoğunluğu sebebiyle idarecilere bu tür hükümlere ulaşma kolaylığı sağlamaktır.⁵⁷ Araştırmacıların çoğu bu talebin halifeden geldiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁸

Ancak bu halifenin kim olduğu dolayısıyla eserin hangi tarihte yazıldığı tartışmalıdır. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın aynı adı taşıyan eseri üzerinde doktora çalışması yapmış bulunan Muhammed Abdulkâdir Ebû Fâris, eserin 421/1030 yılını geçmeyen bir tarihte yazıldığını bildirmiştir.⁵⁹ Bu tarih esas alındığı takdirde Mâverdî'den eserin yazılmasını isteyen kişinin Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh olması gerekir.⁶⁰ Aynı konuda görüş bildiren müsteşrik Hamilton Gibb de *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*'nin halife Kâdir-Billah (ö. 422/1031) veya onun oğlu Kâim-Biemrillâh'ın (ö.467/1075) isteği üzerine yazıldığını ifade etmiştir.⁶¹ Gibb'e göre ise Mâverdî'yi eserini yazmaya yönelten sebeplerin başında onun siyaset alanına duymuş olduğu ilgi gelir.⁶² Mâverdî'nin yazmış olduğu diğer eserlere baktığımızda Onun bu konudaki ilgisini açıkça görmek mümkündür. Gibb öncelikle 334/946 dan sonra Abbâsî halifelerinin Büveyhi emirlerince sıkı kontrol altında tutulduklarını ifade eder. Ancak V/XI. yüzyılın başlangıcından itibaren Büveyhi hanedanlığının otoritesi dâhili isyanlar ve ayaklanmalarla tedrici olarak aşınmıştır. Aynı dönemde Gazneli Mahmud, Abbâsî hanedanlığına sadakatini bildirerek İran ve komşu topraklarda geniş bir imparatorluk kurmuştur. Gibb'e göre bu gelişmeler, halife Kadir-Billâh ile oğlu Kâim- Biemrillâh'ı Abbâsî hükümlerinin yeniden restorasyonu için ümitlendirmiş ve otoritelerini yeniden kabul ettirmek için adım atmalarını sağlamıştır. Gibb, Akda'l-kudât ünvanıyla onurlandırılan Mâverdî'nin Büveyhi emirleriyle yapılan antlaşmalarda halifelerin özel görevli memuru olduğunun iyi bilindiğini ifade eder. Bu yüzden

⁵⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye* (Uleymî), s. 27.

⁵⁸ Gibb, s. 168; Little, s. 192.

⁵⁹ Ebû Fâris, s. 522.

⁶⁰ Erkal, Mehmet, "el-Ahkâmü's-Sultânîyye", *DİA*, I, 555.

⁶¹ Gibb, s. 168.

⁶² Gibb, s. 168.

Gibb'e göre bu iki halifeden birinin isteği üzerine Mâverdî'nin eserini telif etmiş olması konusunda çok az şüphe vardır.⁶³ Ancak Gibb'e göre halifenin Mâverdî'den bu isteğinin sebebi sadece yönetimle alakalı fikhî ahkâmı öğrenmek değil, daha çok Büveyhi emirleriyle olan mücadelesinde kendi siyâsî gayesine destek sağlama gayretidir.⁶⁴

Daha açık bir ifadeyle Gibb, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi hem Abbâsî halifeliğin resmi bir savunması hem de Büveyhilerin zorla elde ettikleri halifelik güçlerini tekrar elde etmek için halife el-Kadir ve el-Kâim tarafından başlatılan programın bir parçası olarak nitelendirmektedir.⁶⁵ Mâverdî'nin eserini kendi dönemindeki siyâsî yapıdan oldukça etkilenecek yazdığı kanaati Gibb'den sonra E.I.J. Rosenthal, Laoust, Erwin I. J., G. E. von Grunebaum, Malcom Kerr, Louis Gardet, Claude Cahen, Dominique Sourdel gibi bir çok oryantalisti etkilemiştir.⁶⁶ Ancak Alfred von Kramer, 1875 yılında yayımlanan “*İslam Medeniyet Tarihi*” adlı kitabında halifenin hizmetinde bir diplomatik eleman olarak Mâverdî'nin elde etmiş olduğu tecrübeden kesinlikle faydalanmış olmakla beraber, devrin siyâsî şartlarına ve görüşlerine düşman olan Büveyhi emirlerinden gelebilecek muhtemel tehlikeyi tamamen göz ardı ederek eserini telif ettiğini ifade etmiştir. Bu görüşü J. Sauvaget de savunmuştur⁶⁷

Kanaatimizce Mâverdî eserini ne Gibb ve sonraki şarkiyatçıların savunduğu gibi tamamen Büveyhi hanedanlığın otoritesinin altında, ne de tamamen bundan bağımsız olarak telif etmiştir. Çünkü Mâverdî halifenin isteği üzerine eserini yazmışsa devrin siyâsî şartlarını göz ardı etmesi düşünelemez. Mâverdî, dönemin siyâsî yapısını zorunlu olarak önemsemiş ancak gerektiğinde yöneticilere muhalefet anlamı taşısa bile kendi görüşünü ifade etmeyi ihmal etmemiştir. Mâverdî'nin bu yönünü oryantalist Gibb de itiraf etmiştir.⁶⁸ Bunun en güzel örneği Mâverdî'nin Kâim-Biemrillâh tarafından Ebû Kâlicâr'a elçi olarak gönderilmesi sırasında 423/1032 de Ebû Kâlicâr'ın “sultan-ı a'zam” ve “mâlikü'l-ümem” ünvanlarını almak istemesi üzerine bunların hilafet makamına layık olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış olmasıdır. Aynı zamanda halife'nin 429/1038 yılında Celâlüddevle'ye “Şâh-ı şâhân” unvanını vermesi üzerine mesele hakkında fetvası istenen Mâverdî'nin Celâlüddevle'ye yakınlığıyla

⁶³ Gibb, s. 168.

⁶⁴ Gibb, s. 169.

⁶⁵ Little, s. 193.

⁶⁶ Little, s. 193-194; Kallek, Cengiz, “Mâverdî”, *DİA*, XXVIII, 182.

⁶⁷ Little, s. 192; Erkal, Mehmet, “el-Ahkâmü's-Sultâniyye”, *DİA*, I, 556.

⁶⁸ Gibb, s. 169.

bilinmesine rağmen buna karşı çıkmış olması; dini gayretten kaynaklanan bu tavrı sebebiyle emirin bile takdirin kazânması, Mâverî'nin bu yönünü yansıtan güzel bir örnektir.⁶⁹

B- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si

Mâverî'nin eseri yanında Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si*, üzerinde daha az durulmuş bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Ferrâ'nın eserini telif amacı noktasında bize en iyi bilgi veren *el-Ahkâmü's-Sultâniyye'nin* mukaddimesidir. Ferrâ, eserinin mukaddimesinde *el-Mu'temed fî usûli'd-dîn* adlı bir başka eserindeki İmâmet bahsinden kelmât tartışmaları çıkararak *el-Ahkâmü's-Sultâniyye'de* bu bahsi yeniden ele aldığını ve yöneticileri alakadar eden diğer fikhî ahkâmı da buna ekleyerek eserini telif ettiğini ifade etmektedir.⁷⁰

Ferrâ'nın kitabını telif sebebiyle alakalı en göze çarpan sebep budur. Ancak çalışmamızın üçüncü bölümünde de delillerle birlikte ifade edeceğimiz gibi Mâverî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si* ile oldukça benzerlik arz eden eserini Ferrâ, Mâverî'nin eserini esas alarak telif etmişse bu durumda Ferrâ'nın asıl amacının Mâverî'nin değinmemiş olduğu Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini zikrederek, bir bakıma Mâverî'nin eserinin bu yöndeki eksikliğini tamamlamak olduğunu anlamamız güç olmayacaktır.

IV- el-AHKÂMÜ'S-SULTANİYYE'LERİN MUHTEVA METOD VE ÜSLÛBU

A- Mâverî'nin el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si

Mâverî, eserinin mukaddimesine baktığımızda, eserini yirmi bölüme ayırdığını ifade etmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: 1- İmâmet, 2- Vezirlik, 3-Valilik (el-imâre ale'l-bilâd), 4- Cihad emirliği, 5- İç meseleler (el-vilâye ale'l-mesâlih), 6- (Yargı) Kazâ, 7- Mezâlim mahkemeleri, 8- Nikâbe, 9- Namazlara imam tayini, 10- Hac emirleri tayini, 11- Zekat ve zekat idaresi, 12- Fey ve ganimetlerin taksimi, 13, Cizye ve harâc, 14- Şartları değişik bölgeler, 15- Toprağı ihya ve sular çıkarma, 16- Otlak yerleri ve irtifak hakları (fi'l-himâ ve'l-irfâk), 17- İktâ', 18- Divanlar ve hükümleri, 19- Suçlar 20- Hisbe Teşkilatı.⁷¹ Mâverî eserinde her bölümü kendi bütünlüğü içerisinde ele alır. Mesela çalışmamızın esasını teşkil eden imâmet ve yargı bölümlerini temelde şu alt bölümler halinde inceler: **İmâmet**

⁶⁹ Kallek, Cengiz, "Mâverî", *DİA*, XXVIII, 180.

⁷⁰ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁷¹ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), 27-28.

bölümü: İmametın luzumu, imamda aranan şartlar, imamın belirlenmesi, imamı seçecek olanlar, ehlü'l-hal ve'l-akd ve seçim usûlleri, iki ayrı yerde iki ayrı imamın varlığı, veliahd usûlüyle imam tayini, veliahd tayininde aranan şartlar, imamın hak ve görevleri.⁷² **Yargı (Kazâ) Bölümü:** Kadılığın şartları, kadı'nın yetkileri, kadı'nın genel yetkili ve özel yetkili olması, bir yere birden fazla kadı tayini, kadılığa tayin olunma isteği, kadıların hediye almaları. Mezâlim mahkemeleri: Genel mezâlim uygulamaları, mezâlim mahkemelerinin muhakeme usûlü, Delillerin kuvvet ve zayıflık açısından eşit olması.⁷³

Mâverdî eserinde konuları mezhepler arası mukayese yönetimini kullanarak ele alır. İslam hukukçularının ittifak ettiği meseleleri kendisinin de benimsemiş olduğu İmam Şâfiî'nin (ö.204/820) usûlüne göre anlatırken ihtilaflı konularda İmam Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve İmam Mâlik (ö.179/795) olmak üzere diğer görüş sahiplerini de zikreder. Çok defa İmam Şâfiî'nin görüşünü benimsemek ve savunmakla birlikte bazen diğer mezheplerin görüşlerini de savunduğu olur. Şâyet bir görüş kendisine diğerlerinden mantıklı gelirse bunu ifade eder; bir görüş ulema arasında daha çok yaygınlaşmışsa bu gerçeğe işaret eder. Ancak farklı fikirlerden hiç biri diğerlerine karşı daha baskın değilse, bunlar arasında seçim yapma kararını okuyucuya bırakır. Mâverdî'den kitabını yazmasını isteyen halife olduğunu düşündüğümüz zaman da bir bakıma Mâverdî'nin farklı fikirler arasındaki tercihi halifeye bıraktığını anlarız. Mâverdî'nin kitabında uygulamış olduğu mezheplerarası mukayese metodu ve aralarında bazen tercihte bulunup bazen bulunmama yöntemi kitabını Ebû Ya'la el Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'sinden ayıran en önemli özelliktir. Çünkü Ferrâ eserinde bu metodu benimsemez aksine Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini verip savunur. Mâverdî eserinde âyetleri, Peygamberin ve ashabın uygulamalarını delil olarak sunar. Aynı zamanda çalışmamızda ele aldığımız yargı bölümünde özellikle görülebileceği gibi sık sık dört halife, Emevî ve Abbâsî'lerden konularla alakalı uygulama örnekleri verir. Aynı zamanda uygun gördüğü zaman şiir beyitlerini de kullanmayı ihmal etmez. Mâverdî, eserinde Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitabu'l-Emvâl*'i, Ebû Yusuf (ö. 182/798), Kudame b. Ca'fer (ö.337/948) ve Yahyâ b. Adem el-Kureşî'nin (ö.1317/1899) *Kitabü'l-Harac*'larından alıntılarda bulunur.⁷⁴

⁷² Bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 29-60.

⁷³ Bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 129-170.

⁷⁴ Bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 317 v.d.

B- Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ’nın el-Ahkâmü’s-Sultâniyye’si

Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ eserinin mukaddimesinde, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *el-Mu‘temed*’teki imamet bölümünü esas alıp, oradaki kelami tartışmaları çıkarıp ve buna yöneticileri ilgilendiren diğer fıkıh meselelerini de ekleyerek eserini telif ettiğini ifade etmiştir.⁷⁵ Ferrâ, Mâverdî’nin aksine eserinin mukaddimesinde kitabını kaç bölümden oluşturduğu ve bunların hangi bölümler olduğu konusunda bilgi vermemiştir. Ancak eserin içeriğine baktığımızda, eserin on yedi bölümden oluştuğunu görmemiz mümkündür.

Konuların tertibi bakımından Mâverdî’nin eseriyle bu eser arasında önemli bir farklılık göze çarpmamaktadır. Ancak Ferrâ’nın Vezirlik, Valilik (el-imâre ele’l-bilâd), Cihad emirliği, iç huzuru sağlayıcı atamalar (el-vilâye ale’l-mesâlih) konularını, imamet bölümü altında toplaması, bu eserin bölüm sayısını on yediye düşürmüştür. Çalışmamızın konusu olan imamet ve yargı bölümlerinin alt konularına baktığımızda da bunların Mâverdî’nin eseriyle hemen hemen aynı olduğunu görmekteyiz.⁷⁶ Bunlar dışındaki diğer bölümlerin tertibi Mâverdî ile tamamen aynıdır. Konuların ele alınışı ve işleniş tarzı bakımından da her iki eser arasında büyük ölçüde benzerlikler göze çarpar. Ferrâ eserinde Mâverdî’de olduğu gibi âyetleri, Hz. Peygamber ve ashabın uygulamalarını, görüşlerini delillendirmek amacıyla kullanmıştır. Ancak çağdaşı Mâverdî’nin eserinde uygulamış olduğu mezhepler arası mukayese metodunu uygulamayarak çoğunlukla sadece Ahmed b. Hanbel’in talebeleri aracılığıyla nakledilen görüşlerine yer verip bunları savunmuştur. Eserlerin muhtevasında görülen farklılıkların da temel sebebi budur. Ferrâ’nın eserini Mâverdî’nin eserinden ayıran önemli farklardan biri de Emevî ve Abbâsî dönemi uygulama örneklerine hemen hemen hiç yer vermemiş olmasıdır. Mâverdî’nin eserinin aksine Ferrâ eserinde hiç şiir kullanmamıştır.

Ferrâ’nın alıntı yapmış olduğu kaynaklar arasında Mâverdî’de olduğu gibi Ebû Ubeyd Ka’sım b. Sellam’ın *Kitabu’l-Emvâl*’i, Ebû Yusuf, Kudame b. Ca’fer ve Yahyâ b. Adem el-Kureşî’nin *Kitabü’l-Harâc*’ları vardır. Ancak Ferrâ Mâverdî’den farklı olarak *el-Müstedrek* sahibi Hâkim en-Neysâbûrî’den (ö.405/1014) bazı rivayetler nakletmiş, aynı zamanda Hirakî’nin (ö.334/946) *Muhtasaru’l-Hirakî* ve Ebû Bekir el-Hallâl’ın (ö.311/923) *Kit’abu’l-İmâme*’sini kaynak olarak kullanmıştır.⁷⁷

⁷⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁷⁶ Bkz. Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, s. 23-34; 71-102.

⁷⁷ Ebû Fâris, s. 341.

V-el-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE'LERİN MUKAYESESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Çalışmamızın esasını teşkil eden Mâverdî ve Ferrâ'nın *el-Ahkâmus-sultâniyye*'lerinin imamet ve yargı (kazâ) bölümleri mukayese edilirken şöyle bir yöntem takip edilmiştir.

A- Özellikle, iki müellifin konuları ele alışlarındaki farklılıklar üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

B- Müelliflerin ittifak ettikleri konular önemine göre genel veya ayrıntılı şekilde zikredilmiştir.

C- Çalışmamızda geçen âyet ve hadislerin, tercümelerinde oluşabilecek eksiklikler nedeniyle metinleri verilmiştir.

D- Çalışmamızda kazâ/yargı, imam/halife kavramları eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

E- İki eserin hangisinin asıl olduğu konusunda görüşlerin ve delillerin verildiği üçüncü bölümde eserler arasındaki benzerliğin açıkça görülebilmesi için ilgili yerler eserlerin arapça metninden aynen alınmıştır.

F- İki eserin mukayeseye esas kabul ettiğimiz baskıları şunlardır:

1- Ebu'l-Hasen el-Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye* (nşr. Hâlid Abdullatif el-Uleymî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. baskı, Beyrut 1420/1999.

2- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef (ö. 458/1066), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (nşr. Mahmûd Hasan), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ ESERİN İMAMET KONULARININ MUKAYESESİ

I- İMAMETİN TARİFİ

Mâverdî, Ferrâ'dan farklı olarak bu kısma imâmeti tarifle başlamıştır. Mâverdî'ye göre imâmet dini ve dünyevi işlerin yürütülebilmesi için nübüvvete halef olarak kabul edilmiş bir müessesedir.⁷⁸

II- İMAMETİN VÜCÛBİYETİ

Hem Mâverdî'ye hem de Ferrâ'ya göre ümmetin kendilerine bir imam seçmeleri vaciptir.⁷⁹

Ancak imametın vucubiyetinin akılla mı yoksa nakille mi olduğu konusunda müellifler farklı görüşler serdetmişlerdir.³⁸⁰

Mâverdî'ye göre imametın akılla mı yoksa nakille mi vacip olduğu hususunda ihtilaf vardır. Bir gruba göre imâmetın vüçbu akılla sabittir. Bunların görüşlerine göre insanlar kendilerini kötülüklerden, zulumlerden uzaklaştıracak ve aynı zamanda aralarındaki anlaşmazlıkları düşmanlıkları giderecek birine ihtiyaç duyarlar. Yöneticler olmazsa halk son derece karışık ve zulum dolu bir ortamda kendilerini bulurlardı.⁸¹

Bir diğer grup ise imâmetın akılla değil, nakille sabit olacağını söylemişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre akıl kişiyi zulümden kötülükten korur. Bunları yapmamasını sağlar, aynı zamanda akıl, merhamette, yakınlaşmada adaletin icapları neyse onu kabullenmeye ve kişiyi işleri başkasının aklıyla değil, kendi aklıyla yürütmeye sevk eder. Halbuki din, dini işleri yürütenlere dünyevi işlerin de verilmesini emreder. Yüce Allah Kuran'ı Kerimde:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

⁷⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 29.

⁷⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 29; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁸⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 29; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁸¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 29.

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Rasûlüne ve sizden olan ülûlemre de itaat edin.”⁸² buyurmuştur.

Bu âyet ile bize ululemre itaat farz kılınmıştır. Bunlar da bize emredici konumda olan imamlardır.⁸³

Aynı zamanda şu hadis de bu konuda delildir:

Ebû Hüreyre’den nakledildiğine göre, Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

سَيَلِيكُمُ بَعْدِي وُلَاةٌ فَيَلِيكُمُ الْبِرُّ بِيَرِّهِ وَالْفَاجِرُ بِفُجُورِهِ فَاسْمَعُوا لَهُمْ وَأَطِيعُوا فِيمَا وَافَقَ
الْحَقَّ فَإِنْ أَحْسَنُوا فَلَكُمْ وَلَهُمْ وَإِنْ أَسَاءُوا فَلَكُمْ وَعَلَيْهِمْ

“Benden sonra bir kısım idareciler sizi idare edecektir. İyiler, iyilikleriyle, kötüler kötülükleriyle sizi idare edeceklerdir. Hakka uygun olan her hususta onlara itaat edin. Onları dinleyin, iyilik yaparlarsa bu hem onlar hem sizin için iyidir. Kötülükte bulunurlarsa bu durum sizin lehinize onların aleyhinedir.”⁸⁴

Ferrâ’ise imâmetin, akıl ile değil, nakille sabit olduğunu savunmuştur. Ona göre akıl bir şeyin helalliyini veya haramlığını idrak edemez. Ayrıca imâmetin vucubiyetine dair şunları zikretmiştir: Ahmed b. Hanbel’den gelen rivâyete göre; insanları yöneten bir imam olmadığı zaman fitne zamanıdır. Aynı zamanda, Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra, ashab sakifede ihtilafa düştüğü zaman aralarında geçen muhavere, münazaralar İmâmetin vucubiyetine delildir. Eğer vacip olmasaydı bu tür tartışmalar yapılmazdı.⁸⁵

Mâverdî ve Ferrâ’ya göre, ümmetin bir imam seçmesi farz-ı kifayedir.⁸⁶

II- EHLÜ’L-HAL VE’L-AKD DE ARANAN ŞARTLAR

Mâverdî ve Ferrâ imamı seçecek olan, ehlü’l-hal ve’l-akd de (ehl-i ihtiyâr) aranılan şartlar noktasında ittifak etmişlerdir.⁸⁷

⁸² Nisâ (4), 59.

⁸³ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 30.

⁸⁴ Dârekutnî, “İdeyn”, 3.

⁸⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁸⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 30; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 30; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 24.

IV- İMAMDA ARANAN ŞARTLAR

Mâverdi bu konuda 7 şart öne sürerken, Ferrâ 4 şart saymıştır.

Mâverdi'ye göre imamda şu nitelikler bulunmalıdır.

- a. Adalet
- b. Hilafetin (imâmetin) görevleri içine giren bütün işlerde ictihadda bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak
- c. Görev performansını ilgilendiren organlarının sağlıklı olması.
- d. Hareket etmeye engel olacak olan uzuv sakatlıklarının olmaması
- e. Toplumun işlerini idareye, siyaseti ve halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan görüş, fikir ve bilgiye sahip olmak.
- f. Düşmanla savaşmaya ve toplumu korumaya imkan veren güç, kuvvet ve cesarete sahip olmak
- g. Kureyş soyundan olmak⁸⁸

Aynı zamanda Mâverdi, Ferrâdan farklı olarak kureyşlilik konusunda şu delillere yer vermiştir:⁸⁹

Ensarın halife olarak Sa'd b. Ubâde'ye beyat etmeleri üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamberin: *الْأَمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ* “İmamlar Kureyşlidir”⁹⁰ sözünü getirir. Ensar da ihtilafı bırakarak Hz. Ebû Bekir'e uyar; aynı şekilde Ensar Hz. Ebû Bekir'in “Bizler âmirleriz sizler vezirlersiniz” sözüne rıza gösterirler.⁹¹

Ferrâ ise; imamda aranan şartları 4 madde halinde zikretmiştir:

- a. Kureyşlilik
- b. Hürriyet, akıl, ilim ve adalet gibi kadı olabilecek sıfatlara haiz olmak.
- c. Savaşa, yönetime ve hadleri uygulamaya muktedir olmak.
- d. İlim ve dindarlık konusunda toplumda en faziletli olmak.⁹²

⁸⁸ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 31-32.

⁸⁹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 32.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 346.

⁹¹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 32.

⁹² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 24.

Burada Mâverdî'nin imamda aradığı şartları Ferrâ'nın dört madde halinde özetlediğini söyleyebiliriz.

Ancak Ferrâ, Mâverdî'nin aksine imamda aranan adalet, ilim ve fazilet şartlarının her zaman aranmayabileceğini söyler. Bu görüşünü şu delillerle savunur: Ahmed b. Hanbel den rivâyet edildiğine göre bir kimse kılıç zoruyla imam olsa bu kimse günahkar olsun olmasın bütün müminlerin ona beyat etmesi gerekir. Bir diğer rivâyetinde Ahmed b. Hanbel “Bir yönetici içki içmekle biliniyorsa bu onu bağlar” der. Aynı şekilde Ferrâ, Ahmed b. Hanbel'in halife Mu'tasım'a ve Mütevekkil'e müminlerin emiri dediğini hâlbuki *Halku'l-Kur'an* meselesinde Mu'tasım'ın kendisini dövdüğünü, Mütevekkil'in ise, ne ilim ehlinden ne de zamanın en faziletlisi olduğunu söyler. Bununla birlikte Ferrâ, Ahmed b. Hanbel'den Mütevekkil'in ilim erbabı olduğuna ve sünneti ihya ettiğine dair de rivâyet geldiğini ifade eder.⁹³

Ferrâ'ya göre bunların hepsinden çıkan sonuç şudur ki bir şekilde imam olmuş birine adil, alim, fazilet sahibi olmasa bile beyat edilmesi gerekir. Toplumdaki kargaşa ve kötülüğün artmaması için bu şekilde davranmak evlâdır. Ancak bu özelliklere sahip olmayan bir imam eleştirilebilir, zemmedilebilir.⁹⁴

V- İMAMIN SEÇİLMESİ

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre imam ya ehlü'l-hal ve'l-akd'in seçmesi ile ya da imamın veliaht tayin etmesiyle seçilir.⁹⁵

Ancak Mâverdî, ehlü'l-hal ve'l-akd'in sayısı konusunda Ferrâ'da olmayan şu ayrıntılara yer verir:

a- Bir gruba göre imam, yönetici olacağı beldenin tümünde bulunan ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından seçilir. Ancak bu görüş Hz. Ebû Bekir'in seçilme usûlüyle bağdaşmadığı

⁹³ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 24.

⁹⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 25.

⁹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 33; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 28.

için reddedilmiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir'i o an orada hazır olanlar seçmiş ve beyat etmişler, hazır olmayanları seçmesi ve beyat etmesi beklenmemiştir.⁹⁶

b- Bir başka gruba göre ise, imamı seçecek olanların sayısı en az beş olmalıdır. İmam ya bunların beşinin de görüşü ile seçilir. Ya da dört kişinin rızasıyla beşinci kişiyi seçmekle olur. Mâverdî bu görüş sahiplerinin iki delili olduğunu söyler. Birincisi Hz. Ebû Bekir beş kişilik heyetin icmâ-ı ile seçildi. Bu beş kişi Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Useyd b. Hudayr, Bîşr b. Sa'd ve Ebû Hüzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'di. Bu seçimden sonra da Müslümanlar bu seçim şekline uymuşlardır. İkincisi Hz. Ömer kendinden sonra kimin halife seçileceği konusunu altı kişilik şûrâ heyetine bıraktı ve aralarından birini, beş kişinin rızasıyla seçmelerini söyledi. Mâverdî'ye göre bu görüş, fakihlerin çoğunun ve Basra'lı kelimcilerin görüşüdür.⁹⁷

c- Kufe'li alimlerin bazılarına göre imam, üç kişinin arasından bir kişinin diğer iki kişinin rızasıyla seçilmesi esasına dayanır.⁹⁸

d- Bazılarına göre birinin seçmesiyle imam seçilmiş olur. Çünkü Hz. Abbas Hz. Ali'ye "Elini uzat sana beyat edeyim. İnsanlar peygamberin amcası, amcaoğluna beyat etti desinler. Bu durumda sana karşı gelecek kimse olmaz" demiştir. Bu görüş sahiplerine göre hilafet akdi bir hüküm vermedir. Ve bir kişinin hüküm vermesi de geçerlidir.⁹⁹

Mâverdî bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmazken Ferrâ, imamın, ancak ehlü'l-hal ve'l-akd cumhurunun görüşüyle seçilebileceğini savunur. Bu konuda Ferrâ Ahmed b. Hanbel'den "imam ehlü'l-hal ve'l-akdin hepsinin "bu imamdır" demesiyle seçilir" şeklinde bir rivâyet nakleder. Ancak Ferrâ, burada imamın sadece akidle değil aynı zamanda kahr ve galebe yoluyla da seçileceğini ifade eder. Ferrâ, Ahmed b. Hanbel'in "Kılıç zoruyla biri halife olursa ve emiru'l-müminin adını alırsa iman etmiş hiç kimsenin bu kimseye beyat etmemesi câiz değildir. Bu kişinin günahkâr olup olmaması arasında bir fark yoktur" rivâyetini ve *kahr ve galebe* (güç kullanma) yoluyla imam olunabileceğine dair Ahmed b. Hanbel'den, "yönetimi isteyen kişilerin başkaldırması neticesinde insanlar iki guruba bölünürse galip gelenle beraber olunur" şeklindeki rivâyetleri delil olarak sunar.

⁹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 33.

⁹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 30; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

⁹⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 34.

⁹⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 34.

Bununla birlikte Ferrâ, Hz. Ömer'in de bu konuda "biz galip olanla birlikteyiz" dediğini nakleder.¹⁰⁰

Ferrâ, Muhâcîr ve Ensâr'ın sakife günü ihtilafa düşmeleri neticesinde Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e "Elini uzat sana beyat edeyim" şeklindeki sözünü hem akidle hem de *kahr ve galebe* (güç kullanma) yoluyla imamın tayini konusunda delil olduğunu söyler ve burada ihtilafın varlığıyla birlikte akde itibar edildiğini savunur.¹⁰¹ Aynı zamanda Ferrâ, *kahr ve galebe* (güç kullanma) yoluyla imamın seçilebileceği konusunda Ahmed b. Hanbel'den gelen "Biz galip olanla beraberiz" şeklindeki rivâyetin, imametin sadece akidle olmayacağına delil olduğunu söyler. Çünkü sadece akidle olsaydı, bey' ve diğer akidler gibi tarafların feshi ile fesh edilir olmalıydı. Ancak imamın kendisini azletmesi veya başkaları tarafından azledilmesiyle azl olunmaması imametin sadece akidle olmadığına delildir.¹⁰²

Mâverdî ise Kahr ve galebe yoluyla imam seçileceğine dair Ferrâ gibi özellikle bir beyanda bulunmamıştır; ancak Mâverdî'nin genel imamet anlayışı içinde bunu kabul ettiğini söyleyebiliriz.¹⁰³

Aynı özelliklere sahip iki adaydan hangisinin seçileceği konusunda Mâverdî ve Ferrâ cumhurun görüşüne de uyarak, iki halife adayını seçmede güç bir durum ortaya çıkarsa, bu durumun içlerinden birinin halife seçilmesine mani teşkil etmeyeceğini savununurlar. Çünkü Hz. Ömer'in Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebi Vakkâs tan oluşmuş altı kişiye görevi devretmesi neticesinde içlerinden biri halife seçildi.¹⁰⁴

Mâverdî Ferrâ'dan farklı olarak böyle bir durumda her iki halife adayından da vazgeçilip, ikisinin dışında birisi seçileceği görüşünde olan âlimlerin bulunduğunu da zikreder fakat kendisi bu görüşe katılmaz.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 28.

¹⁰¹ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 29.

¹⁰² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 29.

¹⁰³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58-59.

¹⁰⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 35; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 29-30.

¹⁰⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 35.

Mâverî şartları eşit olan adayların nasıl seçileceği konusunda fakihlerin ihtilaf ettiklerini zikreder. Bir kısmına göre, aralarında kura çekilir ve kuradan çıkana beyat edilir. İkinci bir gruba göre ise kura çekmeden ehlü'l-hal ve'l-akd istediğini seçmede serbesttir. Mâverî burada da görüşler arasında tercihte bulunmazken¹⁰⁶ Ferrâ, kuraya müracaat edileceğini kuradan çıkana beyat edilip ihtilafın çözüleceğini ifade eder. Ferrâ'ya göre Ahmed b. Hanbel'in görüşü de bu yöndedir. Buna delil olarak Ahmed b. Hanbel'den Müslümanların Kadîsiye savaşında 15/636 ezanı kim okuyacağı konusunda ihtilafa düştükleri ve Sa'd'ın aralarında kura çektirerek ihtilafı çözdüğü şeklinde rivayet nakleder. Aynı şekilde Ferrâ, Peygamberin şu hadisini de delil olarak sunar:¹⁰⁷

لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النِّدَاءِ وَالصَّفِّ الْأَوَّلِ ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَاسْتَهْمُوا

“ İnsanlar ezanın ve ilk safın faziletini bilselerdi kura çekmekten başka bir şansları kalmazdı ve kura çekerlerdi.”¹⁰⁸

Mâverî ve Ferrâ'ya göre imam seçilirken toplumun en faziletli olanı aranır. Ondan sonra fazilet yönünden daha üstün biri ortaya çıkarsa bu durumda bakılır: Eğer imamlığa daha layık olan kişi, hasta olması, orada bulunamaması vs. gibi bir özür sebebiyle seçilememişse diğer kişinin imametı geçerli olmaz.¹⁰⁹ Ancak ortada herhangi bir özür yoksa bu durumda Mâverî ile Ferrâ farklı görüşler naklederler:

Mâverî'ye göre daha üstün biri varken özürsüz bir şekilde daha az faziletli seçilmiş ise, bu durum fakihler arasında ihtilafıdır:

a- Aralarında Câhız'ın (ö. 255/869) da bulunduğu bir kısım alime göre böyle bir durumda beyat edilen şahsın hilafeti geçerli değildir. Çünkü daha üstün varken daha aşağı birinin seçilmesi câiz değildir. Bu durum icthâdda bulunulurken en uygun görüşün seçilmesi gibidir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 36.

¹⁰⁷ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 30.

¹⁰⁸ Buhârî, “Ezân”, 9; Müslim, “Salât”, 28; Nesâî, “Mevâkîf”, 22; İbn Mâce, “Mesâcid”, 18; Mâlik, *el-Muvatta'*, “Salât”, 149.

¹⁰⁹ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 36; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 28.

¹¹⁰ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 36.

b- Fakihlerin ve kelimcilerin çoğunluğuna göre böyle bir durumda daha az faziletli olanın hilafeti ve ona beyat edilmesi geçerlidir. Daha üstün olanın bulunması, imâmet şartlarını taşıması, daha az üstün olanın seçilmesine engel teşkil etmez. Çünkü fazilet yönünden daha üstün biri varken daha az derecede bulunanın kadı olarak tayini geçerlidir. İmâmet de bunun gibidir. Bunlara göre daha üst derecede bulunmak hilafet seçiminde sadece bir tercih sebebidir. Yoksa halife olmaya hak kazandıran mutlak, muteber bir sebep değildir. Aynı zamanda imâmet şartlarına sahip sadece biri bulunuyorsa ve başka kimse de yoksa bu kimse imam tayin edilir, başkasına beyat etmek doğru değildir.¹¹¹

Mâverdî burada da görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmazken Ferrâ ise daha faziletli varken daha az faziletli olanın özürsüz seçilmesi ve ona beyat edilmesi durumunda bu kimsenin hilafetinin geçerli olmayacağı kanaatindedir.¹¹²

Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan herhangi bir akid ve seçim yapılmadan bir kimsenin imamlığının teşekkül edip etmeyeceği konusunda âlimlerin ihtilafını zikretmektedir:

a- Bir kısım Irak'lı fakihe göre seçimsiz ve akidsiz bir şekilde imamlığın teşekkülü geçerlidir. Çünkü seçimden maksat kişinin imamlığa layık olduğunu tesbit etmektir. Bu guruptaki âlimlere göre bu makama gelmiş birisi zaten göreve liyakati nedeniyle seçilmiştir.¹¹³

b- Fakihlerin ve kelimcilerin çoğuna göre ise seçimsiz ve akidsiz kendiliğinden İmâmet makamına geçen birinin imamlığı geçerli sayılmaz. Çünkü bir kimsenin İmâmeti ancak rıza ve seçimle geçerli olur. Aynı zamanda da ehlü'l-hal ve'l-akdin de bu şahsı seçmeleri gerekir. Eğer bu şahsın seçiminde ittifak ederlerse bu akid tamam olmuş olur. Çünkü hilafet bir akiddir ve akdedenler olmadıkça geçerli olmaz. Bu görüş sahiplerine göre bu durum kadı seçimi gibidir. Kadı olabilecek vasıfta tek kişi bile varsa kadı olabilmesi için seçilmesi gerekir.¹¹⁴

¹¹¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37.

¹¹² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 28.

¹¹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37.

¹¹⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37.

Bu kısımda Mâverdî Ferrâ'dan farklı olarak kadı'nın seçimi konusunda imamlığa benzerliği yönünden şu görüşlerin de olduğunu zikreder: Bazılarına göre halife olma şartlarını taşıyan tek bir aday olunca bunun halife olabileceği gibi kadı olmaya ehil tek bir kimse varsa o kadı tayin edilir. Bazılarına göre ise, imamlık şartlarını taşıyan tek bir kimse varsa ve bu şahsın seçilmesi zorunluysa bile, bu zaruret aynı durumda olan kadı için geçerli olmayabilir. Buna göre kadılık özel bir görevdir. Toplumun hepsini ilgilendirmeyebilir, dolayısıyla kadılık sıfatlarını taşıyan tek kişi olmasına rağmen, bu kişi seçilmedikçe kadı olamaz. Ancak imamet umumun maslahatına bağlı bir meseledir. Dolayısıyla bu şartları taşıyan tek kişiden sarf-ı nazar etmek câiz değildir. Mâverdî burada da görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.¹¹⁵

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre imâmet görevine en layık kişiye bu görevin teklif edilmesi neticesinde bu kimsenin imamlığı, rızasıyla kabul etmesi gerekir. Eğer bu şahıs imamlığa girmek istemezse zorlanamaz.¹¹⁶

Ferrâ, burada Mâverdî'de olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Herkes imam olmaktan kaçınırsa bütün Müslümanlar günahkâr olur. Ferrâ bu konuda Ahmed b. Hanbel'den gelen: "Müslümanların kesinlikle bir yöneticilerinin olması gerekir insanların hakları zayım olsun?" rivâyetini bu konuda delil olarak sunmuştur. Ferrâ bu rivâyetin konuya delaletini şöyle açıklar: "Şahitlik farz-ı kifâyedir eğer şahitlik farz-ı kifâye ise Müslümanlar arasında bir kişinin İmam olmasının farz-ı kifaye olması evladır." Ferrâ'ya göre insanların İmâmet görevini yapacak birine ihtiyaçları vardır ki vatani korusun, mülkiyeti savunsun, hadleri icra etsin, hakkı hak sahibine versin. Bu durum Müslümanlar için emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ve ölüye yapılacak yıkama, taşıma vs. görevler gibi farz-ı kifâyedir.¹¹⁷

¹¹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37.

¹¹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 35; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 29.

¹¹⁷ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 29.

VI- BİR YERDE İKİ İMAMIN İMAMETİ

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre iki ayrı yerde iki imam tayin edilmişse bunların imamlığı teessüs etmiş olmaz.¹¹⁸ Mâverdî burada her ne kadar bazılarına göre bu durum kabul edilebilir olsa da câiz değildir demiştir.¹¹⁹

Ancak İslam Devletinde iki imama bir anda beyat edilmişse bu durumda hangisinin hilafetinin hukuken muteber olacağı konusunda Mâverdî, Ferrâ'dan daha kapsamlı bilgiler sunmuştur. Mâverdî'ye göre bu konuda fukaha ihtilaf etmişlerdir:

a- Bazılarına göre önceki halifenin öldüğü yerde seçilen şahsın halifeliği muteberdir. Çünkü halife seçilme hakkına layık olanlar halifenin vefat ettiği yerinin halkıdır. Diğer yerlerdeki bütün Müslümanların bu yerin halkına görevi vermeleri ve seçtikleri kişiye rıza göstermeleri ihtilafların çıkmaması için gereklidir.

b- Bir diğer görüşe göre ehli'l-hal ve'l-akd, ihtilafların çıkmaması için ikisinden birini veya ikisi dışında birini seçer.

c- Diğer bir görüşe göre ise ihtilafların ve çatışmanın önlenebilmesi için bu iki kişi arasında kuraya başvurulur. Kuradan kim çıkarsa o halife olur.¹²⁰

Bu konuda Mâverdî, içinde Ferrâ'nın da bulunduğu cumhurun görüşüne uyarak “kim önce imamet makamına gelmişse onun imameti geçerlidir” der.¹²¹

Mâverdî burada da Ferrâ'dan farklı olarak bu durumun iki velinin ayrı ayrı nikahla bir kadını evlendirmelerine benzediğini ifade eder. Ona göre bu durumda ilk yapılan nikah muteberdir. Bundan dolayı ilk halife olanın hilafeti geçerlidir. Sonra halife olanında önce halife olana beyat etmesi gerekir.¹²²

¹¹⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 30.

¹¹⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37.

¹²⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 37-38.

¹²¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 38; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 30.

¹²² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 38.

İki halife seçilmiş ancak hangisinin önce seçildiği bilinmiyorsa bu konuda Mâverî ve Ferrâ ayrı ayrı görüşler nakletmişlerdir:

Mâverî'ye göre bu durumda iki halifenin de hilafeti fâsid olur. Bu durumda hilafet ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından bu ikisinden birine veya bir başkasına verilir. İki halifenin her ikisi de kendinin önce seçildiğini iddaa ediyorsa iddaalarına bakılmaz ve onlara bu konuda yemin de teklif edilmez. Çünkü İmâmet sadece birinin değil bütün Müslümanların hakkıdır. Bundan dolayı yaptıkları yeminin ve hatta aralarından birinin halifelik hakkından vazgeçmesinin bile önemi yoktur. Böyle bir durumda, yani aralarından biri hilafet hakkından vazgeçerse diğerinin önce seçildiğine dair delil bulunmadıkça kalan halife adayının hilafeti kesinleşmez.¹²³

Ancak Mâverî'ye göre kimin önce halife olduğu konusunda bir kimse ikrârda bulunursa ikrâr sahibi kimsenin sözlerine itibar edilir. Mâverî, her türlü araştırmaya rağmen iki imamdan hangisinin önce seçildiği konusunda şüphe devam ediyorsa ve bu konuda hiçbir delil de yoksa aralarında kura çekilmeyeceğini söyler. Ona göre bunun iki sebebi vardır:

- a. İmamet bir akittir ve kuranın akidlerde yeri yoktur.
- b. İmamlık makamı ortaklık kabul etmeyen bir makamdır. Ortaklık kabul etmeyen bir konuda da kuraya müracaat doğru değildir. Kura, ancak mal vb. ortaklığı kabil şeylerde uygulanır.

Mâverî, bu durumda kuraya da müracaat edilmeyeceği için iki imam arasındaki bu belirsizliğin her ikisinin imamlığını batıl hale getireceğini ifade ettikten sonra ehlü'l-hal ve'l-akdin bunlardan birini seçeceğini söyler.¹²⁴ Ancak ehlü'l-hal ve'l-akdin bu iki imam dışında, bir üçüncü şahsı seçip seçemeyeceklerine dair iki görüş nakletmiş ancak aralarında tercihte bulunmamıştır. Bunlar:

- a. Ehlü'l-hal ve'l-akd üçüncü bir şahsı seçmekte serbesttir.
- b. Ehlü'l-hal ve'l-akd üçüncü bir şahsı seçemez.¹²⁵

¹²³ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 38.

¹²⁴ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 38.

¹²⁵ Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 38.

Ferrâ ise bir anda seçilmiş olan iki imamdan hangisinin önce seçildiğini biliniyorsa ne yapılacağı konusunda iki görüş nakletmiş, bunlar hakkında herhangi bir yorum ve tercihte bulunmamıştır. Bunlar: İkisinin de imamlığı batıl olur ve aralarında kura çekilir şeklindedir.¹²⁶

VII- VELİAHD USÛLÜYLE İMAM TAYİNİ

Mâverdî ile Ferrâ veliahd usûlü ile halife tayin edilebileceği konusunda. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i aday olarak teklif etmiş olmasını ve Hz. Ömer'inde sahebeden altı kişiyi, imamı seçmeleri için tayin etmesini delil olarak göstermişler ve bu konuda icmâ-ın vakı olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Mâverdî ve Ferrâ, imamın veliahd tayin ettiği zaman ehlü'l-hal ve'l-akdin rızasını alması gerekmediğini ifade etmişler, bu konuda da Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir tarafından aday olarak teklif edilmiş olmasının ashâbın rızasına bağlı olmamasını delil olarak göstermişlerdir.¹²⁷

Mâverdî böyle bir şeye ihtiyaç olmamasına gerekçe olarak veliahdı tayin konusunda imam dışında kimseye söz düşmemesi gerektiğini söylemiş,¹²⁸ Ferrâ ise veliahdın zaten o esnada imam olmayacağını onun imamlığının veliahd tayin edenin ölümüne bağlı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹

Mâverdî'ye göre bazı Basra'lı âlimler Müslümanlar için önemli olan böyle bir konuda ehlü'l-hal ve'l-akdin rızasının şart olduğunu öne sürmüşlerdir.¹³⁰ Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Mâverdî'nin görüşü böyle bir şeye ihtiyaç duyulmadığı şeklindedir.

VIII- VELİAHDIN BABA VEYA OĞUL OLMASI

Mâverdî, Veliahd'ın baba veya oğul olması durumunda sadece imamın tayini yeterlidir yoksa ehlü'l-hal ve'l-akdin rızası da gerekir mi konusunda şu görüşleri vermiştir:

¹²⁶ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 30.

¹²⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 43; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

¹²⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 44.

¹²⁹ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

¹³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 43.

a- Bazılarına göre ehlü'l-hal ve'l-akd ile istişare edilir. Eğer tayin edilen imam adayını bu makama ehil ve uygun görürlerse bu durumda baba veya oğlun veliahdlığı sabit olur. Bu görüş sahiplerine göre bu durum baba veya oğul lehine şahadet etmeye benzer ki bu câiz değildir. Çünkü onlara fitri bir meyl vardır.

b- Bir diğer görüşe göre halife'nin tek başına oğlunu veya babasını veliahd tayin etmesi câizdir. Oğlu ya da babasını bu makama getirmesiyle başkasını getirmesi arasında bir fark yoktur.

c- Üçüncü görüşe göre ise halife tek başına babasını veliahd tayin edebilir. Ancak oğlunu tayin edemez. Çünkü kişi, oğluna babasından daha çok meyyaldır.¹³¹

Mâverdî bu görüşleri verip aralarında tercihte bulunmazken Ferrâ, halifenin babasını ya da oğlunu tek başına veliahd tayin etmesinin câiz olduğunu söylemiş ve fakat veliahd tayin edilecek kimsenin, imamlığın şartlarını taşıması gerektiğini ifade etmiştir.¹³²

IX- VELİAHDİN İMAMETİ KABUL ETMESİ

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre veliahd tayin edilen kişi bu görevi kabul etmesi gerekir. Bu kimsenin halifeliğinin geçerli olması kabulüne bağlıdır.¹³³

Ancak veliahdın bu görevi ne zaman kabul edeceği konusunda farklı görüştedirler:

Mâverdî, bu konudaki iki görüşü zikrederek ikinci görüşü tercih ettiğini belirtmiştir.¹³⁴ Bunlardan birincisi veliahd tayin edilen kişi halifenin ölümünden sonra; ikincisi de önce bu görevi kabul ettiğini açıklamalıdır.¹³⁵ Ferrâ ise; birinci görüşü tercih etmiş, veliahdın görevi kabul etmesinin halifenin vefatından sonra olması gerektiğini savunmuştur.¹³⁶

X- VELİAHDİN AZLİ

Mâverdî ve Ferrâ arasında tartışmalı olan bir diğer konuda halifenin tayin etmiş olduğu veliahdı azletmesinin câiz olup olmaması meselesidir.

¹³¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 44.

¹³² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

¹³³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

¹³⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45.

¹³⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45.

¹³⁶ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

Ferrâ, halifenin hayatta bulunması sebebiyle hilafet akdinin tam olarak gerçekleşmemesi ilkesinden yola çıkarak veliahdın azledilebileceğini söyler. Bu durumun vasiyete benzediğini ifade eder. Ona göre vasiyet yapan bir kimsenin *Mûsa leh'i* (vasiyet yaptığı kimseyi) azletmesi câiz olduğu gibi halife hayattayken veliahdı azledebilir.¹³⁷

Ferrâ bu şekilde halifenin mutlak olarak veliahdı azletme yetkisinin olduğunu beyan ederken Mâverdî, bu durumun veliahdın durumunda bir değişiklik söz konusu olmadıkça câiz olmayacağını savunur. Çünkü veliahdı kendi nefsi için değil bütün Müslümanlar için tayin edilmiştir. Dolayısıyla halifenin bu tasarrufu şahsi bir karar olmaktan çıkmış, ümmetin tamamını alakadar eder bir konuma gelmiştir.¹³⁸

Mâverdî'ye göre aynı durum ehlü'l-hal ve'l-akd için de geçerlidir. Çünkü bunlar da seçmiş oldukları kişiyi durumu değişmedikçe azledemezler. Mâverdî, halife veliahd tayin ettiği kimseyi sebepsiz azleder yerine bir başkasını veliahd tayin ederse ikincinin veliahdlığının batıl olduğunu ifade eder. Bu durumda birincisi veliahd olarak kalır ilk veliahd veliahdlıktan ferağat etse ikinci yeniden tayin edilmedikçe veliahdlığı geçerli olmaz. Eğer veliahd istifa ederse veliahd tayin eden imam istifayı kabul etmediği müddetçe bu kimsenin veliahdlığı sona ermez. Bu kimseden başka veliahd olabilecek kimse bulunursa istifası kabul edilir. Ancak veliahd olabilecek başka kimse yoksa veliahdın istifa etmesi ve istifasının tayin eden tarafından kabul edilmesi doğru olmaz. Bu durumda akdin bu şekilde kalması her ikisi için de bağlayıcıdır.¹³⁹

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre veliahd tayin edilen kimsenin o esnada imâmet şartlarını taşıyor olması ve bu şartları hilafet makamına geçinceye kadar koruması gerekir.¹⁴⁰

Mâverdî ve Ferrâ yaşadığı belli olmadığı birinin veliahd tayin edilmesinin câiz olmadığını ifade ederler. Çünkü ancak yaşadığı belli olan birinin veliahdlığı câizdir. Bu durum onun gelişine bağlıdır. Bu kimsenin gaybeti uzarsa Müslümanlar zarar görmesin diye buna bir naib ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından atanır. İmam gelince naib azlolunur.¹⁴¹

¹³⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 31.

¹³⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45.

¹³⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45.

¹⁴⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 25.

¹⁴¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

Ancak Mâverdî Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Veliahd, halifenin ölümünden önce bir başkasını veliahd tayin edemez. Çünkü Veliahd henüz halife olmamıştır. halife öldükten sonra hilafet ona geçecektir. Aynı şekilde Veliahd bir şahıs için “Ben halife olduktan sonra bu kimse benim veliahdımdır.” derse bu geçerli olmaz çünkü veliahd henüz halife değildir. Dolayısıyla kimseyi veliahd tayin edemez. Aynı zamanda Mâverdî'ye göre halife kendini hilafetten azlederse bu durum ölümü gibidir hilafet veliahdına geçer.¹⁴²

XI- BİRDEN FAZLA KİŞİNİN VELİAHD TAYİN EDİLMESİ

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre; halife iki kişiyi veliahd tayin edip aralarında bir tercihte bulunmayabilir. Bu durumda ehlü'l-hal ve'l-akd bunlardan birini seçer.¹⁴³

Mâverdî bu konuda imametin Hz. Ömer tarafından altı kişilik şûrâya bırakılmasını ve onların aralarından birini seçmiş olmalarını delil olarak göstermiştir. Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu tarihi vakıayı anlatır:

İbn Abbas bir gün Hz. Ömer'i üzgün görür. Hz. Ömer İbn Abbâs'a “hilafet işinde ne yapacağımı, yerime kimi tayin edeceğimi bilmiyorum” der. Bunun üzerine İbn Abbas: “Senin için Ali münâsip değil mi?” diye sorar. Hz. Ömer şöyle cevap verir: “Şüphesiz imamlık için Ali ehildir. Fakat o henüz bu hususta acemidir. Eğer idare işleriniz ona yüklenirse size bir takım yükler yükleyebilir. Ben böyle görüyorum” İbn Abbas “Osman'ı bu iş için nasıl bulursunuz?” diye sorar. Hz. Ömer: “Ben onu halife adayı gösterirsem İbn Ebi Muayt insanlar arasında onun arkasından hücumla geçer. Osman'ı tenkid eder. Sonra bu durum Osman öldürülünceye kadar devam eder. Allah'a yemin olsun ki ben onu halife olarak seçersem İbn Ebî Muayt bunu yapacak ve Müslümanlar da bir cinâyete sürüklenmiş olacaklardır” diye cevap verir. İbn-i Abbas: “Talha nasıl?” diye sorar. Hz. Ömer: “Talha biraz büyüklenen birisidir. Hâlbuki Allah, Muhammed ümmetini idare, işlerini yürütmek için kendisini büyük görenlere müsaade etmemiştir.” diye cevap verir. İbn Abbas “Zübeyr bu iş için nasıldır?” diye sorar. Hz. Ömer: “ O kahraman ve cesur birisidir. Ancak o da insanlara çarşı ve pazarda ölçü birimlerinden sorar insanları bu işte sıkıntıya sokar. Böyle birisi mi Müslümanların işini yürütsün?” diye cevap verir.” İbn Abbas “ Sa'd b. Ebî

¹⁴² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45.

¹⁴³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 45; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

Vakkas nasıl?” diye sorar. Hz Ömer: O burada değildir. Ancak O da techiz edilmiş bir deve sahibidir. Devamlı onun üstünde savaşı. Hâlbuki devlet işlerini yürütecek olan böyle olmamalıdır.” diye cevap verir. İbn Abbas “öyleyse Abdurrahman b. Avf nasıl olur?” diye sorar. Hz Ömer: O güzel bir şahıstır. Ancak zayıf birisidir. Ey İbn Abbas! Allah’a yemin olsun ki bu iş için uygun olan şahıs sert olmadan güçlü, zayıflık göstermeden yumuşak, cimri olmadan tutumlu ve israf yapmadan cömert olmalıdır” diye cevap verir.

Râvi İbn Abbâs şöyle devam eder: Hz Ömer’i Ebû Lü’lue yaraladığında, tedavi eden kişi durumdan ümitsiz olunca, Sahabe Hz. Ömer’e “veliahd tayin et” dediler. Hz. Ömer altı kişilik şûrâ meclisi kurdu. ve “eğer imamlık Ali’ye verilecek olursa mukabilinde Zübeyr, Osman’a verilecek olursa denginde Abdurrahman b. Avf, Talha’ya verilecek olursa denginde Sa’d b. Ebî Vakkas vardır” dedi. Hz Ömer’in vefat etmesinden sonra altı kişilik şûra toplandı. Zübeyr Ali lehine, Talha Osman lehine, Sa’d b. Ebî Vakkas da Abdurrahman b. Avf lehine haklarından feragat ettiler. Böylece altı kişilik şûrâ üç kişiye indi. Bundan sonra Abdurrahman b. Avf da hilafet hakkından vazgeçti. Bunun üzerine geriye Hz. Osman ve Hz. Ali kaldı. Abdurrahman b. Avf yanına Müsevvir b. Mahreme’yi de alarak Hz. Osman ve Hz. Ali’den ikiden kime beyat edilirse Allah’ın kitabı ve Rasulullah’ın sünnetiyle amel edeceğine ve geriye kalan kişinin de itaat edeceğine dair söz aldı. Bunun neticesinde Hz. Osman’a beyat edildi.¹⁴⁴

Mâverdî bu vakıayı, veliahd usûlüyle imam olunacağına ve seçilmiş olan şûrâ arasından birinin de ehlü’l-hal ve’l-akd tarafından imam seçilebileceği üzerinde icma’nın olduğuna delil olarak göstermiştir.¹⁴⁵

Mâverdî ve Ferrâ halifenin kendinden sonra hilafet işini şûrâya bırakmaları neticesinde aralarından birini halife daha hayatta iken seçmeyeceği konusunda görüş birliği içindedirler.¹⁴⁶

İmam’ın veliahd tayin ettiği gibi ehlü’l-hal ve’l-akdi de belirlemesi konusunda Mâverdî ve Ferrâ ihtilaf etmişlerdir.

¹⁴⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 46.

¹⁴⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 47.

¹⁴⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 47; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

Mâverdî böyle bir belirlemenin câiz olduğunu çünkü bunun hilafetin verdiği bir yetki olduğunu savunurken,¹⁴⁷ Ferrâ ise böyle bir belirlemenin halifenin tamamen kendi istek ve arzusuna uyacak olanları seçme ihtimali endişesiyle câiz olmadığını söyler. Aynı zamanda Ferrâ'ya göre bu durum veliahd belirleme olayından farklıdır, çünkü veliahd sâbık imamın ölümünden sonraki ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından seçilir.¹⁴⁸

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre halife, bir hastalığa kapılırsa ve ondan umit kesilirse ehlü'l-hal ve'l-akd onun iznini almadan halife seçebilirler.¹⁴⁹

Ancak Mâverdî'ye göre imam'ın, hastalığı esnasında şuuru yerinde ise onun iznini almadan ehlü'l-hal ve'l-akd imamı seçemezler.¹⁵⁰

Mâverdî ve Ferrâ birden fazla veliahd tayininin geçerliliği ve bunların sırasıyla halifelğe gelecekleri hususunda görüş birliği içindedirler.¹⁵¹ Bu konudaki delilleri de Hz. Peygamberin Mute 8/629 harbindeki komutan tayini ile ilgili uygulamasıdır. Hz. Peygamber ordunun komutasına Zeyd b. Harise'yi atamış, ona bir şey olursa yerine Ca'fer b. Ebi Talib'in geçmesini, ona da bir şey olursa yerine Abdullah b. Revâhâ'nın geçmesini ifade etmiştir.¹⁵²

Mâverdî, Ferrâ'dan farklı olarak bu şekilde yapılan Veliahd tayininin şarta bağlı bir akid olduğu ve tayin akdinin şarta bağlı olmayacağı iddia edilirse şu şekilde cevap verileceğini ifade etmiştir:

Bazılarına göre İmâmet, özel yapılmış akidlere göre genişlik arz eden, genelin maslahatı için yapılmış bir akittir, tarihte bu uygulama iki devlette yani Emevî ve Abbâsî'lerde var olmuş ve o zamanın fukahası içinden buna karşı çıkan olmamıştır.⁸⁴ Tarihte ilk tatbikat Emevîlerde olmuştur. Emevî halifesi Süleyman b. Abdilmelik, Ömer b. Abdulaziz'i veliahd tayin etmiş, ondan sonra da Yezid b. Abdilmelik'i veliahd göstermiştir. Bu uygulamaya o zamanki tabîin alimlerinden kimse karşı gelmemiştir. İkinci uygulama Abbâsî halifelerinden Harun Reşid zamanındadır. O da oğullarından önce Emin

¹⁴⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 47.

¹⁴⁸ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 32.

¹⁴⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 47; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 31.

¹⁵⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 47.

¹⁵¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 48; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 32.

¹⁵² Buhârî, "Meğazi", 42.

sonra Me'mun sonra da Mu'temen'i zamanın büyük alimlerine danışarak veliahd tayin etmiştir. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi, halife üç şahsı veliahd tayin eder, halifeliği aralarında bir sıraya koyar. Her üçü de sağ iken halife ölürse, halifelik ilk veliahdındır. Birinci veliahd halife hayattayken ölürse, halifenin ölümünden sonra hilafet makamına ikinci veliahd geçer. Birinci ve ikinci veliahd halife hayattayken ölürse, halifenin vefatından sonra üçüncü veliahd halife olur.¹⁵³

Halife ölür ve üç veliahd da sağ olursa hilafet görevi ilk veliahdta geçer. Şâyet ilk veliahd bu görevi kendinden sonraki iki veliahdın dışında birini, veliahd tayin etmek suretiyle devretmek isterse bu durumun hukuki neticesi konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir:

Fakihlerin bazıları sıraya uymanın bir gereği olarak böyle bir tayin işlemini câiz görmemişlerdir. Ancak eğer gönül hoşnutluğu ile kendinden sonraki veliahdları vazgeçirebilirse yaptığı iş geçerli olur. Çünkü Seffah Mansûr'u, ondan sonra da İsa b. Musa'yı veliahd tayin etmiştir. Mansûr sultan olunca Mehdî'yi İsa'ya tercih etmek istemiş, İsa'yı veliahdlik hakkından vazgeçirerek sıradan çıkarmıştır. Zamanın Fukahasının çoğu da bu işin rızayla olması nedeniyle, böyle bir uygulamaya karşı gelmemişlerdir.¹⁵⁴

Mâverdî'ye göre Şâfiî mezhebi fukahası ve fakihlerin cumhuruna göre veliahd tayini neticesinde (birkaç kişinin veliahdlığı sırasında) biri halife olduktan sonra istediği kişiyi veliahd tayin edebilir. Yani kendisiyle beraber sırayla veliahdlık makamına geçeceklerden vazgeçip, başkalarını seçebilir. Çünkü bu veliahdlık sıralaması bunların hilafet şartlarını taşımalarına bağlıdır. Aralarında taşımayanları varsa vazgeçilebilir.¹⁵⁵

Mâverdî sırayla veliahd tayin edilmişler arasında birinin seçilip istediğini veliahd seçebilmesini, o andan itibaren hak ve tayin işleminin o halifeye ait olma nedenine bağlar. Mâverdî'ye göre bu uygulama peygamberin Mute savaşındaki uygulamasına ters gözüküyor olabilir ancak Mute ordusunun komutasına sırayla ashabın geçmesi meselesinde

¹⁵³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 48.

¹⁵⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 48-49.

¹⁵⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 49.

peygamber hayattaydı ancak halifelik uygulamasında veliahd tayin eden imam hayatta değildir. Dolayısıyla iki uygulama birbirinden farklıdır.¹⁵⁶

Mâverdî'ye göre üç veliahttan birincisi imamlık vazifesinden sonra kimseyi veliahd tayin etmeden ölürse ehlü'l-hal ve'l-akd ikinci veliahd dışında kimseyi imam olarak seçemezler. Bu durum veliahd sıralamasının tümünde aynen geçerlidir. Çünkü veliahdı değiştirme sadece imamın hakkıdır. ehlü'l-hal ve'l-akd'in böyle bir hakkı yoktur.¹⁵⁷

Mâverdî bu bilgileri verirken, Ferrâ birden fazla veliahd tayininde sırayla bunların göreve geçecekleri hususunda Mute savaşı ile ilgili rivâyetle birlikte şu delillere yer vermiştir: Ferrâ, Hz. Ömer'in orduyu Nihavend'e gönderirken Numan b. Mukrin'e göndermiş olduğu mektupta "Sana bir şey olursa komutan Huzeyfe'dir, ona bir şey olursa komutan Nuaym b. Mukrin'dir" demiş olmasını bu konuda delil olarak sunmuştur. Aynı zamanda Ferrâ Ebû Ubeyd Mesud es-Sakafî'nin Cısr günü "Eğer ben ölürsem komutan Cebr'dir, o öldürülürse komutan şu kimsedir, oda öldürülürse komutan Mirkâl'dir" demesini de delil olarak ortaya koymuştur.¹⁵⁸

Mâverdî ve Ferrâ sâbık imamın tayin etmiş olduğu veliahdın göreve geldikten sonra yapacağı tasarruflarda herhangi bir velâyeti ve ahdi olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁵⁹

XII- BÜTÜN MÜSLÜMANLARIN İMAMIN NİTELİKLERİNİ BİLMESİ

Mâverdî ve Ferrâ bütün Müslümanların kendileri için tayin edilmiş bir halifenin var olduğunu bilmeleri gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak bunlara göre imamın ismini niteliklerini özel durumlarını bütün Müslümanların bilmesine gerek yoktur. Bunu bilmesi gereken, imamı seçme görevi olan ehlü'l-hal ve'l-akd'dir.¹⁶⁰ Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir:

¹⁵⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 49.

¹⁵⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 49.

¹⁵⁸ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 32.

¹⁵⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 49; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 32-33.

¹⁶⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 50; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 33.

Süleyman b. Cerir’e göre müslümanların hepsi için, Allah ve Rasulünü bilmek gibi halifenin ismini ve zâtını bilmek vaciptir. Ancak Mâverdî, cumhura göre böyle bir durumun söz konusu olmadığını Müslümanların halifeyi genel manada bilmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir.¹⁶¹

XIII- İMAMIN HALİFE OLARAK İSİMLENDİRİLMESİ

Mâverdî ve Ferrâ, imamın, “Allah’ın Rasulü’nün halifesi” diye isimlendirilmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak “Allah’ın halifesi” olarak isimlendirilmesi konusunda ihtilafın olduğunu zikretmişler ve bu konuda aynı delillere yer vermişlerdir.¹⁶²

XIV- İMAMIN YAPMASI GEREKEN ŞEYLER (GÖREVLERİ)

Mâverdî ve Ferrâ bu konuda aynı görüşü paylaşmışlar ve imamın yapması gereken şeyleri on madde halinde özetlemişlerdir.¹⁶³

XV- İMAMIN AZLEDİLMESİ

Mâverdî ve Ferrâ’ya göre halifenin durumunu değiştiren ve dolayısıyla onu hilafet makamından düşüren şeyleri iki başlık altında toplayabiliriz:

A- Adaletten ayrılması.

B- Bedeninde noksanlıkların oluşması.

A- İmamın Adaletten Ayrılması

Yukarıda imamda aranan şartlar kısmında da işaret ettiğimiz gibi Mâverdî ve Ferrâ imamın adaletinde problemin olmasının imâmetine engel olup olmadığı konusunda farklı düşünmüşlerdir. Her iki müellif de adalette oluşacak problemleri imamın mahzur ve

¹⁶¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 50.

¹⁶² Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 50; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 33.

¹⁶³ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 51-52; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 33-34.

münker olan şeylere yönelmesi ve itikadında oluşacak olan şüpheli durumlar şeklinde ikiye ayırmışlardır.¹⁶⁴

Mâverdî'ye göre imam şehvetini arttırmak ve heva-hevesine uymakla günah işlemişse bu durum fâsıklık durumudur. İmametın akdine engel olduğu gibi devamına da engeldir. Bu durumda olan biri imamlıktan çıkmış olur. Bu kimsenin fıkı durumu ortadan kalkarsa imam olabilmesi için yeni bir akid gerekir. Mâverdî, bazı kelamcılarının tekrar adaletle dönmüş olan bir imamın, yeni bir akid yapmak ve beyat güç olduğundan dolayı buna ihtiyaç duymadan imâmete döneceği görüşünde olduklarını ifade eder.¹⁶⁵ Mâverdî mutlak olarak adalet şartını ararken Ferrâ ise fâsıklık durumunu imâmete engel olarak görmez ve Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen “imam içki içse, taşkınlık yapsa da bu imamla beraber savaşa gidilir” sözünü delil olarak zikreder.¹⁶⁶

İmamın itikadında şüpheli durumların oluşmasında ise Mâverdî alimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini söyler. Mâverdî'ye göre bazıları bu durumu imâmetın akdine ve devamına engel görürler. Bunlara göre bu durum da fıkı halidir. Bununla birlikte Basra'lı alimlerin çoğunun bu durumu imâmet akdinin yapılışına ve devamına engel görmediklerini aktarmıştır. Bunlar imamın itikadında şüpheli bir durum oluşmasının kadı olmasına ve şahitlikte bulunmasına engel teşkil etmemesini delil olarak ortaya koyarlar.¹⁶⁷ Mâverdî bu görüşleri verip aralarında tercihte bulunmazken Ferrâ ise imamın itikadında şüpheli durumların meydana gelmesinin, imamlığın başlangıcına da devamına da engel teşkil etmeyeceğini ifade eder. Ferrâ bu konuda Ahmed b. Hanbel'in Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul etmesi için kendisini zorlayan Mu'tasım'a müminlerin emiri demesini delil olarak ortaya koymuştur. Ayrıca Bağdat fukahasının Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söyleyen halife Vasık'ın hilafetinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda Ahmed b. Hanbel'le istişare ettiklerini Ahmed b. Hanbel'inde “siz bu konuyu sadece kalplerinizle kerih görün ona itaatten vazgeçmeyin ve Müslümanları isyana teşvik etmeyin” demiş olmasını bu konuda delil olarak ortaya koyar.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 53; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 25.

¹⁶⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 54.

¹⁶⁶ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 25.

¹⁶⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 54.

¹⁶⁸ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî (Mahmûd Hasan), s. 25.

B- Bedeninde Noksanlıkların Oluşması

Mâverdî ve Ferrâ, imamın bedeninde meydana gelen noksanlıklar konusunda hemen hemen aynı şeyleri ifade ederler. Ancak Mâverdî'nin bu konudaki taksimi daha sistematiktir. Bunun için Mâverdî'nin taksimini esas almayı ve Ferrâ ile olan benzerlik ve farklılıkları bu sistematik içinde ifade etmeyi daha uygun buluyoruz. Bu konudaki eksiklikler temelde üç başlık altında toplanır.

- 1- Hissi (beş duyu organından ve akılda meydana gelen) eksiklikler.
- 2- Azalarındaki eksiklikler.
- 3- Hukuki tasarruf eksiklikleri.

1- Hissi (beş duyu organından ve akılda meydana gelen) eksiklikler

a) İmamlığa Engel Olanlar

a1- Aklın Gitmesi: Mâverdî ve Ferrâ'ya göre geçici olan aklın gitmesi durumu imamlığın başlangıcına da devamına da engel değildir. Çünkü bu hafif bir hastalık durumudur. Hz. Peygamber'in de hastalığı sırasında bayılmış olması buna delildir.¹⁶⁹

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre aklın gitmesi durumu akıl hastalığı, budalalık gibi geçici olmayan bir durumsa bu durum imâmetin akdine de devamına da engeldir. Aynı şekilde kişinin akli durumu bazen normal bazen anormal ise bu durumda daha çok hangi haldeyse ona itibar edilmesi konusunda da iki müellif ittifak etmişlerdir.¹⁷⁰

a2- Görme Duyusunun Kaybolması: Mâverdî ve Ferrâ bu durumu imâmetin aktinede devamına da engel olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Eğer görme duyusu zayıfsa bu durumda şahısları tanıyıp, tanımamasına göre hareket edilir. Eğer tanırıyorsa bu görme kusuru sayılmaz, tanımıyorsa görme duyusunu kaybetmiş demektir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 55; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 25.

¹⁷⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 55; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 25.

¹⁷¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 55; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

b- İmamlığa Engel Olmayanlar

Koku ve Tat Duyularının Kaybolması: Bu durumun imâmete herhangi bir zararının olmadığı konusunda Mâverdî ve Ferrâ ittifak etmişlerdir.¹⁷²

c- İhtilafli Olanlar

c1-Sağırılık ve Dilsizlik: Mâverdî ve Ferrâ bu noksanlıkların imâmete başlamaya engel teşkil edeceğini söylemişlerdir.¹⁷³

Ancak iki müellife göre bu noksanlıkların imâmet görevine devam etme konusunda ki tesirinde ihtilaf mevcuttur. Mâverdî bu görüşleri şöyle ifade etmiştir:

Bazılarına göre bu durum sevk ve idareye tesir ettiğinden sağırılık ve dilsizlik hilafete devam etmeye engeldir.¹⁷⁴

Diğer bir kısma göre dilsizlik ve sağırılık durumunda bazı işaretler bunların yerine geçebileceği için bunlar halifeyi hilafetten çıkarmaz. Ancak tam noksanlık hilafetin devamına manidir. Bunlarda tam noksanlık değildir.¹⁷⁵

Üçüncü görüşe göre ise halife yazı yazmayı biliyorsa sağırılık ve dilsizlik imâmetin devamına engel teşkil etmez çünkü yazıyla, maksat tam olarak anlatılabilir. İşaretlerde ise şüphe vardır.¹⁷⁶

Mâverdî, bu durumun hilafetin devamına engel olduğunu ifade ederken¹⁷⁷ Ferrâ ise bunun gibi tam noksanlık sayılmayan bir halin, imamı görevden çıkarmayacağını savunur.¹⁷⁸

c2-Kekemelik Ve Duyma Ağırlığı: Mâverdî ve Ferrâ bu durumun imâmetin devamına engel teşkil etmeyeceği konusunda ittifak halindedirler.¹⁷⁹

¹⁷² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁷³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁷⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56.

¹⁷⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56.

¹⁷⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56.

¹⁷⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56.

¹⁷⁸ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁷⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56.

Ancak imametın başlangıcına engel teşkil edip etmeyeceği konusunda Mâverdî, Ferrâ'dan farklı olarak ihtilafın mevcut olduğunu ifade eder. Ona göre bazıları bu durumu hilafet akdine engel görmektedirler. Çünkü bu, insanı kemal dereceden düşüren bir eksikliktir. Bir diğer görüşe göre ise engel değildir. Çünkü Hz. Musa'nın dilindeki ağırlık onu peygamberlikten engellememiştir. O zaman bu durum imâmete de engel teşkil etmez.¹⁸⁰ Ferrâ'da bu görüştedir.¹⁸¹

2- Azaların Kaybolması

a- İmametın Başlangıcına ve Devamına Engel Olmayanlar

a1- Cinsel Organ Eksiklikleri: Mâverdî ve Ferrâ bu durumun imâmete herhangi bir zararının olmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁸²

a2- Kulakların Kesik Olması Mâverdî ve Ferrâ'ya göre bu durum imâmetın başlangıcına ve devamına da engel değildir.¹⁸³

b- İmametın Başlangıcına ve Devamına Engel Olanlar

El ve ayakların olmaması durumudur. Mâverdî ve Ferrâ bu durumu imâmetın başlangıcına ve devamına engel görmemişlerdir.¹⁸⁴

c- İmametın Başlangıcına Engel Olan Ancak Devamına Engel Olup Olmadığı Konusunda İhtilaf Edilen Noksanlıklar

Bir elin veya bir bacağın olmaması durumudur. Mâverdî ve Ferrâ bu durumun imâmetın başlangıcına engel teşkil ettiği noktasında ittifak etmişlerdir.¹⁸⁵ Ancak Mâverdî'ye göre bu durumun imâmetın devamına tesiri konusunda iki görüş vardır.

- 1- Böyle bir durum kişiyi imamlıktan çıkarır. Çünkü bu eksiklikler imâmetın başlangıcına engeldir. O zaman devamına da engel olmalıdır.¹⁸⁶
- 2- Bu durum imâmetın devamına engel teşkil etmez. Çünkü imâmetın başlangıcında tam sağlam olma şartı aranmıştır. Çıkaran hallerde de tam eksiklik şartı aranmalıdır.¹⁸⁷ Ferrâ da bu görüşü savunmaktadır.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (Uleymî), s. 56.

¹⁸¹ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁸² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 57; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁸³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 57; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁸⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁸⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁸⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58.

d- İmametın Devamına Engel Olmayan Ancak Başlangıcına Tesiri Konusunda İhtilaf Edilmiş Noksanlıklar

Burnun kesik olması ve bir gözün az görmesi durumlarıdır. Mâverdî ve Ferrâ bu eksikliklerin imâmetin devamına engel olmayacağı noktasında ittifak etmişlerdir.¹⁸⁹ Ferrâ bu eksikliklerin başlangıca da engel teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Mâverdî ise başlangıca tesiri noktasında Ferrâ'nın görüşünü ve buna muhalif görüşü zikretmiş, ancak aralarında tercihte bulunmamıştır.¹⁹¹

3- Hukuki Tasarruf Eksiklikleri

Mâverdî ve Ferrâ bu konuyu imamın *hacr ve kahr* altında bulunması şeklinde ifade etmişler ve tamamen aynı görüşü paylaşmışlardır.¹⁹²

XVI- İMAMIN GÖREVLİ MEMURLARI

Mâverdî, Ferrâ'dan farklı olarak halifenin atayacağı görevliler konusunda bilgi vermiş ve şunları ifade etmiştir:

Halife'nin idare yönünden işlerini yürütecek memurlar dört kısımdır:

1. Herhangi yetki sınırlaması olmaksızın özel ve genel bütün işlerde halifeye vekil olan vezirler.
2. Özel işlerde sınırsız yetkiye sahip yöneticiler. Bunlar da valilerdir.
3. Genel işlerde özel yetkisi olanlar. Bunlar da kâdi'l-kudât, komutanlar, hudud muhafızları, zekat ve harac toplayanlardır.
4. Özel işlerde özel yetkili olan idarecilerdir. Bunlar da bir bölgenin kadısı, belli bir yerin zekat ve harac toplayanı, belli bir yerin sınır koruyucusu gibi görevlilerdir.¹⁹³

¹⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58.

¹⁸⁸ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁸⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁹⁰ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 26.

¹⁹¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58.

¹⁹² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 58-59; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 27-28.

¹⁹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 60.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ ESERİN YARGI (KAZÂ) KONULARININ MUKAYESESİ

I-GENEL YARGI İŞLERİ

A- Kadıda Aranan Şartlar

Mâverdî ve Ferrâ bu konuda ortak yedi madde zikretmişlerdir. Bunlar erkeklik, buluğ, akıl, hürriyet, İslam, adalet, göz ve kulakların sağlamlığı ve ilimdir.¹⁹⁴ Ancak bu maddelerin açılımı noktasında Mâverdî, Ferrâ’dan daha fazla bilgiye yer vermiştir. Bunları zikretmeyi uygun buluyoruz:

1- Erkeklik: Mâverdî’ye göre her ne kadar kadının sözlerinin hukuken geçerli olduğu yerler olsa bile idari işlerde erkeklerden derece bakımından aşağı durumdadırlar. Mâverdî burada Ebû Hanîfe’nin görüşünü aktarmıştır: Ebû Hanîfe’ye göre kadınlar şahitliklerinin kabul edildiği yerde kadılık yapabilirler. Şahitliklerinin kabul edilmediği yerde şahitlik yapamazlar. İbn Cerîr et-Taberî’ye (ö.310/922) göre ise kadınlar her konuda kadılık yapabilirler.¹⁹⁵

Mâverdî’ye göre hakkında icma olan bir konuda başka hiçbir söze itibar edilmez. Aynı zamanda şu âyet-i Kerîme de buna delildir:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

“Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allahın bazı insanlara bazılarından daha fazla nimet vermesidir. (Ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir.)”¹⁹⁶

¹⁹⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 129-130-131; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 71.

¹⁹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 130; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 71.

¹⁹⁶ Nisâ (4), 34.

Mâverdî, âyetteki yönetici ve koruyucu olma üstünlüğünün akıl ve fikir yönünden olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla kadılık gibi bir konuda kadınların erkekler üstünde söz sahibi olmaları, yönetici olmaları câiz değildir.¹⁹⁷

2- Akıl: Mâverdî bu konuda Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir. Zaruri ve lüzumlu bilgiyi anlayacak zekaya, iyiyi kötüyü ayırt edebilen unutkan ve gafil olmayan, müşkülleri güçlük çekmeden açıklayan, karışık meseleleri çözen, bir kafa yapısına sahip olmak.¹⁹⁸

3-Hürriyet: Mâverdî'ye göre kendi iradesi noksan olan kölelin başkası hakkında hüküm verme yetkisi olamaz. Kölelik şahitliğe engel bir durumsa, bu durumun hüküm vermeye engel olması evladır. Fakat kölelik fetva vermeye engel değildir. Çünkü fetva vermede idari bir yön yoktur. Köle azad edilirse kadı olabilir. Çünkü soy kadılıkta ranan bir şart değildir.¹⁹⁹

4-İslam: Mâverdî bu konuda şu bilgilere yer vermiştir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

“Allah kâfirlere müminler aleyhinde asla fırsat vermeyecektir.”²⁰⁰

Buna göre kâfir bir kimse ne Müslümanlara ne de kâfirlere kadılık yapamaz. Ebû Hanîfe'ye göre ise kâfir olan biri kendi dininden birine kadı tayin edilebilir.²⁰¹

Mâverdî, kâfirin kendi dininden olanlara kadı olarak tayini konusunda bir örf varsa bile bu kadı olarak tayin değil, lider ve başkan olarak tayindir demiştir. Kâfirler bu kadı'nın yargısal kararlarını isterlerse dinlerler. Bu konuda zorlanamazlar, eğer Müslüman olmayan kadı'nın hükümlerine razı olmazlarsa bu durumda müslüman kadıların vermiş oldukları kararlar daha geçerlidir.²⁰²

¹⁹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 130.

¹⁹⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 130.

¹⁹⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 130-131.

²⁰⁰ Nisâ (4) 141.

²⁰¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 131.

²⁰² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 131.

5- Adalet: Mâverdî'ye göre her çeşit atamada aranan bir şarttır. Adaletten maksat, doğru sözlü, iffetli, emanete riâyet eden, haramdan-günahlardan sakınan, şüpheli işlerden uzak olan, hüküm vermede sinirli olmasının herhangi bir etkisi olmayan kimsedir. Kendisinde bu şartları bulunduran kimsenin şahitliği dinlenir kadı olarak atanabilir. Ancak kendinde bu sıfatları barındırmayan şahsın şahitliği dinlenmez. Hükümlerine uyulmaz. kadı olarak atanamaz.²⁰³

6- Gözü ve Kulağı Sağlam Olmak: Mâverdî'ye göre hakkın ispâtı, alacaklı ve borçlunun, doğru ile yalanın, hak ile batılın ayırt edilmesi bu azaların sağlamlığına bağlıdır. Kör olan kimsenin kadı olması câiz değildir. Ancak İmam Mâlik'e göre kör olan biri şahit olabildiği gibi kadı da olabilir. Sağır olan kimsenin kadı olup olamayacağı konusunda imametteki ihtilaf burada da mevcuttur. Bunlar dışındaki diğer bedeni noksanlıkların kadı atamasında her hangi bir tesiri yoktur.²⁰⁴

7- İlim: Mâverdî ve Ferrâ Kur'an'ı, sünneti, selefin uygulamalarını ve kıyası bilmeyen bir kadı'nın kazâi hükümlerinin, isabet etse bile geçerli sayılmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir.²⁰⁵ Bununla birlikte Mâverdî Ferrâ'dan fazla şu bilgilere yer vermiştir:

Mâverdî Ebû Hanîfe'ye göre ictihâd seviyesinde şeri bilgiye sahip olmayan birinin hüküm ve fetva vermesinin câiz olduğunu söyler ancak cumhura göre bu kimsenin vermiş olduğu kazâi hükümler merduttur.²⁰⁶

Aynı zamanda Mâverdî kadı'nın bilmesi gereken şeyleri ifade ederken Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Haber-i vâhîde önem vermeyen birinin de kadı olması câiz değildir. Çünkü bu kimse bir bakıma sahabenin üstünde icma etmiş olduğu şeyleri terk etmiş oluyor ki sahabe şeriatın ahkâmının çoğunun kendilerinden alındığı kimselerdir. Bu kimse icmân hüccet değerini kabul etmeyen kimse gibidir. Bu durumda hakkında nass bulunan bir konuyu reddedenin kadılığı câiz değildir.²⁰⁷

²⁰³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 131.

²⁰⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 131.

²⁰⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 132; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 72.

²⁰⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 132.

²⁰⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 133.

B- Bir Mezhepte Olan Birinin Diğer Bir Mezhebe Mensup Kişilere Kadı Olarak Tayin Edilmesi

Mâverîdî bu konuda Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir. Şâfiî mezhebinden olan biri Hanefî mezhebinden olan birini kadı tayin edebilir. Çünkü kadı kendi görüşüyle hükmeder. Eğer kadı örneğin Şâfiî ise bu durumda mezhebinin hükümlerine uymak zorunda değildir. Eğer ictihâd Ebû Hanîfe'nin görüşünü almayı gerektiriyorsa onu alır. Ancak Fukahanın bazıları bir mezhebe mensup olan birinin başka bir mezhebe göre hüküm veremeyeceğini söylemişlerdir. Örneğin Şâfiî olan biri Hanefî mezhebine göre, Hanefî olan biri Şâfiî mezhebine göre hükmedemez. Her ne kadar ictihâd böyle yapmayı gerektirse de böyle davranamaz. Çünkü bu durum töhmete sebebiyet verebilir. Bu mezheplerden birine göre hükmederse bu durum töhmetten korunmayı ve ihtilafların çözümünü sağlar²⁰⁸

Mâverîdî ve Ferrâ'ya göre Kadı'yı atayan kişi emir veya nehy şeklinde bir şart öne sürmüş ise örneğin “seni kadı tayin ettim Şâfiî mezhebine göre hükmet” veya “Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre hükmetme” derse tayin işlemi muteber şart ise fâsittir.²⁰⁹

Mâverîdî burada da Ferrâ'da olmayan şu ek bilgilere yer vermiştir: Burada kadı, ictihâd neyi gerektiriyorsa ona göre hükmeder. Bu hüküm, koşulmuş olan şarta uygun olsun olmasın fark etmez. Eğer tayin eden yönetici bu şartın koşulmayacağını bilerek bu şartı koşmuşsa tenkidi hak eder. Eğer bilmeyerek yapmışsa tenkit edilmez. Ancak bunu bilmekten yoksun olan birinin de kadı tayininden sorumlu yönetici olması câiz değildir.²¹⁰

Mâverîdî'ye göre imam, tayin işlemini şarta bağlarsa örneğin “seni sadece Şafi mezhebine göre hüküm vermen şartıyla kadı tayin ettim” derse bu tayin işlemi batıldır. Çünkü akid fâsid bir şart üzerine kurulmuştur. Ancak Mâverîdî'nin aktardığına göre Irak'lı bazı fakihler (Hanefîler) tayin sahih şart batıldır demişlerdir.²¹¹

Ferrâ'ya göre ise bu durumda şart fâsittir. Akdin batıl olup olmaması konusunda bey' akdinde olduğu gibi iki görüş vardır.²¹²

²⁰⁸ Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 134.

²⁰⁹ Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 135; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 74.

²¹⁰ Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 135.

²¹¹ Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 135.

²¹² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 74.

C- Kadı'nın Atanması

Mâverdî ve Ferrâ kadı'nın atanmasında kadı hazırsa ona direkt bu görevi vermekle, hazır değilse ona yazılı bir metin göndererek elçi yoluyla atanabileceği konusunda ittifak etmişlerdir.²¹³

1- Atama Lafızları: Mâverdî ve Ferrâ kadı'nın dördü sarîh yedisi kinevî olmak üzere onbir lafızla atanacağı konusunda ittifak etmişlerdir.²¹⁴

2- Atamanın Sıhhatinin Şartları: Kadı atamasında atama işleminin sahih olabilmesi için Mâverdî ve Ferrâ dört şart saymışlardır. Ancak Mâverdî Ferrâ'dan farklı olarak yer yer fazla bilgiler aktarmıştır. Örneğin her iki müellif de sayılan şartların ikincisinde imamın kadı olarak tayin edeceği şahsı, bu göreve liyakatını bilecek derecede tanınması gerektiğini söylemişlerdir.²¹⁵ Ancak Mâverdî, burada şu ek bilgilere yer vermiştir: Mâverdî'ye göre tayin eden kişi tayin edeceği kişinin yeterliğini bizzat kendisinin müşahade etmesine gerek yoktur. Bu bilgiyi umumi haberlere dayanarak da bilebilir.²¹⁶

3- Atanmış Kadı'nın Azli: Mâverdî ve Ferrâ atanan kadı'nın azli konusunda ittifak ederken²¹⁷ Mâverdî, Ferrâ'da olmayan şu ek bilgilere yer verir: Kadı azledilirse veya kendini azledecek olursa bu azil işleminin ilan edilmesi gerekir ki bu kadı kimseye kadılık yapmasın kendisine dava getirilmesin. Azledilen kadı azledildiğini bilerek hüküm verirse hükmü geçerli değildir. Eğer azledildiğini bilmeden hüküm verirse vermiş olduğu hükmün geçerliliği vekâlet akdinde olduğu gibidir.²¹⁸

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre kadı'yı tayin eden kişi istediği zaman kadı'yı görevden azledebileceği gibi kadı'da istediği zaman görevden ayrılabilir. Her iki müellif de kadı atamasını vekâlet akdine benzetmişlerdir.²¹⁹

²¹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 136; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 74.

²¹⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 135; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 74.

²¹⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 137; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 75.

²¹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 137.

²¹⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 138; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 76.

²¹⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 138.

²¹⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 137; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 75.

D- Kadı'nın Genel Kazâi Konulara Bakmakla Görevlendirilmesi

Mâverdî ve Ferrâ genel kazâi konulara bakmakla görevli kadıların yükümlü oldukları işleri on madde halinde zikrederler. Bu konudaki ikinci maddede iki müellif de davacının beyine (delil) getirmesi veya ikrârı ile ihlal edilmiş haklarının yerine getirilmesini genel yetkili kadının görevlerinden sayarlar.²²⁰ Ancak Mâverdî kadı'nın konuyla ilgili kendi bilgisiyle hüküm verip vermeyeceği konusunda şu ek bilgilere yer verir: Mâverdî'ye göre Şâfiî ve Malik'in en sahih görüşlerine göre kadı'nın bu şekilde hüküm vermesi câizdir. Şâfiî'nin bir diğer görüşüne göre ise câiz değildir. Ebû Hanîfe'ye göre ise kadı, kadılık görevinde iken muttali olduğu bilgiye göre hüküm verebilir. Bu görevinden önce dava hakkında elde etmiş olduğu bilgilere göre hüküm veremez.²²¹

Mâverdî ve Ferrâ genel yetkili kadı'nın yetim ve kimsesiz olanları denklere ile evlendirme görevinin olduğu kanaatindedirler.²²² Ancak Mâverdî, Ferrâ'dan farklı olarak burada şu ek bilgiyi sunmaktadır: Mâverdî Ebû Hanîfe'nin bu işi genel yetkili kadı'nın görevlerinden saymadığını aktarmıştır. Çünkü Ebû Hanîfe yetim ve kimsesiz birinin velisi olmadan da nikâhlanabileceği kanaatindedir.²²³

Mâverdî ve Ferrâ kadı'nın yollardaki tecavüz ve fenalıkları engelleme gibi amme maslahatını ilgilendiren olaylara davacı olmadan re'sen bakma yetkisine sahip olduğu kanaatindedirler.²²⁴ Ancak Mâverdî ek olarak Ebû Hanîfe'nin kadı'nın bu davalara re'sen bakamayacağı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre Kadı'nın davaya bakabilmesi için şikâyetçi bulunması gerekir.²²⁵

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre şahitlerin durumunu incelemek ve aynı zamanda kendine yardımcı tayin ettiği kişilerin durumunu araştırmak. genel yetkili kadı'nın bir diğer görevidir. Adalet ve istikamet üzerinde oldukları müddetçe onları görevde bırakır bunlar ayrılırlarsa görevden alır.²²⁶

²²⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 138; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 76.

²²¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 138.

²²² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 76.

²²³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139.

²²⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 76.

²²⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139.

²²⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 138; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 77.

Burada Ferrâ, Mâverdî’de olmayan şu bilgilere yer verir: Ahmed b. Hanbel’den rivâyet edildiğine göre Kadı, şahitleri en ince ayrıtısına kadar araştırması gerekir. Çünkü kişinin durumu değişebilir. Yani sonrası öncesini tutmayabilir.²²⁷

Mâverdî ve Ferrâ’ya göre genel yetkili kadı’nın bir diğer görevi de tarafsızlık ilkesine riâyet etmesi, davaya taraf olanların konumuna göre hareket etmemesi ve adalet ilkesine sadık kalmasıdır.²²⁸ Burada Mâverdî, Ferrâ’da olmayan şu âyeti delil olarak zikreder:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

“Ey Davud! Biz seni ülkede hükümdar yaptık, sen de insanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma ki seni Allah yolundan saptırmasın. Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unuttukları için, kendilerine şiddetli bir azap vardır.”²²⁹

Ferrâ ise bu konuda şu delili getirmiştir. Kadı Şureyh’ten rivâyet edildiğine göre Hz. Ali Sıffîn savaşına giderken kendinden düşmüş olan kalkanını Yahudi birinde gördü ve ona onun kendi kalkanı olduğunu söyledi. Yahudi ise kendi kalkanı olduğunu iddia etti bu konu Kadı Şurayh’a (ö.80/699) götürldü. Muhakeme sırasında Hz. Ali yahudinin oturduğu yerden daha yüksek bir yere oturdu ve “Eğer o zımmî olmasaydı onunla aynı seviyede muhakeme edilmeyi kabul ederdim” dedi.²³⁰

Mâverdî yargılama usûlüyle alakalı Hz. Ömer’in Ebû Musa el- Eş‘arî’ye (ö. 42/662-63) göndermiş olduğu mektubu kitabında aktarmıştır. Ancak Ferrâ’da böyle bir mektup yoktur. Bu mektubu önemi ve meşhuriyetine binâen aynen almayı uygun buluyoruz:

“Adlî idare (kazâ), şüphesiz sağlam bir vazife (farz) ve takip edilen bir sünnettir. Sana dâva olarak getirilen hususları iyice düşün. (Davâ senin nezdinde açıklığa kavuşunca

²²⁷ Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 77.

²²⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 77.

²²⁹ Sâd (38) 26

²³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139.

hükmünü ver ve hükmünü hemen icra et.) Çünkü icra edilmeyen bir hakkın hiçbir kıymet ve faydası yoktur.

Duruşma salonundaki yerlerinde ve duruşma anındaki bakışında taraflara eşit muamele et ki, onlardan zengin olanlar adaletsizlik yapacağın hissine kapılmasınlar, zayıf olanlar da adaletsizliğe uğrayacaklarını hatırlarına getirmesinler.

Davasını delil ile ispat etmek dâvâcıya, yemin ise dâvâlıya düşer. İnsanlar arasında helal haram, haramı helal etmemek şartıyla sulh câizdir.

Bir gün davayı hükme bağladıktan sonra, ertesi gün daha fazla düşünüp, önceki hükmün doğru olmadığını anlar ve doğru hükmü bulursan, hakka dönmekten hiçbir şey seni alıkoymasın. Çünkü hak olan bir şeyi, hiçbir şey batıl kılamaz. Şu hususu da bil ki, hakka dönmek hatalı yolda devam etmekten daha iyidir.

Sana dava olarak getirilen hususların hükmü Kur'an ve hadiste olmayıp da kalbinde şek ve şüphe meydana geldiğinde çok dikkatli olarak uzun müddet düşün. O davanın benzerlerini araştır ve sonra bu hususta kıyas yoluyla, sana göre Allah'a karşı daha sevimli ve hakka daha yakın olan hükmü ver.

Hakkını iddia eden bir kimseye davasını ispat edecek bir mühlet ver. Eğer Beyine (delil) getirirse o şahıs hakkını alır. Ancak bu müddet içinde delillerini getiremeyen veya getirmeyenin aleyhinde hüküm ver.

Müslümanlar adildirler. Onlar birbirlerinin leh ve aleyhinde şahitlik yapabilirler. Ancak yalan şahitlikle tanınan veya hakkında hadd-i kazf (iftira cezası) icra edilmiş olan veya akrabalık bağı olan kimseler müstesna.

Gerçekten Allah gizli olan şeyleri bilir ve deliller vasıtasıyla cezaları uzaklaştırır. Muhakeme esnasında davacı ve dâvâya karşı stres ve telaştan, öfkelenmekten, sıkılganlık göstermekten kendini alıkoy. Aadalet makamında hak ile hareket edenin Allah mükâfatını arttır. İyilerden kılar. Vesselam".²³¹

²³¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 139-140; bkz. Atar, s. 75; Arı, Abdüsselam, s. 87-88.

Mâverdî bu mektuba yöneltilen iki eleştiri olduğunu söyler. Birincisi atamada gerekli olan tayin lafızlarını ihtiva etmemesi ikincisi mektuptaki talimatlara göre şahitlerde aranacak olan adaletin zahiri adalet olması. Hâlbuki araştırıp sorduktan sonra şahitlerde aranması gereken bâtinî adalet olmalıdır.²³²

Mâverdî'ye göre mektupta tayin lafızlarının olmaması şeklindeki eleştiriye şu cevaplar verilmiştir:

1- Kadı'nın tayini daha önce yapılmıştır sonra yargılama ile alakalı mektup yollanmıştır.

2- Mektuptaki lafızlar tavsiye niteliğindedirler. Örneğin “Sana dava olarak getirilen hususları iyice düşün, eğer şahıs zamanı içinde delillerini getirirse hakkını alır, getirmezse aleyhinde hüküm ver” ifadeleri gibi.²³³

Mâverdî mektuba yöneltilen şahitlikte zahiri adaletle itibar edilmesi gerektiği, halbuki asıl olan bâtinî adaletin olmasıdır şeklindeki eleştiriye şu cevapların verildiğini ifade eder:

1- Yargılamada şahitlerin zahiri adaletlerine de bakılabilir. Ayrıca mektupta zahiri adaletle bakmanın gereği bir emir değil, tavsiye niteliğindedir.

2- Mektupta zikredilen şahitteki zahiri adaletle riâyet edilmesi gerektiği ifadesi, şahıs ve olay araştırıldıktan sonra zahiri adaletle bakılır anlamındadır.²³⁴

E- Genel Yetkili Kadı'nın Bakacağı Davaların Sınırlandırılması

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre bir kadı özel davalar için görevlendirilebilir. Örneğin kadıya “sadece borçlara bakacaksın, evlilik işlerine bakmayacaksın” veya “Şu miktarda mal niza sebebi olursa davaya bakabilirsin daha fazlasına bakamazsın” denebilir. Bu câizdir. Kadı'nında görevi dışına çıkması câiz değildir. Çünkü bu görev sınırlandırması, vekâlet akdinde olduğu gibidir. Kadı'nın yetkisi genel de bırakılabilir, sınırlandırılabilir.²³⁵ Bu ifadeler iki müellifin ihtisas mahkemelerine sıcak baktıklarının göstergesidir.²³⁶

²³² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 140.

²³³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 140.

²³⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 140.

²³⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 141; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 78.

²³⁶ İhtisas Mahkemeleri: Belli bir konuda gerekli ihtisasa sahip yargıçlardan kurulu mahkemelerdir. Çocuk Mahkemeleri, İş Mahkemeleri, Toplu Basın Mahkemeleri bunlardandır (Tekin, 153).

Ferrâ burada delil olarak Ahmed b. Hanbel'den gelen rivâyetlere yer vermiştir: Ahmed b. Nasr'ın rivâyetine göre adamın biri kadı'nın sadece yüz veya ikiyüz dirhem miktarınca davalara baktığı bir yerde bin dirhemlik miktara şahitlik etmişti. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel adama “şahitlik yaptığın miktar kadar (yani bin dirheme) şahitlik yap” demiştir. Yine Hasan b. Muhammed'in rivâyetine göre adamın biri kendi bulunduğu yerde sadece yüz dirhemlik davalara bakılıyor olmasına rağmen bin dirheme şahitlik yapmış, Ahmed b. Hanbel de bu adama “Bin dirheme şahitlik yap” demiştir (yani bir bakıma adamın yaptığını onaylamıştır). Bu rivâyetlerden anlaşılıyor ki niza sebebi belli bir miktar mal olan davalar kadı'nın bakmasına Ahmed b. Hanbel cevaz vermiştir.²³⁷

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre kadıya bir mekan tahisi edilmişse orası dışında bir yerde davaya bakamaz..²³⁸

Mâverdî bu kısımda Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Ebû Abdullah ez-Zubeyr'in rivâyetine göre Basra'da cuma mescidine kadı tayin edilirdi bu kadı'ya *kâdiu'l-mescid* denilirdi. Bunlar, ikiyüz dirhem (yirmi dinar) ve daha aşağı miktarın niza sebebi olduğu davalara bakarlardı. Zekatı dağıtırlar, yerlerini değıştirmezler, kendileri için belirtilen miktardan daha fazla olan davalara bakmazlardı.²³⁹

Ferrâ ise bu konuda Mâverdî'den farklı olarak Ahmed b. Hanbel'in köylerde kadının bulunabileceğine cevaz verdiğini ifade eder. Ayrıca Ferrâ, böyle bir yerde kadı'yı halife atamamış, başka bir kadı kendi yerine bırakmışsa (istihlaf usûlü) böyle bir durumda Ahmed b. Hanbel'in sadece o bölgede bu kimsenin kadılığının geçerli olduğu görüşünde olduğunu savunur. Ferrâ, Ahmed b. Hanbel'in bir kadı'nın başka bir kadı'yı yerine bırakmasına cevaz verdiğini söyler. Halife'nin bu konuda kadı'ya izin verip vermemesinin önemi yoktur. Çünkü kadı atandıktan sonra Müslümanların hepsinin haklarına bakmakla yükümlü olur. Sadece kendisini atayan halife'ye karşı sorumlu olmaz. kadı'nın buradaki yetkisi imam'ın bütün şehirlerdeki yetkisi gibidir. Bu vekâlet akdinden ayrılır. Çünkü vekâlet akdinde vekil, kendisine vekil tayin edemez. Vekil sadece müvekkiline karşı

²³⁷ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 78.

²³⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 142; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 78.

²³⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 142.

sorumludur. Aynı şekilde vekil müvekkilini istediği zaman azleder. imam ise kadı'ya gerekli şartlara aykırılık bulunmadığı müddetçe azledemez.²⁴⁰

F- Bir Yerde İki Kadı'nın Tayin Edilmesi

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre bir yerde iki kadı tayin edilmişse burada iki durum söz konusudur:

1- Her bir kadı'ya belli bir muhakeme alanı verilir. Örneğin birine nikah konuları verilirken diğerine borçlarla alakalı konular verilir. Bu durum câizdir.

2- Her bir kadı'ya bütün beldelerdeki bütün davalara bakma yetkisi verilebilir.²⁴¹

Mâverdî'ye göre bu konuda Şâfiî hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın aynısını Ferrâ'da vermiştir. Buna göre bazılarına göre bütün davalardan sorumlu ve ülkenin tümündeki davalara bakabilen iki kadının tayini câiz değildir çünkü bu durum niza'a ve kargaşaya sebebiyet verebilir.²⁴² Mâverdî burada ek olarak, "Eğer bakmakla yükümlü oldukları davalar veya sorumlu oldukları bölgeler farklı olursa o zaman câiz olur" şeklinde bir görüş aktarmıştır. Çoğunluğu teşkil eden bir diğer grup hukukçuya göre ise bu şekilde iki kadı'nın olması câizdir.²⁴³ Mâverdî bu görüşler arasında herhangi birini tercih etmezken Ferrâ, birinci görüşü tercih etmiştir.²⁴⁴

G- Belli Bir Dava Veya Belli Bir Zaman İçin Kadı Tayini

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre iki şahıs arasındaki belli bir dava için kadı tayin edilebilir. İki şahıs arasında ihtilaf devam ettiği müddetçe kadı'nın görevi de devam eder. Kadı, ihtilafı çözerse görevi sona erer. Sonradan taraflar arasında yeniden bir uyuşmazlık çıkarsa ancak yeniden bir izinle bu davaya bakabilir. Eğer kadı belirli günlerde davalara bakmak için görevlendirilmişse sadece o günlerde davalara bakar.²⁴⁵

H- Kadı'lığa Atanma İsteği

Mâverdî ve Ferrâ bu konuda aynı görüşleri paylaşmışlardır.²⁴⁶ Ancak kadılığa tayin olma isteğinin mekruh olup olmadığı hususunda farklı deliller ortaya koymuşlardır:

²⁴⁰ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 79.

²⁴¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 142; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 80.

²⁴² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 142; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 80.

²⁴³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 142; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 80.

²⁴⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 80.

²⁴⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 143; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 80.

²⁴⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 143-144; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (Mahmûd Hasan), s. 81-82.

Ferrâ, bu isteğin mekruh olduğuna delil olarak şunları zikretmiştir:

1- Ahmed b. Hanbel bir yerde ilmi ve marifeti nedeniyle kadılığa kendinden daha layık bir kimsenin bulunmadığı bir kimseye ihtiyaç olmasına rağmen bunu kerih görmüş ve şöyle demiştir: “Bu kimsenin kadılık görevini istemesi hoş bir davranış değildir ama bu görev ona verilir”

2- Hz. Enes’ten rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَأَلَ الْقَضَاءَ وَكِلَإٍ إِلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أُجْبِرَ عَلَيْهِ يُنْزِلُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَلَكًا يُسَدِّدُهُ

“Kim kadı’lık görevini isterse kendini sıkıntıya sokmuş olur, kimde bu göreve zorlanırsa gökten onu düzelten (ona yardım eden) bir melek iner.”²⁴⁷

3- Abdurrahman b. Semure’den nakledildiğine göre Peygamber şöyle buyurmuştur:

يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ لَا تَسْأَلُ الْإِمَارَةَ فَإِنَّكَ إِنِ أُوْتِيْتَهَا مِنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أَعْنَتْ عَلَيْهَا

“Ey Abdurrahman! Yöneticiliği isteme sen istemeden bu görev sana verilirse bu görevde yardım görürsün (Allah katından).”²⁴⁸

4- Ebû Musa el-Eşari’den rivâyet edildiğine göre Ebû Musa şöyle demiştir:

دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَرَجُلَانِ مِنْ بَنِي عَمِّي فَقَالَ أَحَدُ الرَّجُلَيْنِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَرْنَا عَلَى بَعْضِ مَا وَلَّاكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَقَالَ الْآخَرُ مِثْلَ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّا وَاللَّهِ لَا نُؤَلِّي عَلَى هَذَا الْعَمَلِ أَحَدًا سَأَلَهُ وَمَا وَلاَ أَحَدًا

“Amcaoğullarımdan iki kişi ile peygamberin yanına girdik. Onlardan birisi Hz. Peygamber’e: Allah’ın seni görevli kılmış olduğu bazı işlerde bizi de görevlendir” dedi. Diğeri de buna benzer bir şey söyledi. Hz. Peygamber ise onlara “ Allah’a yemin olsun ki biz bu görevi isteyene vermeyiz” diyerek kimseyi görevlendirmedim”²⁴⁹

²⁴⁷ Tirmizî, “Ahkâm”, 1; İbn Mâce, “Ahkâm”, 1.

²⁴⁸ Müslim, “İmâre”, 13; Tirmizî, “Nüzûr”, 5.

²⁴⁹ Müslim, “İmâre”, 14.

Ferrâ kadı olma isteğinin mekruh olmadığına delil olarak da Ahmed b. Hanbel'den gelen “Müslümanların bir kadısı olmalıdır. İnsanların hakları zayi mi olsun” şeklindeki rivâyeti delil olarak zikretmiştir.²⁵⁰

Mâverdî de kadı olma isteğinde Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer verir: Mâverdî'ye göre bu görevi isteyen kişi Beytul Mal'den kadılar için verilen ücrete ihtiyaç duyuyorsa bu isteği mübahtır.²⁵¹

Mâverdî ve Ferrâ Kadı olmak isteyenlerin bu görevi makam – mevki sahibi olma adına istemelerinin mekruh olup olmadığının ihtilaflı olduğunu söylemişler, her iki müellif de iki görüşü ve delillerini ortaya koymuşlardır.²⁵²

Ancak bu maksatla bu görevi istemenin mekruh olduğunu söyleyenlerin delillerinden biri olan Hz. Yusuf'un Firavn'dan idarecilik görevini istemesiyle alakalı olan:

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ

“Yusuf: “Beni ülkenin hazine işlerinden sorumlu bakan olarak görevlendir” dedi.”²⁵³

Âyetinde geçen إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ifadesi ile alakalı Mâverdî, Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Bu konuda iki görüş vardır:

- 1- “Bana emanet edileni korurum. İdareci tayin edildiğim işleri bilirim” anlamındadır. Bu görüş Abdurrahman b. Zeyd'e aittir.
- 2- “Hesaplara sadık kalırım konuşulan dilleri anlarım” bu da İshak b. Süfyan'ın görüşüdür.²⁵⁴

Ferrâ'ya göre ise söz konusu âyetteki görevi isteme sadece Hz. Yusuf için geçerlidir. Çünkü Hz. Yusuf Peygamberliği nedeniyle masumdur. Yapacağı görevlerde haksızlık yapması günahkâr olması söz konusu değildi. Ancak bu durum başkası için geçerli değildir.²⁵⁵

²⁵⁰ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 82.

²⁵¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 144.

²⁵² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 145; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 82.

²⁵³ Yûsuf (12), 55.

²⁵⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 145.

²⁵⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 82.

Mâverdî'ye göre zalim bir idarecinin işlerini yürütecek görevli olma konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir gruba göre tayin edildiği görevde hak ve adaletle davranacaksa câizdir. Çünkü Hz. Yusuf böyle bu istekte bulunmuş ve adaleti ile Firavn'ın zulmünü bertaraf etmiştir. Diğer bir gruba göre ise zalim olan idarecinin işlerini yapmak, bir bakıma zulmüne yardım olacağından câiz değildir. Bu görüş sahipleri, Firavn tarafından Hz. Yusuf'un yönetici olarak görevlendirmesini, onların görüşüne karşı delil olarak kullananlar için şu cevapları vermişlerdir:

- 1- Yusuf devrinin Firavn'ı salihli. Sapık ve âsî olan Musa devrinin Firavn'ıydı.
- 2- Hz. Yusuf devlet görevleri, adalet işleri vs. ile değil Firavn'ın hazinesiyle görevliydi.²⁵⁶

K- Kadı'nın Kadı Olma İsteği Nedeniyle Mal Dağıtması

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre kadı olma isteği ile mal dağıtma câiz değildir. Bu bir bakıma rüşvettir. Aynı şekilde Kadı'nın dâvâ ve davacı tarafından hediye kabul etmesi câiz değildir. Kadı'nın davayı özürsüz ertelemesi de câiz değildir. İki müellife göre kadı, töhmet nedeni ile usûl ve furû'unun lehine hüküm veremez. Töhmet ortadan kalkarsa aleyhlerine hüküm verebilir. Aynı şekilde bunların lehine şahitlik yapamaz, aleyhlerine yapabilir. Düşmanın da lehine şahitlik yapabilir, aleyhine yapamaz.²⁵⁷

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre kadı ölürse kadı'nın görevlileri azlolunur. halife ölürse, atamış olduğu kadı azlolunmaz.²⁵⁸

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre bir yerin halkı kendilerine bir kadı tayin ederlerse bu durumda bakılır: Eğer O zamanki imam varsa, kayıp değilse bu tayin batıldır. Eğer imam kayıpsa tayin geçerli olur. Bu durumda imam bulunursa tayin edilmiş kadı'nın göreve devam etmesi imamın iznine bağlıdır. Ancak bu kadı'nın vermiş olduğu önceki hükümler geçerliliğini korur.²⁵⁹

²⁵⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 145.

²⁵⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 146-147; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 83.

²⁵⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 147; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 84.

²⁵⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), (Uleymî), s. 147; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 84.

II- MEZÂLİM MAHKEMELERİ

Mâverdî ile Ferrâ'nın Ahkâmü's-Sultâniyye'lerindeki Mezâlim mahkemeleri bölümlerinin mukayesesinden önce şu ön bilgiyi vermeyi uygun buluyoruz:

Mezâlim “مظالم” sözlükte zalimin elinde bulunan başkasına ait nesne, kişinin kendisinden zulmen alındığından şikâyetçi olduğu şey, mazlum hakkı gibi anlamlara gelen “مظلمة” kelimesinin çoğuludur.²⁶⁰ Sözlük anlamına bağlı olarak mezâlim fıkıh literatüründe “hem şahsa hem mala yönelik haksızlıklar” için kullanılsa da daha çok malla ilgili hak ihlallerinde ve gasp, hırsızlık gibi yollarla kazanılan mal ve edinilen gelirler, mükelleflerden kanunsuz olarak tahsil edilen vergiler, hukuka aykırı şekilde el konulan mallar” şeklinde yaygınlık kazanmıştır. İdari ve hukuki bir mesele olarak ise mezâlim normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idari şikâyetleri dinlemek üzere kurulmuş yüksek kurul şeklinde tanımlanabilir.²⁶¹

A- Genel Mezâlim Uygulamaları

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre, yeni dinin yayılıp Müslümanlar tarafından emirlerine samimice uyulmasından ve bunun yanından zulümden öğüt vererek alıkoyma yolunun açık olması nedeniyle ilk halifelerce Mezâlim'in kurulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak Hz. Ali döneminde halife seçiminin gecikmesi ve bu yüzden ihtilafa düşülmesi nedeniyle Mezâlim'in görevleri arasında sayılabilecek bazı olaylar meydana gelmiştir²⁶² Burada Mâverdî Ferrâ'da olmayan şu ek bilgilere yer verir: Mâverdî'ye göre Hz. Ali İslam tarihinde ilk mezâlim uygulamalarını yapan kişidir. Hz. Ali Minberiyye diye meşhur olan miras meselesini²⁶³, kârise, kâmise, vâkısa adındaki olayı²⁶⁴ ve aynı anda iki kadının bir çocuğun annesi oldukları iddası²⁶⁵ üzerindeki anlaşmazlığı karara bağlamıştır.²⁶⁶

²⁶⁰ Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, “z-l-m” md., s. 361.

²⁶¹ Yeniçeri Celâl, “Mezâlim”, *DİA*, XXIX, s. 515,516.

²⁶² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 149; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 85; bkz. Akyüz, s. 37-40.

²⁶³ Minberiyye: Rivâyete göre adamın biri vefat etmiş geride karısı, iki kızı, annesi ve babası mirasçı olarak kalmıştır. Bu durumda avl (عول) durumu oluşmaktadır. Yani miras paylaşımında ashab-ı ferâizin alacakları paylar, miras meselesindeki paydadan daha büyüktür. Bu mesele minberiyye diye isimlendirilmiş çünkü bu durum Hz. Ali'ye Kufe'de minberdeyken sorulmuş o da adamın karısının payının dokuzda bir olacağını söylemiştir. Kendisine kariya düşen payın normalde sekizde bir olması gerektiği söylenince, Hz. Ali karının payının dokuzda bir olacağını ifade etmiştir ve hutbesine devam etmiştir. Hz. Ali şunu yapmıştır: Normalde karının payı yirmidörtte üç yani sekizde bir olması gerekiyordu. Avliyye ile karının payı yirmiyedide üç yani dokuzda bir olmuştur (Ebû Fâris, s. 511; Erdoğan, s. 135, 378).

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre Ömer b. Abdilaziz (ö.101/720) mezâlim davalarına bizzat bakan bir halifeydi. Emevîlerin zorluk ve sıkıntı noktasında halkın kalbindeki korkularını sindirdi. Yani halk içinde Ümeyyeoğullarının haksızlık yapmış olduğu kişilere haklarını verdi.²⁶⁷ Mâverdî burada şu ek bilgiye yer vermektedir: Ömer b. Abdilaziz bu şekilde davranınca insanlar arasında “senin için endişeleniyoruz” diyenler oldu. O da “şimdi onlardan kendimi korursam ahirette beni kim koruyacak? şeklinde cevap verdi.”²⁶⁸

Mâverdî burada, Ferrâ'da olmayan kureyşin cahiliye dönemindeki mezâlim uygulamalarından bahsetmiştir: Cahiliye döneminde kureyşliler, aralarında ihtilaflar çoğalıp kabile reisleri artıp, zalim ve mazlum sınıflar meydana gelip kötülükler artınca bu tür hareketleri önlemek için hakem kabilinden insanlar tayin etmişlerdir. Bunun ilk sebebi Zübeyr b. Bekkar'ın anlattığına göre şu hadisedir: Yemenli Zebidoğullarından bir şahıs bir kısım mallarla Mekke'ye umre için gelmiş, sehmoğullarından birisi adamın mallarından satın almış ancak malın bedelini ödememiştir. Yemenli adam malını geri istemiş ancak Mekkeli, aldığı malı geri vermemiştir. Bunun üzerine Yemenli, bir taşın üzerine çıkmış ve yüksek sesle şunları söylemiştir: “Ey Kusayoğulları! Mekke'nin ortasında garip kimsesiz bir mazlunun malları elinden alınmıştır. Hacerü'l-esvedi ziyarete gelenin himaye edileceğini sizler belirtir ilan ederken benim malıma hürmet gösterilmemiştir. Sehmoğullarından malımı almış olan şahsın borçlarını ödeyecek olan var mı? Yoksa hac için gelen bu şahsın malını gaspedip üzerine mi yatacaksınız?”²⁶⁹

Mâverdî'nin Ferrâ'dan farklı olarak aktarmış olduğu bir diğer uygulama örneği de şudur:

Kays b. Şeybe es-Sülemi Cumahoğullarından olan Ubey b. Halef'ten mal satın aldı. Fakat Ubey sattığı malın bir kısmını gizledi vermedi. Kays, Ubey'in yağıtığı bu iş için cumahoğullarından ücret istedi fakat vermediler. Bunun üzerine Kays şunları söyledi: “Ey Kusayoğulları! İyilik yapmak üzere söz verdiğiniz (hilm yaptığınız) halde Haram mekan olan Kâbe'de bu tür işler nasıl oluyor? Bana zulmedilmekte, zulmedenler önlenmemekte, hakkım

²⁶⁴ Rivâyete göre üç cariyeye oynadıkları esnada üst üste binerler. En alttaki ortadakini çimdikler. O da sıçırır ve en üstteki düşüp boynunu kırar. Hz. Ali diyetin üçte ikisini alttaki iki kişinin ödemesine hükmeder. Diğer üçte birlik kısım boynunu kırana ait olur. Zaten bu üçte birlik kısım da bu durumda düşmüş olur (Ebû Fâris, s. 511).

²⁶⁵ Rivâyete göre iki kadın bir çocuğun annesi olduklarını iddia etmektedirler. Bunlar anlaşamıyınca Hz. Ali çocuğu iki parçaya bölmek için bir bıçak ister. Aralarından biri hakkından vazgeçince bu kadının çocuğun gerçek annesi olduğunu anlar (Ebû Fâris, s. 511).

²⁶⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 149.

²⁶⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 150; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 86.

²⁶⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 150.

²⁶⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 150.

verilmemektedir. Sonra Ebû Süfyan ve Abbas b. Abdilmuttalib'in girişimleriyle bu şahsa malı geri verildi. Bu olaydan sonra Kureyş kabilesinin bütün kolları Abdullah b. Cud'an'nın evinde toplandılar. Kötülük görenlerin hakları ihlal edilenlerin, elinden zorla malları alınanların haklarının verilmesi kötülüklerin önlenmesi hususlarında sözleştiler. Peygamber efendimiz de bi'setten önceki o günlerde 25 yaşlarındaydı ve onlarla beraberdi. Bu şekilde Kureyş o gün Abdullah b. Cud'an'nın evinde *Hilfu'l-fudûl* anlaşmasını yapmış oldular. Hz. Peygamber (s.a.) bu durumu şöyle anlatır:

لَقَدْ شَهِدْتُ فِي دَارِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُدْعَانَ حِلْفَ الْفُضُولِ مَا لَوْ دُعِيتُ إِلَيْهِ لَأَجَبْتُ ، وَمَا أَحِبُّ
أَنْ لِي بِهِ حُمْرَ النَّعَمِ

“Abdullah b. Cud'an'nın evinde Kureyşin ileri gelenlerinin yemini gördüm. Benim öyle bir toplantıya davet edilseydim giderdim. Hayatımda benim için kırmızı develer bile öyle bir toplantı kadar sevimli olamaz.”²⁷⁰ Bu vakıa her ne kadar cahiliye döneminde olmuşsa da olay Resulullah'ın huzurunda geçmiş ve Peygamberlik geldikten sonra da olayı takdir etmiştir. Böyle bir uygulama şeri bir hüküm peygamberin fiili sünneti olmuştur.²⁷¹

B- Mezâlim Mahkemelerinin Görevleri

Mâverdî ve Ferrâ mezâlim mahkemelerinin görevlerini on madde halinde zikretmişlerdir. Bunlardan birisi de memurların vergi ve diğer devlet gelirlerini tahsil ederken yaptıkları haksızlıkların giderilmesidir.²⁷²

Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu uygulama örneklerini vermiştir: Anlatıldığına göre Abbâsî halifelerinden Mühtedî,(ö.256/870) bir gün mali hususta duruşma yaparken para konusunda kendisine bir olay anlatılmıştır: halife bu durumu sorunca Süleyman b. Vehb şöyle dedi: “Ömer b. Hattab Irak halkına harac vergisini koymuştur. O zaman dirhem ve dinar İran ve Bizans hükümdarları adına ve oraların ölçülerine göre darbediliyor böylece piyasaya sürülüyordu. Halk ellerindeki malları aded olarak veriyorlardı. Malların tartısı onlar için önemli değildi. Sonra insanlar bir malın ölçüsü, tartısı ve bunların para karşılığında hile yapmaya başladılar. Ziyad Irak'a vali olunca vergileri para olarak almaya başladı. Emevîler'in diğer vergi memurları da aynı usûlü Abdumelik b. Mervan zamanına kadar takip ettiler. Abdumelik dirhem ile miskali karşılaştırdı. 1 dirhem 0.60 miskal olduğunu söyledi Miskali

²⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190.

²⁷¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 151-152.

²⁷² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 153; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 87.

ise olduğu gibi bıraktı ve bunun ellerinde ölçü olabileceğini kullanmalarının bir mahzuru olmadığını belirtti. Sonraları Haccâc (ö.95/714) yine vergileri para olarak toplamaya başladı. Ömer b. Abdulaziz halife olunca Haccâc'ın bu uygulamasına son verdi. Bu durum Mansûr (ö. 158/775) zamanına kadar geldi. Mansûr devrinde halkın direnmesi üzerine buraların en çok yetişen hububatı arpa ve buğday üzerinden para olarak alınan haraç vergisi kaldırıldı, az yetişen hububat ve meyvelerden para ölçülerine göre vergi alındı". Bu anlatılanlar üzerine halife Mühtedî "geçmişte ve hâlihazırdaki işlerden dolayı insanlara zulmetmekten Allah'a sığınırım. İnsanlardan bu türlü ağır vergiyi kaldırınız" dedi. Hasan b. Mahled halife Mühtedî'ye "eğer bu vergiyi kaldırırsanız her yıl hazineden 12 milyon dirhem kıymetinde mal çıkmış olur" demesi üzerine Muhtedi "hazinenin malının tamamının gideceğini bilsem hakkı korumak, zulmü yıkmak için bu vergiyi kaldırıyorum" dedi.²⁷³

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre mezâlim mahkemelerinin görevlerinden bir diğeri de divan katiplerinin denetlenmesidir.²⁷⁴ Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu bilgiye yer vermiştir: halife Mansûr divan katiplerinin yolsuzluklarını işitince onları toplamış ve her birine ceza vermiştir.²⁷⁵

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre mezâlim mahkemelerinin bir diğer görevi de hazineden kendilerine yiyecek yardımı yapılanların, erzakın geç ve noksan verilmesi halindeki şikâyetlerini değerlendirip duruma el koymaktır.²⁷⁶ Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Bazı ordu komutanları halife Memûn'a ordunun aç oluşundan bu sebeple yağmaya teşebbüs edeceklerinden haber vermişler, Memûn da "şâyet erzak adil dağılırsa aç kalmazlar. Takdir edilen hakları verilirse yağmaya teşebbüs etmezler" diye cevap vermiş, erzakı tam göndermiş ve görevlerini kötüye kullananları görevlerinden almıştır.²⁷⁷

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre mezâlim mahkemelerinin bir diğer görevi de yöneticilerin ve güçlü kişilerin gasp ettiği mallarla ilgili şikâyetleri ele almasıdır.²⁷⁸ Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu bilgilere yer vermiştir: Anlatıldığına göre halife Ömer b. Abdülaziz bir gün namaza giderken Yemen'den gelen ve zulme maruz kalmış biri şunları söyler: "Sarayınızın kapısında zulme uğrayan, kötülüğe maruz kalmış, sizlere çok uzaklardan gelmiş biriyim.

²⁷³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 153.

²⁷⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 153; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 87.

²⁷⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 154.

²⁷⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 154; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 88.

²⁷⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 154.

²⁷⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 154; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 88.

Hakkımın verilmesini istiyorum” Bunun üzerine halife sana kötülük eden kimdir? Kötülük edilen husus nedir? diye sorunca Adam: “Velîd b. Abdilmelik (ö.132/749) arazimi aldı, gasp etti” der. halife ganimet mallarına ait olan defterin getirilmesini ister. Deftere baktığında Velid b. Abdilmelik’in başkasına ait araziye temellük ettiğini görür. Bu kaydın düşürülerek davacı Yemenli adına kaydedilmesini aynı zamanda bir miktar da tazminat verilmesine hükmeder.²⁷⁹

Mâverdî ile Ferrâ mezâlim mahkemesi kadısı ile genel adli işlere bakan kadı arasındaki farklar noktasında ittifak etmişler ve bunları on madde halinde zikretmişlerdir.²⁸⁰ Ayrıca Mâverdî ve Ferrâ Mezâlim görevlilerini beş sınıfa ayırmışlardır. Bunlar: Koruyucular ve yardımcıları, kadılar, fakihler, katipler ve şahitlerdir.²⁸¹

C- Mezâlim Mahkemesinin Muhakeme Usûlü

Mâverdî ile Ferrâ’ya göre mezâlim muhakeme usûlünde dava şu üç durumdan birine girer:

- 1-Dava güçlü delillere sahiptir.
- 2- Dava zayıf delillere sahiptir.
- 3- Deliller güçlülük ve zayıflık açısından eşittir.

Dava güçlendirici delillere sahipse , bu güçlendirici deliller sırasıyla güçlülük oranının arttığı altı halden ibarettir. Bunlardan birincisi dava ile alakalı içinde adil şahitlerinde yazılı olduğu bir yazılı metnin bulunmasıdır.²⁸²

Mâverdî burada Ferrâ’da olmayan şu uygulama örneğini vermiştir: Mâverdî’ye göre böyle bir durumda mezâlim kadısı şu şekilde muhakemeye başlar: Öncelikle şahitleri şahitlik yapmaları için çağırır. İkinci olarak davayı ve delilleri inkâr edenin hali-ahvali açısından durumunu tespit eder.²⁸³ Mâverdî burada ayrıca mezâlim muhakeme usûlüyle alakalı halife Memûn’un (ö. 218/833) uygulamasını anlatır: Anlatıldığına göre halife Memûn Pazar günleri mahkeme işlerine bakardı. Bir gün kendisine elbisesi eski bir kadın gelir ve şunları söyler: “

²⁷⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 154.

²⁸⁰ Bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 156-157; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 90-91.

²⁸¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 152; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 87.

²⁸² Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 157; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan) s. 91.

²⁸³ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 157.

Ey kendisini adaletten ayırmayan, adil ve insafıların en hayırlısı ülkeleri aydınlığa kavuşturan halife! Ben bir dul kadını. Sana vergi memurlarından şikâyet ediyorum. Vergi memuru benim hakkımı gasp etti. Benim hakkımı savunacak hiç kimse de bulamadım.” M’emûn da o kadına şunları söyler: Anlattığın doğruysa bunu yapana kesinlikle ceza verilir. Şimdi öğle namazı vaktidir. Git ve hasmınla birlikte duruşma günü gel. Duruşma günü cumartesi günüdür. O gün hüküm verir neticeye ulaşırsam ne ala. Yoksa senin hakkın için pazar günü de duruşma yaparım.” Kadın gider ve neticede dava pazar günü görülür. Duruşma esnasında Me’mun kadın’a Hasmın kimdir? diye sorar. Kadın “önünde duran emiru’l-mümininin oğlu Abbas” der. Me’mûn kadısı Yahya b. Eksem’e bir rivâyete göre de veziri Ahmed b. Ebî Hâlid’e şöyle der: “Kürsüye otur ve aralarındaki ihtilafa bak” Me’mûn kadısıyla kürsüye oturur. halifenin huzurunda kadı duruşmayı yaptığı sırada şikâyetçi kadının sesi yüksek çıkınca, Memûn’un adamları kadına mani olmak isterler. Bunun üzerine Memûn: “Bırakın konuşsun. Hak konuşturur batıl susturur” der.²⁸⁴

Memûn bu yargılamayı kendi önünde yaptırır ancak yargılamaya katılmaz. Mâverîdî’ye göre bu şekilde davranmasının iki sebebi vardır: Birincisi görülen bu dava neticesinde bir karara varılacaktır. Bu davanın neticesinde verilen karar lehte de olabilir aleyhte de olabilir. Ancak kişi oğlu hakkında aleyhte karar verebilirken lehte karar veremez. İkincisi taraflardan biri Memûn’un oğludur. Eğer suçluluğu kesinleşecek olursa bu hükmü ona kabul ettirecek birisi vardır; o da halife olan babasıdır. Bundan dolayı davanın hakkaniyet üzere sonuçlanması için böyle bir uygulama yapmıştır.²⁸⁵

D- Delillerin Kuvvet ve Zayıflık Açısından Eşit Olması:

Mâverîdî ve Ferrâ’ya göre Mezâlim davası kuvvetlilik ve zayıflık açısından ispat edici ve çürütücü delillerden uzak olursa bu durumda galip zanna göre hüküm verilir. Bu konuda bazen dâvâ davacıdan mevki olarak üstünlüğe sahip olabilir ve onunla muhakeme edilmek istemeyebilir. Bu durumda hakkı olan şeyden vazgeçebilir ve onu yargılama başlamadan davacıya bırakabilir.²⁸⁶

Mâverîdî burada Ferrâ’da olmayan şu uygulama örneğine yer vermiştir: Anlatıldığına göre Musa el-Hâdî mezâlim mahkemesinde duruşma yapmak için kürsüye oturur.

²⁸⁴ Mâverîdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 157-158.

²⁸⁵ Mâverîdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 158.

²⁸⁶ Mâverîdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Uleymî), s. 164; Ferrâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 98.

Huzurunda şöhret sahibi Ammâre b. Hamza ve haklatan davacı bir adam önünde durmaktadır. Adam, Ammâre'nin kendisinin bir malını gasp ettiğini iddia etmektedir. Hâdî, her ikisinin de muhakeme edilmek üzere oturmalarını emreder. Bunun üzerine Ammâre: “Ey halife! Şâyet mal onunsa mal hakkında bir şey iddia etmiyorum. Şâyet mal benimse ona bağışladım yine bir şey iddia etmiyorum. Büyük halife nezdinde olan ictimai mevkiimi bir mala satmam” der.²⁸⁷

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre bazı zamanlarda mezâlim mahkemesine bakan kadı, hakkında şikâyetle bulunulan kişinin mevki bakımından yüksek olması nedeniyle o kimsenin mevki noktasındaki büyüklüğünü koruyarak aynı zamanda kendisi hakkında da “hakkı hak sahibine vermedi” dedirtmeyerek muhakemede bulunabilir.²⁸⁸ Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu uygulama örneğine yer vermiştir: Avn b. Muhammed'in anlattığına göre Basra'da bir nehrin etrafındaki arazilerin kendilerine ait olduğunu iddia eden Basra halkı, halife Mehdî'yi kadı Ubeydullah b. Hasan el-Enbarî'ye şikâyet ederler. Kadı araziyi onlara vermez. Sonra gelen halife Hâdî de vermez. halife Harun Reşid zamanında tekrar dava açarlar. Ca'fer b. Yahya davaya bakar ve fakat araziyi yine halka vermez. Ancak Harun Reşid den söz konusu araziyi yirmi bin dirheme satın alır ve bölge halkına bağışlar.²⁸⁹ Dolayısıyla öncelikle halifenin haşmetini korumuş olur. Sonra kendisi de netice itibariyle hakkı hak sahibine verdiği için adil sayılır.

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre delillerin müsavi olması durumunda zannı galip dâvânın aleyhinde olursa, imam Malik'e göre bu niza ayni bir maldaysa, kadı kendisine davaya bakılması için istekte bulunulduğu zaman davaya bakar. Eğer niza sebebi olan mal zimmette ise yani borç v.s. ise, davacının kendisiyle dâvâ arasında böyle bir muamele olduğuna dair delil getirmesiyle kadı davaya bakar.²⁹⁰ Mâverdî'ye göre Şâfiî ve Ebû Hanîfe, Malik'in bu uygulamasını kadıların hüküm verme yöntemi içinde kabul etmemişlerdir.²⁹¹ Ferrâ'ya göre ise Malik'in görüşüne benzer bir görüş de Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilmiştir.²⁹²

²⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 164

²⁸⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 164; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 98.

²⁸⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 164-165.

²⁹⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 165; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 98-99.

²⁹¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 165.

²⁹² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan) s. 99.

Mâverdî ve Ferrâ'ya göre mezâlim yetkisine sahip kadıya kapalı bir mesele arz edilir ve yanında bulunanlar bu meselenin izahı konusunda açıklayıcı bir görüş bildirilirse onların bu görüşlerine itibar edilebilir.²⁹³

Mâverdî burada Ferrâ'da olmayan şu uygulama örneğine yer vermiştir: Zübeyr b. Bekkar'dan rivâyet edildiğine göre bir kadın Hz. Ömer'in yanına gelir ve şöyle der: “Ey halife! Kocam gündüzleri oruç tutuyor geceleri namaz kılıyor. Aslında onu şikâyet etmek istemezdim ama...!” Hz. Ömer” kocan ne güzel kocadır” der. Kadın olayı tekrar anlatır. Hz. Ömer yine aynı cevabı verir. Bunun üzerine Hz. Ömer'e yanında bulunan Kâ'b b. Sûr el-Esedî şöyle der: “Ey Müminlerin emiri! Bu kadın sana kocasından, kocalık vazifelerini yapmadığı için şikâyetinde bulunmaktadır.” Hz. Ömer: “Kadının sözlerini anladığın şekilde aralarında hüküm ver” der. Kâ'b kadına “git ve kocanla birlikte gel” der. Kadın gider ve kocasıyla birlikte gelir. Kâ'b kadının kocasına “Karın senden şikâyetçi, dert yanıyor” der. Adam “ yeme içme konusunda mı benden şikâyetçi?” diye sorar. Kâ'b: “Hayır ikisinden başka bir şeyden” der. Bunun üzerine kadın şunları söyler: “Kocam yatağından ayrılıp ibadetine gitmekte gece ve gündüz uyumamakta ve beni yatağımda tek başıma bırakmaktadır. Tereddüt göstermeden kesin hükmünü ver.” Kadının kocası da buna karşılık şunları söyler: “Beni onun yatağından Nahl süresi ve yedi uzun sürede geçen ilahi emirler uzaklaştırdı.” Bunun üzerine Kâ'b şunları söyler: “Ey adam! Düşünen bir insan için kadının kocası üzerinde dört günde bir hakkı vardır. Onun hakkını ver” sonra Kâ'b şunları ilave eder: “Allah erkeklere dörde kadar kadınları helal kıldı. Sen üç gün üç gece Rabbine ibadet edebilirsin. Bir gece de kadınına hizmet edeceksin” Bu açıklama üzerine Hz. Ömer Kâ'b'a şunları söyler: “Allah'a yemin olsun ki neye şaşıracağımı bilmiyorum. Meseleyi anlamana mı? Yoksa verdiğin hükme mi? Git seni Basra'ya kadı tayin ettim” İşte bu hükümde karar Kâ'b'ın, tasdik ise Hz. Ömer'dendir.²⁹⁴

Yukarıdaki örneklerde de açıkça görüldüğü gibi Mâverdî birçok yerde uygulama örneklerine yer vermişken, Ferrâ'da bu örneklere rastlanmamaktadır.

²⁹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 166; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 99.

²⁹⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 166-167.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖNCELİK VE ASIL OLMA BAKIMINDAN İKİ ESER

Mâverdî ve Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'leri arasında tertip, muhteva ve metin benzerlikleri birbirinin çağdaşı olan bu iki müelliften hangisinin diğerinden istifade ettiği sorusunu zihinlere getirmiştir. Zira böyle bir benzerlik ancak müelliflerden birisinin diğerinden faydalanması halinde gerçekleşebilir. Araştırmacılar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda görüş bildirenlerin çoğunluğu Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğu, Ferrâ'nın da Mâverdî'nin eserinden hareketle kitabını yazdığı kanaatindedirler. Bundan dolayı öncelikle bu görüş sahiplerini ve delillerini sunmayı uygun buluyoruz:

I- MÂVERDÎ'NİN ESERİNİN ORJİNAL OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLER VE DELİLLERİ

Bu konuda öncelikle Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın eseri üzerinde doktora çalışması yapmış Muhammed Abdulkadir Ebû Fâris'in görüşlerini ve delillerini zikrediyoruz.

1- Ebû Fâris'e göre Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'sinin mukaddimesinde kitabını *el-Mu'temed fi usûliddin* adlı kitabından sonra yazdığını ifade eder. Kendisinin de ifade ettiği gibi bu kitap *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'nin nüvesini oluşturmuştur.²⁹⁵ Ferrâ'nın *el-Mu'temed*'ine baktığımız zaman bu kitabın kelam ilminden bahsettiğini görürüz. Ebû Fârise göre kelam ilmi alanında yapılmış çalışmalar da genelde müelliflerin hayatlarının sonlarına doğru olur. Ferrâ *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi bu kitaptan sonra yazdığına göre, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* müellifin son eseri olmasa da son eserlerinden biri olmalıdır.²⁹⁶ Buna karşılık Mâverdî'nin eserini ne zaman yazdığını kestirmek mümkündür. Eserini Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh'ın isteği üzerine yazdığına göre bu tarih 421/1030'i geçmemelidir. Çünkü Kâdir-Billâh'ın vefatı 422/1031'dir.²⁹⁷

2- Ebû Fâris'e göre Ferrâ'nın oğlu İbn Ebî Ya'lâ'nın da dediği gibi Ferrâ 403/1012'den sonra yazdığı eserlerini tasnif etme fikrine sahip olmuştur. İbn Ebî Ya'lâ

²⁹⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

²⁹⁶ Ebû Fâris, s. 521.

²⁹⁷ Ebû Fâris, s. 522.

Tabakatü'l-Hanabile'de babasının, hocası Hâmid'in vefatından sonra *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi yazmaya başladığını söyler. Hâmid'te 403/1012'de vefat etmiştir. Mâverdî'nin doğumunun 364/974 olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, Mâverdî bu tarihte kırk yaşlarındadır ve fikri üretiminin sonlarındadır. Bundan dolayı büyük ihtimalle Mâverdî 403/1012 'den önce eserini yazmıştır.²⁹⁸

3- Ebû Fâris'e göre Mâverdî'nin görevi siyasetti. Onun kişiler ve yerler konusundaki bilgisi Ferrâ'ninkinden fazlaydı. Bu tecrübesi de halife Kâdir-Billâh ve Büveyhi emirlerinin nezdinde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanıyordu. Özellikle 435/1043'te vefat eden Celâlüddeve'nin Mâverdî'ye karşı ayrı bir ilgisi vardı. Bunlar Mâverdî ile devlet işlerinde istişare halindeydiler ve vermiş olduğu kazâî hükümlere uyuyorlardı. Mâverdî'nin siyâsî tecrübesinin teşekkülünde aynı zamanda çeşitli yerlerde yapmış olduğu kadılık görevlerinin de etkisi büyüktür. Ancak Mâverdî ile aynı dönemde yaşamasına rağmen Ferrâ'nın yöneticilerle bu şekilde ilişkisi bilinmemektedir. İşte bundan dolayı Mâverdî'nin siyâsî tecrübesinin fazla olması, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* tarzında bir eserin ilk olarak Mâverdî tarafından yazıldığı kanaatini güçlendirmektedir.²⁹⁹

4- Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'nin mukaddimesinde şu ifadelere yer vermektedir:

ولما كانت الأحكام السلطانية بولاية الأمور أحق ، وكان امتزاجها بجميع الأحكام يقطعهم عن
تصفحها مع تشاغلهم بالسياسة والتدبير ، أفردت لها كتابا امتثلت فيه أمر من لزمت طاعته ، ليعلم
مذاهب الفقهاء فيما له منها فيستوفيه ، وما عليه منها فيوفيه ؛ توخيا للعدل في تنفيذه وقضائه ،
وتحريرا للنصفة في أخذه وعطائه³⁰⁰

Ebû Fâris'e göre Mâverdî'nin buradaki ifadelerinden şunlar anlaşılmaktadır:

a- *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'nin içindeki hükümler fıkıh kitaplarında dağınık haldedir. Yöneticilerin idari işlerle uğraşıyor olmaları onları bu bilgileri araştırıp bulmaktan alıkoymaktadır. Dolayısıyla bu hükümleri bir arada toplayıcı bir kitap telif edilmelidir. Bu da daha önce bu alanda bir kitap yazılmadığının göstergesidir.

²⁹⁸ Ebû Fâris, s. 522.

²⁹⁹ Ebû Fâris, s. 522.523.

³⁰⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 27.

b- Mâverdî'den önce yöneticilerle alakalı fikhî ahkâmı bir araya getiren *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* tarzında bir kitap yazılmamıştır.

c- Mâverdî burada kitabını telif ederken takip etmiş olduğu yöntemden bahsetmektedir. Bu da mezhepler arası mukayese metodudur. Yani Mâverdî sadece bir fakihin görüşüyle yetinmeyip diğer mezheplerin de görüşünü ortaya koymaktadır. İşte bu usûl halifenin ya da diğer yöneticilerin fikhî ahkâmdan istifade edebilmeleri için gerekli yöntemdir. Ancak Ferrâ'nın kitabına baktığımızda sadece Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini zikretmiş olduğunu görüyoruz. Bu da Ferrâ'nın kitabını yöneticilerin istifadesine sunmak için değil de başka bir amaçla yazmış olduğunun göstergesidir. Zira o dönemde başta halife olmak üzere diğer yöneticilerin Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki görüşlerine ihtiyaç duydukları hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Mâverdî'nin kitabını zikretmiş olduğumuz amaç doğrultusunda yazmış olması eserinin orijinal nitelikte olduğunun göstergesidir.

d- Mâverdî'nin mukaddimesinde geçen *لمت طاعته* ifadesinden kendisine itaat edilmesi gereken birinin Mâverdî'ye bu alanda bir kitap yazmasını emrettiğini anlıyoruz. Kendisine itaat edilmesi gereken kişi de halife olmalıdır. Eğer Mâverdî'den önce *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* alanında bir kitap yazılmış olsaydı halife Mâverdî'den böyle bir istekte bulunmazdı.³⁰¹

5- Ferrâ kitabının mukaddimesinde kitabını Mâverdî de olduğu gibi birinin emri üzerine yazdığından bahsetmez. *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'nin imâmet bölümünü yine kendisine ait olan *el-Mu'temed* adlı kitabından aldığını ifade eder. Ferrâ'nın bu kitabına baktığımızda imâmet bahsini kelimcilerin metodunu izleyerek ele aldığını görüyoruz. Örneğin imâmet şariatla mı vacip olmuştur akılla mı yoksa her ikisiyle mi? İmamet nass ile mi sabittir yoksa seçimle mi? İmam peygamberler gibi masum mudur? v.b. konulara ağırlık vermiştir. Neticede Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'nin imâmet bahsini, *el-Mu'temed*'deki imâmet bahsinden kelâmî tartışmaları çıkarıp sadece Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini zikrederek ve devlet işleriyle alakalı diğer fasılları da imâmet bahsine ekleyerek kitabını telif ettiğini ifade eder.³⁰² Ebû Fâris'e göre Ferrâ'nın vermiş olduğu bu bilgilerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

a- *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* alanında önceden yazılmış Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî görüşlerini ihtiva eden müstakil bir kitap vardır. Bu da Mâverdî'nin kitabıdır. Ancak Mâverdî,

³⁰¹ Ebû Fâris, s. 523-524.

³⁰² Ebû Fâris, s. 525.

kitabında Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemiştir. Bunun üzerine Ferrâ'da bu eksiği tamamlamak için sadece Hanbelî görüşlerinden oluşmuş bir kitap telif etmiştir.

b- Ferrâ bu alanda daha önce bir çalışma yapıp yapılmadığından bahsetmemiştir. Bu da bizi daha önce yazılmış böyle bir kitaba Ferrâ'nın muttali olduğu kanaatine sevk etmektedir.

c- Ferrâ *el-Mu'temed* adlı kalam kitabının imâmet bahsine yönetimle alakalı diğer ahkâmı bildiren fasılları ekleyerek *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi telif ettiğini biliyoruz. Geriye kalan fasılların incelenmesi gösterecektir ki Ferrâ, Mâverdî'de yer alan bilgileri aynen almış ancak Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî görüşleri yerine sadece Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini zikretmiştir.³⁰³

6- Mâverdî ve Ferrâ'nın kitaplarının vezirlik bölümüne baktığımızda iki müellifin şu ifadeleri kullandığını görüyoruz:

Mâverdî:

ويجوز أن يكون هذا الوزير من أهل الذمة وإن لم يجز أن يكون وزير التفويض منهم³⁰⁴

Ferrâ:

وقد قيل: إنه يجوز أن يكون هذا الوزير من أهل الذمة، وإن لم يكن وزير التفويض منهم³⁰⁵

İki müellifin yukarıdaki ifadelerine göz attığımızda Mâverdî'nin tenfîz vezirinin zımmî olacağı kanaatini taşıdığını görüyoruz. Ferrâ ise bu bilgiyi yukarda görüldüğü gibi *قيل* lafzıyla vermiştir. Bu da Ferrâ'nın bu bilgiyi birinden aktardığını gösterir. Ebû Fâris'e göre her ne kadar Ferrâ, Mâverdî'yi zikretmese de bu görüş Mâverdî'ye aittir.³⁰⁶

7- Mâverdî ve Ferrâ eserlerinin araziyi ihya ve sular çıkarma faslında Hz. Peygamber'in (s.a.) suyun toprakta iki topuk seviyesine ulaşınca kadar bırakılıp sonra diğer sulanacak araziye suyun aktarılması şeklindeki hükmüne getirilen yorum konusunda şu iki ifadeyi kullanmışlardır:

³⁰³ Ebû Fâris, s. 526.

³⁰⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 68.

³⁰⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 38.

³⁰⁶ Ebû Fâris, s. 527.

Mâverdî:

وليس هذا القضاء منه على العموم في الأزمان والبلدان، لأنه مقدر بالحاجة³⁰⁷

Ferrâ:

وقد قيل: إن هذا القضاء ليس على العموم في الأزمان والبلدان وإنما هو مقدر بالحاجة³⁰⁸

Mâverdî'nin yukarıdaki ifadelerine baktığımızda Resullullah'ın (s.a.) in bu hükmü ve tatbikatı her zaman ve her yerde uygulana genel bir kaide değildir. Akacak suyun miktarı ihtiyaca göre kararlaştırılır. Ferrâ burada da bu bilgiyi yukarda görüldüğü gibi قیل lafzıyla vermiştir. Bu da Ferrâ'nın bu bilgiyi birinden aktardığını gösterir. Ebû Fâris'e göre bu kimse de, iki metindeki benzerlikten de açıkça anlaşılacağı gibi Mâverdî'dir.³⁰⁹

8- Mâverdî ve Ferrâ eserlerinin mezâlim mahkemeleri bölümünde mezâlim kadısı ile genel adli işlere bakan kadı arasında on fark saymışlardır. İki müellifin kullanmış oldukları ifadeler şu şekildedir:

Mâverdî:

والفرق بين نظر المظالم ونظر القضاة من عشرة أوجه³¹⁰

Ferrâ:

وقد ذكر بعض أهل العلم الفرق بين نظر المظالم ونظر القضاة من عشرة أوجه³¹¹

Ebû Fâris'e göre iki müellifin yukarıdaki ifadelerine baktığımız da açıkça görüyoruz ki Mâverdî'nin görüşünü Ferrâ “bazı ilim ehli ifade etmiştir” وقد ذكر بعض أهل العلم “bazı ilim ehli ifade etmiştir” ifadesiyle aynen aktarmıştır.³¹²

9- Mâverdî ve Ferrâ kitaplarının kazâ bölümünde kadıyı atayan yönetici ve kadı arasında vekâlet akdine benzer bir ilişkinin mevcut olduğunu ifade etmişlerdir. Yani bu durumda kadıyı atayan kişi istediği zaman kadının görevine son verebileceği gibi, kadı da

³⁰⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 310.

³⁰⁸ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 215.

³⁰⁹ Ebû Fâris, s. 529.

³¹⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 156.

³¹¹ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 90.

³¹² Ebû Fâris, s. 531.

istediği zaman görevinden istifa edebilecektir. Müelliflerin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

Mâverdî:

فإذا صحت عقداً ولزوماً بما وصفنا صح فيها نظر المولى والمولى كالوكالة لأتهما معاً استنابة ولم يلزم
المقام عليها من جهة المولى ولا من جهة المولى وكان للمولى أن يعزله عنها متى شاء، وللمولى عزل
نفسه عنها إذا شاء³¹³

Ferrâ:

وإذا صحت الولاية بما ذكرنا. فقد قيل: إن نظر المولى والمولى كالوكالة، لأتهما معاً استنابة، ولم يلزم
المقام عليها من جهة المولى، وكان للمولى عزله متى شاء، وللمولى الانعزال عنها إذا شاء³¹⁴

Ebû Fâris'e göre müelliflerin yukarıdaki ifadelerine baktığımızda gözüküyor ki Ferrâ, Mâverdî'nin görüşünü قيل lafzıyla aynen aktarmıştır.³¹⁵

M. Abdulkadir Ebû Fâris Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğunu yukarıda zikrettiğimiz delillere dayanarak ispat etmeye çalışmış, ancak Ferrâ'nın Mâverdî'den nakilde bulunmuş olmasının Ferrâ'nın eserinin ilmi değerini azaltmayacağını da ifade etmiştir. Öyle ki Ferrâ kitabında Ahmed b.Hanbel'in görüşlerini vermiş Mâverdî'nin kitabının bu eksikliğini tamamlamıştır.³¹⁶

Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğunu Ferrâ'nın ise Mâverdî'den nakilde bulunduğunu savunan kişilerden biri de Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'sini tahkik etmiş olan Kuveyt üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî'dir. Muhakkikin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

1- Mâverdî ve Ferrâ'nın yaşadıkları döneme bakacak olursak o dönemin siyâsî ve toplumsal çalkantıların bir hayli fazla olduğu bir dönem olduğunu görürüz. Bu dönemde

³¹³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s.137.

³¹⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 75.

³¹⁵ Ebû Fâris, s. 534.

³¹⁶ Ebû Fâris, s. 539.

Mâverdi halife ve emirlerin birçoğu için elçilik görevinde bulunmuştur. Tarihçiler Mâverdi'nin 422/1030 yılından 450/1058'e yani vefatına yakın bir zamana kadar bu görevlerde bulunduğunu aktarırlar. Ancak yine tarih kitaplarının bize aktardığına göre Ferrâ'nın bu şekilde hiçbir görevi olmamış, bilakis yöneticilerle beraber olmayı kerih görmüş kendini zühde ve ibadete vermiştir. Ferrâ kendisine teklif edilen kadılık görevini bile öncelikle kabul etmemiş daha sonra ısrarlar üzerine kadılığı yöneticilerle fazla beraber olmamak şartıyla kabul etmiştir. Bu durumda şunu söyleyebiliriz ki *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* tarzında bir kitabın ilk olarak yöneticilerle daha fazla beraber olan biri tarafından yazılmış olması daha mantıklı gözükmektedir. Bu kişi de Mâverdi'dir.³¹⁷

2- Bağdâdî'ye göre Ferrâ'nın kitabını orijinal kabul edecek olursak bu kitabın şöhretinin yayılmış olması gerekirdi. Zira böyle önemli bir kitabın meşhur olmaması mümkün değildir. Ancak eğer önceden böyle bir kitap yazılmış olsaydı halife Mâverdi'den böyle bir istekte bulunmazdı. Bundan da anlaşılıyor ki *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* ilk olarak Mâverdi tarafından yazıldı.³¹⁸

3- Bağdâdî'ye göre Ferrâ, kitabını ilk olarak telif etmiş olsa kesinlikle Mâverdi'yi intihalle suçlardı. Zira o zamanda Hanbelîler ve Şâfiîler arasında şiddetli çatışmalar vardı.³¹⁹

4- Bağdâdî'ye göre Ferrâ *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'nin İmâmet bölümünü yine kendisine ait olan *el-Mu'temed* adlı kitabından naklettiğini ifade etmektedir. Bu iki kitabın İmâmet bölümleri arasında mukayese yaptığımızda görüyoruz ki Ferrâ *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'nin imâmet bölümünde şu bilgilere yer vermiştir: “İmâmet farz-ı kifayedir. Bununla iki toplumsal kesim muhataptır. Birincisi imamı seçmekle görevli olan ehlü'l-hal ve'l-akd, ikincisi kendilerinde imâmet şartlarını barındıran kişilerdir. ehlü'l-hal ve'l-akd de üç şart aranır. Bunlar adalet, ilim ve yüksek görüş ve anlayış sahibi olmadır.” Ancak Ferrâ, *el-Mu'temed* adlı kitabında imâmet konusunda önemi büyük olan yukarıdaki bilgilere yer vermemiştir. Öte yandan Mâverdi'nin kitabının ilgili bölümüne baktığımızda bu bilgileri orada görmemiz mümkündür.³²⁰ Bu durumda büyük ihtimalle Ferrâ bu bilgileri Mâverdi'den almıştır. Dolayısıyla Mâverdi'nin eseri orijinal nüshadır.³²¹

³¹⁷ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 341.

³¹⁸ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 342.

³¹⁹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 343.

³²⁰ Bkz. Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 30.

³²¹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 344-345.

5- Bağdâdî'ye göre Mâverdî ve Ferrâ imamı İmâmetten çıkaracak hususlar üzerinde hemen hemen ittifak etmişlerdir. İki müellifin kullanmış oldukları ıstılahlar da birdir. Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'nin İmâmet bölümünü *el-Mu'temed* adlı kitabından aldığını biliyoruz. Ancak Ferrâ'nın *el-Mu'temed*'te kullanmış olduğu bazı ıstılahlar *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de farklılaşmıştır. Örneğin Ferrâ *el-Mu'temed*'te سقوط الطاعة والخلع (*imama itaatin düşmesi ve imamın görevden çıkmış olması*) ifadesini kullanırken³²², *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de عدم الاستدامة (*imam'ın görevine devam edememesi*) ifadesini kullanır.

Mâverdî'nin ilgili kısımda kullandığı ifadeye bakacak olursak onun da عدم الاستدامة ifadesini kullandığını görüyoruz.³²³ Muhtemelen Ferrâ bu ifade şeklini aynen Mâverdî'den almıştır. Bu da Mâverdî'nin eserinin orjinal olduğuna Ferrâ'nın da Mâverdî'den nakilde bulunarak kitabını telif ettiğine delil teşkil etmektedir.³²⁴

6- Bağdâdî'ye göre Ferrâ *el-Mu'temed* adlı kitabında imamın görevinin sona ereceği yedi durum sayar. Bunlar devamlı olan akıl hastalığı, bunaklık, körlük, dilsizlik, sağırılık, bedeni veya farklı bir sebepten dolayı savaşa katılamama, ümmete zararı olacak derecede uzun bir müddet düşman elinde esir olmadır. Ancak Ferrâ *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'nin konuyla ilgili kısmında bu ifadeleri kullanmamış, Mâverdî kitabında hangi ifadelere yer vermişse Oda aynı ifadeleri kullanmıştır. Örneğin koku alma, tad alma gibi hislerin kaybı, azaların kaybı v.b. durumların imâmete engel teşkil edeceğinden *el-Mu'temed*'te bahsetmezken *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de bu bilgilere yer verir. Mâverdî'nin kitabına baktığımızda bu bilgilerin Ahkâmü's-Sultâniyye'de aynen mevcut olduğunu görmemiz mümkündür.³²⁵ Bu da Ferrâ'nın bu bilgileri ifade şekliyle birlikte aynen Mâverdî'den aldığının göstergesidir. Aynı zamanda Ferrâ'nın bu kısımda Ahmed b. Hanbel'den hiçbir delil zikretmemiş olması bu kanaati güçlendirmektedir. İşte bu durum Mâverdî'nin eserinin asıl olduğu fikrini destekler niteliktedir³²⁶

7- Bağdâdî'ye göre Mâverdî ve Ferrâ'nın kitaplarının vezirlikle alakalı bölümlerine baktığımız zaman iki kitap arasında büyük benzerlikler görmekteyiz. Öyle ki bu benzerlik

³²² Ferrâ, *el-Mu'temed*, s. 242.

³²³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 56-57.

³²⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 346.

³²⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 55-56.

³²⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 347.

ancak bir müellifin diğerinden nakilde bulunmasıyla gerçekleşebilir. Bağdâdî'ye göre vezirlik ile alakalı bir şeyler yazmış olan bütün müellifler bir şekilde sarayla, vezirlerle yani yönetimle ilişkisi olan kişilerdir. Ona göre vezirlik konusu imamet gibi genel kabul görmüş bir konu değildir. İmamet konusunun işlendiği fıkıh kitaplarına da bakıldığında da vezirlikten bahsetmediklerini görmek mümkündür. Bilakis vezirlik konusu müstakil kitaplarda işlenmiştir. Bağdâdî'ye göre Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'sini, fikhî gelenek içinde vezirlik konusunu ele alan ilk eser olarak kabul edebiliriz. Çünkü vezirlik ile alakalı ilk olarak görüş bildirecek olan birinin vezirlerle beraber olan biri olması daha mantıklıdır. Bu Mâverdî'nin durumuyla örtüşmektedir. Mâverdî, yaşadığı dönemde yöneticiler arasında sefirlik görevinde bulunmuş, saray yönetimiyle güçlü ilişkileri olmuş dolayısıyla vezirlik konusunda bir hayli malumat elde etmiştir. *el-Vezâra* adlı eserinde elde etmiş olduğu bu bilgileri açıkça görmek mümkündür. Buna karşılık Ferrâ, yöneticilerin zulümle amel ettiklerini ve dolayısıyla bunlardan uzak olmanın daha doğru olacağını düşünmüş ve yöneticilerle herhangi bir ilişkisi olmamıştır. Bağdâdî'ye göre yöneticilerle ilişkisi olan birinin, olmayan birine nazaran bu konudan bahsetmiş olması daha mantıklı gözükmektedir. Bununla birlikte Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'nin vezirlik bölümünde Ahmed b. Hanbel'den rivâyette bulunmamıştır. Bu da Ferrâ'nın ilgili bölümü Mâverdî'den aynen naklettiğinin göstergesidir.³²⁷

8- Mâverdî ve Ferrâ'nın Ahkâmü's-Sultâniyye'lerinin vezirlik bölümüne baktığımızda şu ifadeleri kullandıklarını görüyoruz:

Mâverdî:

والوزارة على ضربين: وزارة تفويض ووزارة تنفيذ فأما وزارة التفويض فهو أن يستوزر الإمام من

يفوض إليه تدبير الأمور برأيه وإمضاءها على اجتهاده، ويعتبر في تقليد هذه الوزارة شروط الإمامة

إلا النسب وحده³²⁸

³²⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 347.

³²⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 61–62.

Ferrâ:

والوزارة عل ضربين: وزارة تفويض، ووزارة تنفيذ. أما وزارة التفويض فهي أن يستوزر الإمام من

يفوض إليه تدبير الأمور برأيه، وإمضاءها على اجتهاده، فيعتبر في تقليد هذه الوزارة شروط

الإمامة³²⁹

Bağdâdî'ye göre Mâverdî ve Ferrâ'nın yukarıdaki ifadelerine baktığımızda her ikisinin de Vezirliği ikiye ayırdıklarını görüyoruz. Bunlar: Tefviz vezirliği ve tenfiz vezirlikleridir. Ancak tefviz vezirliğinde, Mâverdî kureyşlilik dışında bütün imâmet şartlarını ararken, Ferrâ kureyşlilik dahil imâmetin bütün şartlarını tefviz vezirliğinde arar. Vezirlikte kureyşlilik şartının aranması Ferrâ konumunda olan birinin yapmaması gereken ilmi bir hatadır. Bu durumda karşımıza iki ihtimal çıkar:

- Ferrâ bu bilgiyi bilgisizliği nedeniyle bu şekilde vermiştir.
- Başka bir kaynaktan naklederken hata yapmıştır.

Ferrâ'nın bu şekildeki bilgisizliği zayıf ihtimal olduğuna göre, Ferrâ bu bilgiyi Mâverdî'nin kitabından hatalı bir şekilde nakletmiştir.³³⁰

Bağdâdî, Ferrâ'nın tefviz vezirliğinde aradığı kureyşlilik şartıyla alakalı bu kanaatini bildirmiştir ancak Ferrâ'nın bu bilgiyi Mâverdî'nin eserinden hatalı aktardığı görüşünün pek mantıklı olmadığı kanaatindeyiz.

9- Mâverdî ve Ferrâ'nın kitaplarının vezirlik bölümüne baktığımızda iki müellifin şu ifadeleri kullandığını görüyoruz:

Mâverdî:

ويجوز أن يكون هذا الوزير من أهل الذمة وإن لم يجز أن يكون وزير التفويض منهم³³¹

³²⁹ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 35.

³³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 348.

³³¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 68.

Ferrâ:

وقد قيل: إنه يجوز أن يكون هذا الوزير من أهل الذمة، وإن لم يكن وزير التفويض منهم³³²

Bağdâdî'ye göre İki müellifin ibarelerine baktığımızda Mâverdî'nin Tenfiz vezirinin zimmi olacağı kanaatini taşıdığını görüyoruz. Ferrâ ise bu bilgiyi yukarda görüldüğü gibi **قيل** lafzıyla vermiştir. Bu da Ferrâ'nın bu bilgiyi birinden aktardığını gösterir. İki müellifin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Ferrâ'nın bu bilgiyi aktardığı kişi Mâverdî'dir.³³³

10- Mâverdî ve Ferrâ eserlerinin mezâlim mahkemeleri bölümünde mezâlim kadı ile genel adli işlere bakan kadı arasında 10 fark saymışlardır. İki müellifin kullanmış oldukları ifaedeler şu şekildedir

Mâverdî:

والفرق بين نظر المظالم ونظر القضاة من عشرة أوجه³³⁴

Ferrâ:

وقد ذكر بعض أهل العلم الفرق بين نظر المظالم ونظر القضاة من عشرة أوجه³³⁵

el-Bağdâdî'ye göre İki müellifin yukarıdaki ifadelerine baktığımız da açıkça görüyoruz ki Mâverdî'nin görüşünü Ferrâ **وقد ذكر بعض أهل العلم** “bazı ilim ehli ifade etmiştir” ifadesiyle aynen aktarmıştır.³³⁶

11- Bağdâdî'nin tesbitine göre Hanbelî Fakihi İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393) *el-İstihrac li ahkâmi'l-harâc* adlı kitabında Ferrâ'nın -Mâverdî'ye uyararak - zekat mallarının mal sahibi tarafından zekat almaya hakkı olanlara dağıtılabileceğini ancak fey ve ganimet mallarını ellerinde bulunduranların bunların dağıtımını yapamayacaklarını bu dağıtımı halifenin ya da yetkili birinin yapabileceği görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Müellif bu bilgileri verirken şu ifadeyi kullanmıştır:

³³² Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 38.

³³³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 348.

³³⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 156.

³³⁵ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 90.

³³⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 349.

وقد ذكر القاضي في الأحكام السلطانية متابعة للماوردي³³⁷

İbn Receb'in kullanmış olduğu متابعة للماوردي “Mâverdî'ye uyarak” ifadesi Ferrâ'nın yukarıda zikrettiğimiz konuda Mâverdî'ye uyduğu anlamına gelmektedir. Bu da Mâverdî'nin kitabının daha önce yazıldığı düşüncesini güçlendirmektedir.³³⁸

Mâverdî'nin eserinin orjinal olduğunu Ferrâ'nın da Mâverdî'den nakilde bulunduğunu savunan kişilerden biri de Mâverdî'nin *Nasîhatu'l-Mulûk, el-Vezâra, et-Tuhfetu'l-mulûkiyye* gibi bir çok eserini tahkik eden Ümmü'l-Kurâ üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Fuâd Abdulmunim Ahmed'dir. Dr. Fuâd Abdulmunim, Mâverdî'nin *et-Tuhfetu'l-mulûkiyye fi'l-edebi's-siyâsiyye* adlı eserinde Mâverdî ile Ferrâ'nın *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'leri arasında ilk yazılmış olanın Mâverdî'nin eseri olduğunu ifade etmiştir.³³⁹

Mâverdî'nin eserini orijinal kabul edenlerden biri de Subhi Salih'tir. Subhi Salih'e göre *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* adını taşıyan ve İslam kurumlarını köklü ve kapsamlı bir şekilde ele alan iki eseri aynı asırda ve aynı yerde yaşamış iki fakih telif etmiştir. Bağlı oldukları fikhî mezheplere göre hareket ettikleri yerler dışında ikisinin de ele aldıkları konuların çoğunda anlatımları birbirine benzemiş hatta aynı olmuştur. Subhi Salih kitaplar arasındaki bu benzerliğin, müelliflerden birinin büyük ihtimalle Ferrâ'nın Mâverdî'den temel ve ferî meselelerde dilediği gibi alıntılar yaptığının göstergesi olduğunu ifade eder.³⁴⁰

H. Laoust da Ferrâ'nın kitabının Mâverdî'nin eserinden aynen kopya edildiği kanaatini taşımaktadır.³⁴¹ Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğu kanaatini taşıyan kişilerden bir diğeri de Claude Cahen'dir. Bu görüş Cahen tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Mâverdî'nin eserinin başarısı karşısında şüphesiz fakih Ebû Ya'lâ el-Ferrâ onun benzerini arkadaşları Hanbelîlere sunmak istemiş ancak Ebû Hanîfe ve Şâfiî'ye atfedilen delilleri Ahmed b. Hanbel'den yaptığı iktibaslarla değiştirmek suretiyle kendisini selefinin metnini kelime kelime kopya etmekle sınırlandırmıştır.” Cahen Ferrâ'nın intihali konusunda herhangi bir delil sunmamıştır. Ancak Cahen'in bu görüşü Mâverdî'nin eseri üzerinde doktora çalışması yapmış

³³⁷ İbn Receb, s. 371.

³³⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Bağdâdî), s. 350.

³³⁹ Mâverdî, *et-Tuhfetu'l-mulûkiyye*, s. 24-28.

³⁴⁰ Subhi Salih, s. 13.

³⁴¹ Little, s. 196.

John Mikhail ve Ferrâ'nın, Mâverdî'nin neşredilmiş eserini yine Mâverdî hayattayken kesinlikle görmüş olduğunu söyleyen Qameruddin Khan tarafından açık bir şekilde kabul edilmiştir.³⁴²

Bu görüşü savunanlardan biri de *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'ler üzerinde araştırma yapmış Fazl Şelak'tır. Ona göre Mâverdî ile aynı asırda yaşamış Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Mâverdî'den harfi harfine nakilde bulunarak aynı ismi taşıyan bir kitap telif etmiştir. Şu farkla ki Ferrâ Mâverdî'nin kitabındaki Şâfiî görüşlerini değiştirmiş yerine Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini vermiştir.³⁴³

Müsteşrik H.A.R Gibb de Mâverdî'nin ve Sünni doktrinin hilafet teorisini değerlendirdiği *Studies on the civilization of Islam (İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar)* adlı eserinde, Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'sindeki özellikle imâmet bahsindeki görüşleri tamamen Mâverdî'ye ait olarak değerlendirmiş dolayısıyla Mâverdî'nin bu konudaki önceliğini ifade etmiştir.³⁴⁴

Mâverdî ile Ferrâ'nın Ahkâmu's-sultâniyyelerini değerlendiren bir makale yazmış olan Donald P. Little hangi müellifin kitabını önce telif ettiği noktasında görüş bildiren kişileri zikrettikten sonra kendisi de iki eser arasındaki büyük benzerliğe dikkat çekmiştir. Little kitapların asıllığı ile alakalı genel anlamda Mâverdî'den yana bir duruş sergilemiştir ancak bunu açıkça ifade etmemiştir.³⁴⁵

II- FERRÂ'NIN ESERİNİN ORJİNAL OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLER VE DELİLLERİ

Bu konuda görüş bildiren Ferrâ'nın kitabının asıl olduğuna işaret eden kişilerden biri Abdullah Mustafa el-Merâğî'dir. Abdullah el-Merâğî'ye göre Mâverdî'nin eserleri kendisi hayattayken yayımlanmamıştır. Çünkü Mâverdî telif etmiş olduğu kitapların Allah katında makbul olmadığı endişesini taşıyordu. Bundan dolayı kitaplarının vefatından sonra yayımlanmasını istemişti. Mâverdî'nin talebelerinden biri Mâverdî'nin vefatı yaklaşınca kendisini çağırdığını ve ona şunları söylediğini ifade eder: “Benim kitaplarım filan yerededir.

³⁴² Little, s. 197.

³⁴³ Fazl Şelak, s. 91.

³⁴⁴ Gibb, s. 167-178.

³⁴⁵ Little, s. 191-202.

Ben onları açığa çıkarmıyorum. Çünkü onlarda halis bir niyet görmüyorum. Ölüm anında benim yanımda ol ve elimi tut. Eğer elini sıkarsam telif ettiğim eserlerin Allah katında makbul olmadığını anla. Kitapları al ve Dicle'ye at. Eğer elini sıkmazda elimi açık bırakırsam bil ki telif ettiğim eserler Allah katında kabul edilmiştir.” Ravi şöyle devam eder: “Mâverdî'nin söylediklerini yaptım, Mâverdî elini açtı. Ben de eserlerinin makbul olduğunu anladım ve vefatından sonra eserlerini açığa çıkardım.”³⁴⁶

Merâğî'ye göre Mâverdî'nin eserlerini açığa çıkarmış olmamasının başka bir sebebi olabilir. Ona göre Mâverdî ile aynı asırda yaşamış olan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'sine baktığımızda hemen hemen Mâverdî'nin eserinin aynısı olduğunu görürüz. Şu farkla ki Ferrâ'nın eserinde Ahmed b. Hanbel'den rivâyetler vardır. Merâğî, iki kitap arasındaki benzerliğin, okuyucuların hangi kitabın asıl olduğunu bilemeyecekleri kadar fazla olduğunu ifade eder.³⁴⁷ Aslında Abdullah el-Merâğî bunları ifade ettikten sonra açık bir şekilde Ferrâ'nın kitabının asıl olduğunu ifade etmemiştir. Ancak Ferrâ'nın eseri üzerinde doktora çalışması yapmış Muhammed Abdulkadir Ebû Fâris'e göre Merâğî'nin, Mâverdî'nin kitaplarını hayattayken yayınlamadığını savunması ve Mâverdî ile Ferrâ'nın kitapları arasında büyük benzerliklerin olduğunu ifade etmesi bir bakıma Mâverdî'nin eserini asıl kabul etmediği anlamına gelir.³⁴⁸ Ebû Fâris muhtemelen konuyu şu şekilde düşünmüştür: Eğer Mâverdî'nin eserleri ölümünden sonra açığa çıkmışsa Ferrâ'nın Mâverdî'nin eserinden hareketle kendi kitabını yazmış olma ihtimali çok zayıf olur. Çünkü Mâverdî ile Ferrâ'nın ölüm tarihleri arasında sadece sekiz sene vardır.

Ebû Fâris, Abdullah el-Merâğî'nin görüşlerini şu şekilde reddeder:

1- Mâverdî'nin eserlerinin ölümünden sonra açığa çıktığı rivâyeti sahih değildir. Çünkü rivâyetin senedi muttasıl değildir.³⁴⁹

2- Rivâyeti sahih kabul edecek olursak bile bundan şunları anlıyoruz: Mâverdî kitap telifindeki çabası ve gayretinin kusursuz kalmasını istiyordu. Onun bu gayretindeki en büyük kusur gururdur ki bu da telif edilen eserler sebebiyle kişi de oluşabilecek bir duygudur. İşte Mâverdî talebesine yapmış olduğu bu vasiyetle bir bakıma gururunu kırmıştır.³⁵⁰

³⁴⁶ Bu rivâyetin geçtiği yerler için bkz. İbn Hallikan, III, 283; Sübkî, V, 268.

³⁴⁷ Merâğî, s. 253.

³⁴⁸ Ebû Fâris, s. 517.

³⁴⁹ Ebû Fâris, s. 517.

³⁵⁰ Ebû Fâris, s. 519.

3-Yukarıdaki rivâyet doğru kabul edilecek olursa bile bu, Mâverdî'nin *el-Havi'l-Kebîr* adlı eseri için geçerli sayılabilir. Bunun dışında birçok çalışması daha Mâverdî hayattayken ortaya çıkmıştır. İbn Hayrûn'un da aktardığı gibi Mâverdî'nin birçok eserinde onun hattını görmek mümkündür.³⁵¹ Bu da onun eserlerinin kendisi hayattayken ona okunduğu anlamına gelir.³⁵²

4- Mâverdî, eserinin mukaddimesinde de aktarmış olduğu gibi eserini halifenin isteği üzerine yazmıştır. halife Mâverdî'den yönetimle alakalı fikhî ahkâmı bir arada tutan bu kitaptan istifadeyi amaçlamıştır. Eğer *el-Ahkâmü's-Sultâniyye'nin*, Mâverdî'nin vefatından sonra ortaya çıktığının kabul edecek olursa halifenin böyle bir istekte bulunmasının anlamı kalmamış olur.³⁵³

5- Eğer Ferrâ'nın eserini asıl, Mâverdî'de ondan nakilde bulunmuş olsaydı bunu oğlu İbn Ebî Ya'lâ *Tabakât*'ında kesinlikle ifade ederdi. Zira İbn Ebî Ya'lâ *Tabakât*'ta babasından etraflıca ve övgü dolu sözlerle bahseder. Böyle bir şeyi görmemiş olması mümkün değildir.³⁵⁴

George Makdîsî de Ferrâ'nın eserinin Mâverdî'nin eserinden önce yazılmış olabileceğini ifade etmiş ancak bu konuda herhangi bir delil sunmamıştır.³⁵⁵

Ferrâ'nın eserini ilk olarak tahkik eden Muhammed Hâmid el-Fıkî Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'sine yazmış olduğu mukaddimede Mâverdî ile Ferrâ'nın eserleri arasındaki büyük benzerlikler olduğunu, eserler arasında tek farkın Mâverdî'nin Şâfiî fakihi olması ve mezhebinin yanında Hanefî ve Mâlikî görüşlerine işaret etmesi, Ferrâ'nın ise imam Ahmed b. Hanbel'in görüş ve rivâyetlerini nakille yetinmesi olduğunu ifade eder. el-Fıkî'ye göre bu kadar benzerliğe rağmen iki müelliften birinin kesinlikle diğerinden faydalanarak kitabını telif ettiğini düşünmemek mümkün değildir. Ancak hangi müellifin eserine ilk önce başladığını ve ayrıca hangisinin diğeri tarafından ortaya konulan örneği takip edip izinden yürüdüğünü bilmediğini ifade eder.³⁵⁶ Ebû Fâris, Ferrâ'nın eserini tahkik eden Muhammed

³⁵¹ Bkz. Sübkî, V, 269.

³⁵² Ebû Fâris, s. 519.

³⁵³ Ebû Fâris, s. 519.

³⁵⁴ Ebû Fâris, s. 519.

³⁵⁵ Little, s. 196.

³⁵⁶ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Fıkî) s. 18.

Hâmid el-Fıkî'nin, Mâverdî'nin de eserini incelemiş olmasına rağmen hangisinin asıl olduğu konusunda açıklama yapmamış olmasının hayret verici bir şey olduğunu söyler.³⁵⁷

III- GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda aktarmış olduğumuz görüşlerden ve delillerden anladığımız kadarıyla Mâverdî ve Ferrâ'nın *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'leri arasındaki benzerliğin çok fazla olması, birinin diğerinden faydalandığı fikrini güçlendirmektedir. Zaten bu konuda üçüncü görüş ileri sürülmemiştir. Yani bildiğimiz kadarıyla hiçbir araştırmacı Mâverdî ile Ferrâ'nın birbirlerinden bağımsız olarak eserlerini telif ettikleri görüşünü savunmamıştır. Zikretmiş olduğumuz görüş ve delillerden de açıkça anlaşılacağı üzere araştırmacıların çoğu Mâverdî'nin eserinin orijinal olduğu ve Ferrâ'nın da Mâverdî'nin eserinden hareketle kitabını telif ettiği fikrini savunmuşlardır. Bu görüş sahipleri çoğunluğu teşkil ettikleri gibi ortaya koymuş oldukları deliller de Ferrâ'nın kitabını asıl kabul edenlerinkinden daha ikna edici gözükmektedir. Mâverdî'nin eserini asıl kabul edenlerin ortaya koymuş oldukları delilleri destekleyici nitelikte yani Mâverdî'nin asıllığı noktasında ayrıca şu tespitlerde bulunduk:

Çoğunluğun da savunduğu gibi Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin mukaddimesinde kendisine itaat edilmesi gereken birinin isteği üzerine kitabını telif ettiğini ifade eder. Yönetimde kendisine itaat edilmesi gereken kişi de büyük ihtimalle halifedir ki Mâverdî'nin bahsetmiş olduğu halife 1031/1075 yılları arasında Abbâsî halifesi olan Kâim-Biemrillah'tır. Zira Mâverdî özellikle halife Kâim Biemrillâh zamanında halife ve sultanlar arasındaki diplomatik heyetlerde görevlendirilmişti.³⁵⁸ Bundan da anlaşılıyor ki halife Kâim-Biemrillâh, Mâverdî'ye yönetimle alakalı fikhî ahkâmı bir araya getiren bir kitap telif etmesini söylemiş Mâverdî de bu maksatla *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'yi telif etmiştir. Halifenin Mâverdî'ye yöneltmiş olduğu isteğe bakacak olursak o zamana kadar böyle bir kitabın telif edilmediğini anlamamız güç olmayacaktır. Kaldı ki Ferrâ, Mâverdî ile aynı asırda ve aynı idarecilik altında yaşam sürmüşlerdir. Dolayısıyla Ferrâ'nın kitabı Mâverdî'den önce yazılmış olsa bu kitabın halife tarafından bilinmemesi mümkün gözükmemektedir. Bu da Mâverdî'nin kitabının asıl olduğu konusunda güçlü bir kanaat oluşturmaktadır.

³⁵⁷ Ebû Fâris, s. 539.

³⁵⁸ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 180.

Ferrâ'nın, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin imâmet bölümünü *el-Mu'temed fî usûliddîn* adlı kitabının imamet bölümünden aldığını biliyoruz. Bunu Ferrâ kitabının mukaddimesinde ifade etmiştir.³⁵⁹ *el-Mu'temed*'in ve *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin imamet bölümlerine bakıldığında görülecektir ki iki kitabın ilgili bölümlerinin sadece konu başlıkları birbirini tutmakta, geriye kalan tafsilat farklı gözükmetedir. Zira Ferrâ'nın *el-Mu'temed*'i bir kelam kitabıdır. Dolayısıyla imamet bölümünde daha çok İmametle alakalı kelami tartışmalara yer vermiştir. Bu bölümün büyük bir kısmı ehli sünnet, şia, mu'tezile ve hariciler arasındaki imâmet tartışmaları, dört büyük halifenin, Emevîlerin, Abbâsîlerin hilafetinin geçerliliği gibi tartışmaları içerir.³⁶⁰ Bununla beraber Ebû Fâris ve Bağdâdî'nin de işaret ettiği gibi *el-Mu'temed*'in İmâmet bölümündeki bir konunun içeriği *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'deki aynı konunun içeriğinden farklı gözükmetedir.³⁶¹ Garip olan taraf şudur ki farklı olan bu kısımlar Mâverdî'nin eseriyle hemen hemen aynıdır.³⁶² Bu durumda akla şu gelmektedir: Büyük ihtimalle Ferrâ *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin imâmet bölümünü, mezhebiyle alakalı görüş ve rivâyetleri *el-Mu'temed*'den, geriye kalan kısmı da Mâverdî'nin eserinden alarak telif etmiştir. Zaten iki kitap arasında farklılığın en çok olduğu bölümde imamet bölümüdür. Muhtemelen Ferrâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'nin geriye kalan bölümlerini de Mâverdî'nin Şâfiî mezhebiyle alakalı görüş ve delilleri zikrettiği yerleri Ahmed b. Hanbel'in görüşleriyle değiştirerek telif etmiştir. Buna şu örneği verebiliriz Mâverdî ve Ferrâ, kadı atamasında yöneticinin kadıya “seni kadı tayin ediyorum ancak sadece filan mezhebe göre hüküm vereceksin” şeklinde bir emir verdiği durumda atama sahih şart ise fâsid olur demişlerdir. Müelliflerin konu ile alakalı ifadeleri şu şekildedir:

Mâverdî:

فإن لم يجعله شرطاً فيها وأخرجه مخرج الأمر أو مخرج النهي وقال قد قلدتك القضاء فاحكم بمذهب

الشافعي رحمه الله على وجه الأمر أو لا تحكم بمذهب أبي حنيفة على وجه النهي كانت الولاية

صحيحة والشرط فاسداً³⁶³

³⁵⁹ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23.

³⁶⁰ Bkz. Ferrâ, *el-Mu'temed*, s. 222-239.

³⁶¹ Mukayese için bkz. Ferrâ, *el-Mu'temed*, s. 222-239; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 23-24.

³⁶² Bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 53-59; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 25-28.

³⁶³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Uleymî), s. 135.

Ferrâ:

فإن لم يجعله شرطاً فيها، لكن أخرجه مخرج الأمر والنهي، بأن قال له: قد قلدتك القضاء فاحكم بمذهب أحمد على وجه الأمر، ولا تحكم بمذهب أبي حنيفة على وجه النهي فالولاية صحيحة.

والشرط فاسد³⁶⁴

Müelliflerin yukarıdaki ifadelerine baktığımızda iki metin arasındaki tek farkın Mâverdi'nin *فاحكم بمذهب الشافعي* “*Şâfi mezhebine göre hüküm ver*” ifadesinin Ferrâ da *فاحكم بمذهب أحمد* “*Ahmed b. Hanbel'in mezhebine göre hükümver*” şeklinde olmasıdır. Bu örnekte bizim yukarıdaki görüşümüzü destekler niteliktedir.

Ebû Fâris ve Bağdâdî'nin, Mâverdi'nin eserinin asıllığını güçlendirici olarak verdikleri *قليل* li ifadeler, Ferrâ'nın bu görüşü zayıf olarak aktardığı anlamına da gelir. Ancak iki müellifin dikkat çekmek istedikleri esas konu Ferrâ tarafından *قليل* lafzıyla aktarılan ifadelerin Mâverdi'nin kullanmış olduğu ifadelerle tamamen aynı olmasıdır. Yani eserler arasındaki metin benzerliğine dikkat çekilmiştir.

Dr. Ahmed Muhammed el-Bağdâdî'nin tespitine göre *el-İstihrac li-ahkâmi'l-harâc* adlı kitabında İbn Receb'in kullanmış olduğu *متابعة للماوردى* (*Mâverdi'ye uyarak*) ifadesi, ilgili meselelerde Ferrâ'nın Mâverdi'ye uydugu anlamına gelmektedir. Bizde bu tespitin doğru olabileceği kanaatindeyiz. Çünkü İbn-i Receb'in söz konusu kitabını incelediğimizde her iki müellifin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*' de zikrettiği konularla alakalı olarak İbn Receb'in *متابعة للماوردى* ifadesini birkaç yerde daha zikrettiğini görmemiz mümkündür.³⁶⁵ Eğer

Ferrâ'nın herhangi bir konuda Mâverdi'yi takip etmediği düşünülecek olursa Hanbelî olan İbn Receb'in yine kendi mezhebinden olan selefi Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de geçen bir görüşü hakkında bu ifadeyi kullanmış olması mantıklı gözükmemektedir.

³⁶⁴ Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mahmûd Hasan), s. 74.

³⁶⁵ Bkz. İbn Receb, s. 345, 382.

Bununla birlikte Subhi Salih, Fuâd Abdulmunim Ahmed Ferrâ'nın Ahkâmü's-Sultâniyye'si üzerinde doktora çalışması yapmış M. Abdulkadir Ebû Fâris gibi araştırmacıların ve aynı zamanda H.Laoust, Cahen, Donald P. Little, Mâverî'nin eseri üzerinde doktora çalışması yapmış John Mikhail, gibi batılı araştırmacıların Ahkâmü's-Sultâniyye'lerin asıllığı noktasında Mâverî'den yana bir duruş sergilemeleri Mâverî'nin eserinin asıl nüsha olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Mâverî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'sine baktığımızda kendi mezhebi olan Şâfiî görüşlerini aktardığı gibi aynı zamanda Hanefî ve Mâlikî görüşlerine de yer verdiğini görmekteyiz. Ancak Ahmed b. Hanbel ve mezhebiyle alakalı herhangi bir görüşe rastlamayız. Peki, Mâverî neden Hanbelî görüşlerine yer vermemiştir? Bu konuda karşımıza muhtemel iki sebep çıkmaktadır. Birincisi, Mâverî'nin yaşadığı dönemde Ahmed b. Hanbel daha çok fakih değil muhaddis kabul ediliyordu.³⁶⁶ İkincisi o dönemde Şâfiîler ve Hanbelîler arasında şiddetli mezhep kavgaları vardı.³⁶⁷

Bu sebepler arasında o dönemde Ahmed b. Hanbel'in fakih değil muhaddis kabul ediliyor olmasının daha kuvvetli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Ahmed b. Hanbel'i fakihler arasında zikretmeyen fıkıh tarihçileri ve mukayeseli fıkıh (hilâf) alimleri arasında İbn Kuteybe (ö. 276/889), İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922), Tahâvî (ö.321/933), Debûsî (ö.430/1039), İbn Abdilberr (ö.463/1071) ve Gazâlî (ö.505/111) gibi isimler yer almaktadır. Bunda bizzat İmam Ahmed'in kendisinin bir fakih değil muhaddis olarak bilinmek için gayret sarf etmesi ve kendi görüş ve fetvaları dahil olmak üzere her türlü re'y ve fıkıhın yazılmamamsı konusunda aşırı titizlik göstermesinin, aynı zamanda da fikhî konularda bizzat kaleme aldığı veya talebelerine yazdırdığı önemli bir eserinin bulunmayışının etkisi büyüktür.³⁶⁸ Bundan dolayı büyük ihtimalle Mâverî de bu düşünceyle *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'de Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermemiştir.

Ferrâ'nın eserinin orijinal olduğunu iddia edenlerin ortaya koymuş oldukları görüş ve delillere bakacak olursak bunların diğer görüşe göre oldukça az olduğunu görmekteyiz. Ferrâ'nın eserinin orijinal olduğu konusunda delil getiren en önemli kişi Abdullah el-Merâğî'dir. Merâğî'nin Mâverî'nin eserlerinin ölümüne kadar ortaya çıkmadığı şeklinde bir

³⁶⁶ Koca, Ferhat, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, 526; Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80.

³⁶⁷ Kara, Seyfullah, s. 285-311.

³⁶⁸ Taberî, , s. 15-16; Debûsî, s. 2-3; İbnü'l-Cevzî, s. 263-266; Koca, Ferhat, "Hanbelî Mezhebi", *DİA*, XV, 526; Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80.

rivâyet aktardığını ifade etmiştik. Bu rivâyetin Merâğî'yi Ferrâ'nın eserinin orjinalliği görüşüne sevk ettiğini ifade eden kişi Dr. Abdulkadir Ebû Fâris'tir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ebû Fâris bu görüşü reddetmiş ve kendi delillerini ortaya koymuştur. Ancak Merâğî'nin ilgili eserine baktığımızda Ferrâ'nın eserinin orjinalliği konusunda net bir şey söylemediğini görmekteyiz. Müellif Mâverdî'nin eserleriyle alakalı kısımda söz konusu rivâyeti aktarmış ancak bu rivâyetin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* ile ilgisini açık bir şekilde zikretmemiştir. Ancak el-Merâğî iki kitabın birbirine çok benzediğini hatta bu benzerliğin kişinin hangisinin asıl nüsha olduğunu anlayamayacağı kadar çok olduğunu ifade etmiştir. Fakat açıkça Ferrâ'nın eserinin orijinal olduğunu ifade etmemiştir.³⁶⁹ Kaldı ki eserlerinin hayatta iken yayılmasına izin vermediği şeklindeki rivâyet pek isabetli gözükmemektedir. Çünkü Mâverdî'nin eserlerinden *Edebü'd-dünyâ ve'd-din* ve *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'yi Ebû Ali Hasan b. el-Katî'î'ye okuttuğu ve aynı zamanda *el-İkna'* ve *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'yi halifeye sunduğu bilinmektedir.³⁷⁰

Bu konuda netice de şunu söyleyebiliriz ki Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi Mâverdî'nin eserini esas alarak telif ettiği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu konuda Mâverdî'nin lehinde olan deliller daha ikna edici gözükmemektedir.

³⁶⁹ Merâğî, s. 253.

³⁷⁰ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, XXVIII, 181.

SONUÇ

İslam hukukunun başta devlet başkanlığı ve adli teşkilat olmak üzere idareyle alakalı ahkâmını toplu bir şekilde ele alan ve bu alandaki en önemli eserlerden olan *el-Ahkâmus-sultâniyye*'lerin müellifleri Ebü'l-Hasen el-Mâverî (ö. 450/1058) ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/ 1066), Abbasî halifesi Kâdir-Billah (ö.422/1031) ve oğlu Kâim-Biemrillâh (ö. 467/1075) döneminde, aynı siyâsî ve ilmi çevrede yaşamışlardır. Müelliflerin aynı adı taşıyan iki eseri, hem muhteva hem metod itibarıyla birbirine oldukça benzemektedir. Bu benzerlik o kadar fazladır ki, çoğu zaman aynı şeyleri tamamen aynı kelimelerle ifade etmişlerdir.

Bu kadar büyük benzerliğe rağmen iki eser arasında fark yok değildir. İki eserin çalışmamızın konusunu teşkil eden imamet ve yargı (kazâ) konularının mukayese edildiği bölümde bu farklılıklar ayrıntısıyla ortaya konulmuştur. Neticede iki eser arasındaki temel farkın müelliflerin mezheplerinden kaynaklandığını ifade etmemiz mümkündür. Mâverî, Şâfiî görüşlerini ve buna muhalefet eden Hanefî ve Malikî görüşlerini zikrederken, Ferrâ sadece Ahmed b. Hanbel'den gelen rivâyetlere yer vermiştir. Bununla birlikte Mâverî, vermiş olduğu farklı mezhep görüşleri arasında Şâfiî'nin görüşünü savunduğu yerler olduğu gibi, görüşler arasında tercihte bulunmadığı yerlerde olmuştur. Ferrâ ise sadece kendi mezhebi olan Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini savunmaktadır. Aynı zamanda Mâverî, Ferrâ'dan farklı olarak eserinde Emevî ve Abbâsî dönemine ait uygulama örneklerine yer vermiş ve gerektiğinde şiiri de kullanmıştır. Zikrettiğimiz bu farklılıklar dışında eserlerin bölüm taksimi, metin, muhteva ve uslûbu hemen hemen aynı olmuştur.

Bu kadar benzerlik arz eden iki eserin müelliflerinin aynı dönemde yaşamaları ve vefat tarihlerinin de yakın olması nedeniyle iki müellifin birbirinden etkilenmediğini düşünmek mümkün değildir. Zira böyle bir benzerlik ancak birinin diğerinden etkilenmesiyle olabilir. Zaten bildiğimiz kadarıyla müelliflerin eserlerini birbirinden bağımsız olarak telif ettiğini ifade eden olmamıştır. Bu nedenle, tartışmalar daha çok kimin diğerinden etkilenerek eserini telif ettiği konusunda olmuştur. Bu konuda görüş bildirenleri ve delillerini ele alıp değerlendirdikten sonra da ifade ettiğimiz gibi, Mâverî'nin eserinin orjinal olduğu ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın, Mâverî'nin eserinden hareketle eserini telif ettiği fikri muhtemel gözükmektedir. Buna sebep olan şeylerin başında Mâverî'nin eserinin başta Şâfiî olmak üzere diğer mezhep görüşlerini ihtiva edip, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini içermemesi gelmektedir. Bu sebeple zamanında Hanbelî fakihlerinin önde gelen isimlerinden olan Ebû

Ya'lâ el-Ferrâ, muhtemelen Mâverdi'nin eserinin bu eksikliğini tamamlamak istemiş ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini ihtiva eden bir eser yazmıştır. Bununla birlikte iki eserin hangisinin asıl olduğu konusundaki görüşlerin ve delillerin ele alınıp değerlendirildiği bölümde de açıkça görüleceği gibi Ferrâ'nın, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine aykırı olmadığı sürece geriye kalan bütün tafsilatı Mâverdi'nin eserinden naklettiği fikri daha ikna edici görünmektedir. Kanaatimizce Ferrâ, Mâverdi'nin eseriyle tamamen aynı olmaması için de Abbâsî ve Emevî dönemi örneklerini ve aynı zamanda diğer mezheplerin görüşlerini kitabına almamıştır. Diğer mezhep görüşlerini zikretmemesinin, o dönemde Ahmed b. Hanbel'in fakih değil muhaddis olarak değerlendirilmesine bir tepki olması da muhtemeldir. Eserlerin asıllığı konusunda görüş bildiren araştırmacıların çoğunun da Mâverdi'den yana bir tutum sergilemeleri, bu iddiayı güçlendirmektedir.

Neticede şunu söyleyebiliriz ki İslam Hukukunun bu iki kıymetli eseri arasında büyük oranda benzerlik bulunmaktadır. Aradaki farklılıklar konumuz olan imamet ve yargı (kazâ) bölümlerinde zikretmiş olduğumuz farklılıklar gibidir. Mukayeseye esas kabul etmiş olduğumuz bu iki bölüm, diğer bölümlerin mukayesesine örnek teşkil etmektedir. Yukarıda ifade etmiş olduğumuz nedenlerden dolayı da *el-Ahkâmü's-Sultâniye*'ler arasında asıl olanın Mâverdi'nin eseri olduğunu, Ferrâ'nın da Mâverdi'nin eserinden hareketle kitabını telif ettiğini kabul etmek gerçeğe daha yakın görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdûlbâkî, M.Fuâd, *el-Mu‘cemu’l-müfrehes li elfazi’l-Kur’âni’l Kerîm*, Beyrut 1420/2000.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *el-Müsned* (thk. Şuayb el-Arnâvût), Kahire, ts. (Müessesetü Kurtuba), I-VI.

Akyüz, İslam Hukukunda Yüksek yargı ve Denetim, İstanbul 1995.

Arı, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi”, *İHAD*, X/2, Konya 2003, 85-99.

Atar, Fahrettin, İslam Adliye Teşkilatı, Ankara 1991.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö.256/869), *el-Câmi‘u’s-sahîh* (nşr. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1416/1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi (ö.1971), *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1967, I-VIII.

Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Alî (ö. 945/1538), *Tabakâtü’l-müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), Beyrut 1392/1972, I-II.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer (ö.430/1039), *Te’sîsu’n-nazar*, Kahire, ts. (el-Matbaatü’l-Edebiyye)

Ebû Fâris, Muhammed Abdulkâdir, *el-Kâdî Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ ve kitâbühû el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, Beyrut 1983 /1403.

Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef (ö.458/1066), *el-Ahkâmü’s-sultâniyye* (nşr. Mahmûd Hasan), Beyrut 1414/1994.

_____, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî), Beyrut 1983/1403.

_____, *el-Mu‘temed fî usûli’ d-dîn* (thk. Vedit Zeydân Haddâd), Beyrut 1974.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.

Erkal, Mehmet, “el-Ahkâmü’s-sultâniyye”, *DİA*, I, İstanbul 1998, s. 555-557.

Gibb, Hamilton Alexander Roskeen, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar* (Ç. Kadir Durak-v. dğr.), İstanbul 1991.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (ö.463/1070), *Târihu Bağdâd*, Beyrut, ts. (Dârü’l-Kütübi’l-Arabî), I-XIV.

İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Alî (ö.597/1171), *Menâkibu’l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), İmbâbe 1409/1988.

İbn Ebî Ya‘lâ el-Ferrâ, Ebü’l-Hüseyn Muhammed (ö.526/1131), *Tabakâtü’l-Hanâbile* (thk. Abdurrahmân Süleymân el-Üseymin), Riyad 1419/1999, I-III.

İbn Hallikân, Ebu’l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.681/1282), *Vefeyâtü’l-a‘yân*, Beyrut, ts. (Dârü’s-Sekâfe), I-VIII.

İbnü’l-Esîr, İzzeddîn el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Lübâb fî-Tehzîbi’l-Ensâb*, Beyrut 1400/1980, I-III.

_____, *el-Kâmil fî’t-târih*, Beyrut 1386/1966, I-XIII

İbnü’l-İmâd, Abdülhayy b. Ahmed (ö.1089/1679), *Şezerâtü’z-zeheb*, Beyrut, ts. (Dârü’l-Fikr), I-VII.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö.273/886), *es-Sünen* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Riyad 1417/1996.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed (ö.795/1393), *el-İstihrâc li ahkâmi’l-harâc* (thk. Muhammed İbrahim en-Nâsır), Cidde 1412/1991.

İsnevî, Cemâlüddîn Abdurrahim (ö.772/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Beyrut 1987.

Kallek, Cengiz, “Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 253-255.

Kallek, Cengiz “Mâverdî”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 180-186.

Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007.

Karaman, Hayreddin, “Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 80-82.

Koca, Ferhat, “Hanbelî Mezhebi”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 525-547.

Little, Donald P., “el-Ahkâmü's-sultâniyye'ye Yeni Bir Bakış” (Ç. Ahmed Turan Yüksel), *İSTEM*, XII/III, Konya 2004, s.191-202.

Mâlik b. Enes (ö.179/795), *el-Muvatta'* (nşr. M.Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1406/1985, /I-II.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (ö.450/1058), *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye* (nşr. Hâlid Abdullatif el-Uleymî), Beyrut 1420/1999.

_____, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, (thk. Ahmed Mübârek el Bağdâdî), Kuveyt 1989/1409.

_____, *Nasîhatu'l-Mulûk* (thk. Fuâd Abdulmunim Ahmed), İskenderiyye 1988.

_____, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye* (thk. Fuâd Abdulmunim Ahmed), İskenderiye, ts., (Müessesetü's-şebâbi'l-câmi'a).

_____, *el-Vezâra* (thk. Muhammed Selmân Dâvûd – Fuâd Abdulmunim Ahmed), İskenderiyye 1396/1976.

Merâğî, Abdullah Mustafa (ö.1364 /1945), *el-Fethü'l-mübîn fî-tabakâti'l-usûliyyîn* (nşr. Abdülhamîd Ahmed Hanefî), Kahire, ts.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/875), *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. M.Fuâd Abdülbâkî), Kahire 1384/1955, I-V.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *es-Sünen* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Riyad 1417/1996.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr (ö.666/1268), *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut 1426/2005.

Safedî, Selahaddîn Halîl b. Aybek (ö.766/1363), *el-Vâfî bi'l-vefeyât* (nşr. Muhammed b. Hüseyin-Muhammed b. Abdillâh), Beyrut 1408/1988, I-XXX.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Mahmûd (ö.562/ 1166), *el-Ensâb* (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî) Beyrut 1988, I-V.

Subhî, Salih, *İslam Kurumları* (Ç. İbrahim Sarmış), Ankara 1999.

Sübkî, Ebû Nasr Abdulvahhâb b. Ali (ö.771/1369), *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), yy., ts, I-X.

Şafak, Ali, “el-Ahkâmü's-sultâniyye”, *DİA*, I, İstanbul 1998, s. 554-555.

Şelak, Fazl, “el-Fakîh ve'd-devletü'l-İslâmiyye”, *el-İctihâd*, XXXXVIII/4, Beyrut 1989, s. 91-140.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *İhtilâfu'l-fukahâ*, Beyrut, ts., (Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye).

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa (ö.969 /1561), *Miftâhü's-seâde ve misbâhü's-siyâde*, Beyrut 1405/1985, I-III.

Tekin, D. Yılmaz, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Ankara 2007.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Beyrut 1417/1996.

Yeniçeri Celâl, “Mezâlim”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 515-518.

Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul 2005.

Yıldız, H.Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 31-57.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1374), *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ’* (thk. Şuayb el-Arnâvût-Muhammed Nuaym), Beyrut 1405/1983, I-XXV.

Zirikli, Hayruddîn, (ö.1396/1976) *el-A’lâm*, Beyrut 1389 /1969, I-XII.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Musa Kazım BAKIR			
Doğum Yeri:	Midyat			
Doğum Tarihi:	24. 01. 1986			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	A. İhsan Kalmaz İÖÖ		Midyat/Mardin	1995
Ortaöğretim	Midyat İHL		Midyat/Mardin	1999
Lise	Midyat İHL		Midyat/Mardin	2002
Lisans	Harran Ü. İlahiyat F.		Şanlıurfa	2006
Becerileri:				
İlgi Alanları:	İslâm Hukuku, Hadis.			
İş Deneyimi:				
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Saffet KÖSE (Selçuk Ü. İlahiyat F.) Prof. Dr. Orhan Çeker (Selçuk Ü. İlahiyat F.)			
Tel:	05356547738			
E-Posta:	huilahiyat@hotmail.com			
Adres				